

Özbekistan-Azərbaycan İlişkilerinde Haydar Aliyev'in Rolü

Babayeva-Şükürova Fərahilə

ÖZGÜR
YAYINLARI

Özbekistan-Azərbaycan İlişkilerinde Haydar Aliyev'in Rolü

Babayeva-Şükürova Fərahilə

Published by

Özgür Yayın-Dağıtım Co. Ltd.

Certificate Number: 45503

📍 15 Temmuz Mah. 148136. Sk. No: 9 Şehitkamil/Gaziantep

☎ +90.850 260 09 97

📞 +90.532 289 82 15

🌐 www.ozgurayinlari.com

✉ info@ozgurayinlari.com

Özbekistan-Azerbaycan İlişkilerinde Haydar Aliyev'in Rolü

The Role of Heydar Aliyev in Uzbekistan-Azerbaijan Relations

Babayeva-Şükürova Fərahilo

Language: Turkish

Publication Date: 2023

Cover design by Mehmet Çakır

Cover design and image licensed under CC BY-NC 4.0

Print and digital versions typeset by Çizgi Medya Co. Ltd.

E-ISBN (PDF): 978-975-447-765-8

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub295>

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0). To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>
This license allows for copying any part of the work for personal use, not commercial use, providing author attribution is clearly stated.

Suggested citation:

Fərahilo, B. Ş. (2023). *Özbekistan-Azerbaycan İlişkilerinde Haydar Aliyev'in Rolü*.

Özgür Publications. DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub295>. License: CC-BY-NC 4.0

The full text of this book has been peer-reviewed to ensure high academic standards. For full review policies, see <https://www.ozgurayinlari.com/>

Ümummilli Lider Ulu Önder Heydər Əlirza oğlu Əliyevin
xatirəsinə ittihaf olunur...

Önsöz

Azerbaycan ve Özbekistan, biri Güney Kafkasya'da diğeri Orta Asya'da yer alan iki kadim Türk yurdudur. Kuşkusuz bu iki ülkenin kaderini birleştiren ve gelecek perspektifini birlikte tayin etmelerini zaruri kılan pek çok husus mevcuttur. Öncelikle bu iki ülke post-Sovyet ülkeleri olarak yakın zamanda bağımsızlıklarına kavuşmuş, devlet kurumlarını benzer dönemlerde inşa etmiş ve insanlarına refah ve istikrar kazandırmak için benzer zorluklarla mücadele etmek durumunda kalmışlardır. Bir boyutuyla Özbekistan, Semerkant ve Buhara gibi şehirleriyle Türkistan medeniyetine öncülük eden, jeopolitik anlamda kilit bir rol oynayan ve zengin doğal kaynakları, otuz beş milyonu bulan genç nüfusu ve geniş tarım alanlarıyla istikbal vadeden bir ülkedir. Öte yandan Azerbaycan gene zengin doğal kaynakları, yetişmiş insan gücü ve tecrübeli liderleriyle Türk dünyasında kritik bir mevki işgal etmektedir.

Ortak problemlere sahip olmak bu iki ülkeyi zaman içinde daha fazla birbirine yakınlaştırmış, ortak değerler ve imkânlar üzerinden istikbale güvenle bakmayı mümkün kılacak uygun bir zeminde buluşturmuştur. Öncelikle bu iki ülkeyi diğer Türk Cumhuriyetlerinden ayıran en önemli alamet-i farika, bağımsızlıklarına olan aşırı düşkünlükleri, bunun neticesinde içlerinde bulunan Rus nüfusunu ve nüfuzunu çok hızlı bir biçimde azaltmaları ve yetişmiş insan güçlerini çok kısa sürede seferber edebilmeleri olmuştur. Her iki ülke bağımsızlıkların ilk yıllarında haklı olarak daha fazla içe kapanarak kendi milli güvenliklerini teminat altına alacak politikalar izlemişler, kendi iç cephelerini tahkim etmişler ve peyderpey dışa açılarak dünyada hak ettikleri pozisyonu kazanmak için güçlerini birleştirmişlerdir.

Bu bağlamda Haydar Aliyev ve İslam Kerimov'un eski Sovyet devletinde etkin bürokratlar olarak son derece sakin, kendilerinden emin ve tecrübelerini pratiğe aktarmada başarılı birer profil çizmelerinin ehemmiyeti oldukça büyüktür. Zira her iki lider de realisttir, dünyadaki değişim ve dönüşümü ve ülkelerini potansiyellerini iyi okumaktadırlar. Bu nedenle son derece temkinli,

ihtiyatlı ve güvenlik odaklı adımlar atarak kendisinden sonrakilere mümkün mertebe dış müdahalelere kapalı, farklı coğrafyalardan gelmesi muhtemel tehditlere karşı müteyakkız ve maceralara karşı sağduyulu bir devlet kimliği inşa etmişlerdir.

Bu bağlamda bu kitabın dış politikada karar alma mekanizması yaklaşımından hareketle birey, devlet ve sistem düzeyinde analizler üzerinden bu iki lideri ve ülkeyi referans çerçevesine laması son derece isabetli olmuştur. Zira söz konusu politikaların ve ilişkilerin inşasında bu iki liderin kişilik özellikleri, medeniyet tasavvurları ve engin tecrübeleri birey bazında göz ardı edilemez. Devlet seviyesinde ise kurumların inşası ve devlet tasavvuru konusunda yaşanan tarihsel tecrübe bu yaklaşımın temel umdeleri üzerinden çarpıcı bir biçimde ortaya konulmuştur. Öte yandan konunun sistem düzeyinde analizi, söz konusu ilişkilerin şekillendiği dönemde uluslararası konjonktürü doğru okumak, zamanın ruhunu okuyucuya anlaşılır bir biçimde aktarmak ve bölgesel ve küresel aktörlerin dış politik eğilimlerini tespit etmek bakımından elzemdir. Sonuç olarak, Türk keneşinin önce Konsey'e daha sonra Türk Devletleri Teşkilatına dönüşümüyle birlikte ete kemiğe bürünen Türk dünyasının en büyük ilham kaynağını Türkiye-Azerbaycan ve Özbekistan ekseni oluşturmaktadır. Kadim İpek Yolunun ve Çin ve İngiltere'nin pratiğe aktardığı Kuşak Yol politikasının hayatiyeti de bu üç ülkenin kendi içinde oluşturacağı sinerji, dinamizm ve ortak ruhla doğrudan irtibatlıdır. Bugün Mirziyoyev, İlham Aliyev ve Erdoğan'ın üzerinde inşa ettikleri kardeşlik hukukunun zemini kuşkusuz rahmetli Haydar Aliyev tarafından hazırlanmıştır. Öyle ki Haydar Aliyev'in bıraktığı bu kutlu miras, küresel çapta tesir yaratacak büyük hamleler ve yeni katılımlarla yarınlara daha da müessir bir biçimde aktarılacaktır.

Prof. Dr. Hüsamettin İNAÇ
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Kütahya/TÜRKİYE

İçindekiler

Önsöz	iii
1. Dış Politika Analizinde Karar Verme Süreci ve Karar Verme Modelleri	1
Analiz Düzeyi	5
2. Haydar Aliyev'in Cumhurbaşkanlığı ve Dış Politikası	17
Hayatı	17
Cumhurbaşkanlığı Dönemi	24
Dış Politika Yaklaşımı	30
3. 1993-2003 Yılları Arasındaki Özbekistan-Azerbaycan İlişkileri ve Haydar Aliyev	35
Özbekistan-Azerbaycan İlişkileri	36
Haydar Aliyev'in Rolü	42
Sonuç	53
Kaynakça	61

1. Dış Politika Analizinde Karar Verme Süreci ve Karar Verme Modelleri

Dış politika, literatürde oldukça sık kullanılan ancak üzerinde net bir uzlaşımın sağlanamadığı kavramdır. Ayrıca literatürde net bir şekilde tartışıldığı da söylenemez. Çünkü sürekli bir değişim halinde olduğu düşünülmektedir. Bunun temel nedeni ise bugün dış politika olarak kabul edilen bir faktör için yarın tam tersi bir durum yaşanabilir. Bu noktada geniş bir tanım yapılabilir. Bu çerçevede dış politika, uluslararası ortamda konuşlandırılmış bağımsız bir siyasi otoritenin eylemlerini yöneten bir dizi eylem veya kural olarak tanımlanabilir. Dış politika başta devletler olmak üzere bağımsız karar verme kabiliyeti olan bir aktörün uluslararası izlediği siyasetin toplamı olarak tanımlanabilir.¹

Dış politika, sadece bir ülkenin başka bir ülkeyle ya da uluslararası siyasette yaşanan gelişmelere karşı standart refleksler gösterdiği ya da göstereceği anlamına gelmemektedir. Devletler karar verirken çeşitli iç siyasi faktörler de etkili olmaktadır. Bu bağlamda iç ve dış siyaset arasındaki çizgiler, günümüz dünyasında giderek daha da bulanık hale gelmektedir. Geçmiş dönemde iç siyaset ile dış siyasetin birbirinden farklı olduğunu düşünen görüşler gittikçe zayıflamaktadır. Bu noktada en etkili argüman iç siyasetin, dış siyaseti önemli ölçüde etkilediği ve şekillendirdiğidir. Bu noktada yeni kavramlar da üretilmektedir. Örneğin Türkçe uluslararası anlamına gelen *international* ile yine Türkçe yerel anlamına gelen *domestic* kelimeleri birleştirilerek “*intermestic*” kavramı üretilmektedir. Bu sayede iç siyaset ile dış

1 Jean-Frédéric Morin ve Jonathan Paquin, *Foreign Policy Analysis: A Toolbox*, Palgrave Macmillan, 2018, s. 1-3.

siyasetin birbiriyle bağlı olduğu fikri dile getirilmektedir. Hatta *intermestic* terimi uluslararası siyasette meydana gelen gelişmelere bir iç sorunmuş gibi tepki verilmesini de ifade etmektedir.² Soğuk Savaş döneminde liderler, iç siyasi gelişmeleri göz ardı ederek hareket etseler de 1990 sonrası süreçte bu durum değişmiştir. Karar verme süreçleri ve etkenler daha etkili hale geldiği için bulanıklık artmıştır. Ayrıca lider kapsamında düşünüldüğünde farklı liderler veya karar vericilerin, süreci ya da gelişmeleri farklı okuyabileceği anlaşılmıştır.³

Söz konusu çerçevede dış politikaya yönelik karar verme süreçleri önem kazanmaktadır. Özellikle analiz düzeyi, alınan kararın çerçevesini, amacını ve etkisini belirlemektedir. Bu noktada farklı özelliklere, kültürlere, dinamiklere ve tecrübelere sahip olan ülkelerin, bir diğer devletle olan ilişkilerinin analizi kritik önem kazanmaktadır. Bir devletin karar verme süreci temel olarak üç çerçeveden incelenmektedir. Bunlar birey, devlet ve sistemdir. Burada hiyerarşik bir yapı olduğu görülmektedir. Zira bireyler devleti, devletler ise sistemi oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmada birey temelli bir analiz yöntemi kullanılacaktır. Ancak bireyler, çeşitli değerler çerçevesinde hareket etse de yönettikleri devletin yönetim sistemi ve uluslararası ilişkilerdeki yapı da bireyleri ve karar verme sürecini etkilemektedir. Bu nedenle devlet ve sistem analiz düzeyleri de önem kazanmaktadır. Dış politika analizinin merkezi odak noktası, çoğu zaman bir aktörün dış dünyaya yönelik niyetleri, beyanları ve eylemleri ile diğer aktörlerin bu niyet, beyan ve eylemlere tepkisidir. Bu noktada dış politikanın ve dış politika analizinin kesin bir tanımının bulunduğunu söylemek zordur. Zira çeşitli araştırmacılar, bu kavramlara dair ortak bir tanımlama yapmamaktadır.⁴

1990 sonrası dönemde dış politika analizine dair ilgi gittikçe artmıştır. Dış politika analizi, temel olarak, meselelere ve politikalara kimin karar verdiğiyle ilgilenmektedir. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana, daha fazla akademisyen ve politika yapıcı, Soğuk Savaş sonrası dünyada inanç sistemlerini nedensel mekanizmalar olarak inceleme ihtiyacını kabul etmeye başlamıştır. Çünkü süper güçler arasındaki çatışmanın sonunu öngörme ve açıklama konusundaki başarısızlıklar nedeniyle uluslararası ilişkiler teorisyenleri de rasyonel seçim sürecine inançların, düşüncelerin ve çeşitli değerlerin analizini araştırma programlarına dâhil etme ihtiyacını gerekli

2 Hüsamettin İnaç, *Uluslararası Güvenlik, Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye*, Bilge Kültür Sanat, 2021, s. 63.

3 Andrea K. Grove, *Political Leadership in Foreign Policy*, Palgrave Macmillan, 2007, s. 2-3

4 Deborah J. Gerner, "The Evolution of the Study of Foreign Policy", Laura Neack ve Jeanne A. K. Hey ve Patrick J. Haney (eds.), *Foreign policy analysis: continuity and change in its second generation*, Prentice-Hall, Inc., 1995, s. 17-18.

görmeye başlamışlardır. Ayrıca Soğuk Savaş sürecinde iki kutuplu dünya, yarattığı tehdit algısı ve karşıdaki düşmanı yok etme düşüncesi nedeniyle süper güçlerin dış politika tercihlerini ve diğer devletlerin kararları ile hareket sahalarını kısıtlamıştır. Ancak 1990 sonrası dönemde tek kutuplu sistemin inşası ve dış odak noktalarının olmaması sayesinde politika yapıcıları, politik evrenin doğası ve politik hedefleri gerçekleştirmenin en etkili araçları olarak kendi iç inançlarına ve değerlerine dönmüşlerdir.⁵ Bu durum görece özgür bir dünyanın oluşmasıyla ortaya çıkmıştır. Zira bilindiği gibi görece özgür bir dünyada bireylerin yani liderlerin ve devletlerin ulusal çıkarlarını öne çıkardıkları ve kendi değerleri çerçevesinde karar verdikleri bilinmektedir.⁶

Bu kapsamda değerler, farklı dış politika analizi okulları ve uluslararası ilişkiler teorisi tarafından sunulan analitik çerçeveler içinde çeşitli şekillerde nedensel mekanizmalar olarak ön plana çıkmaktadır. Yani değerler, karar verme süreçlerini etkileyen en önemli araçlardan biridir. Bu durum sadece birey kapsamında sınırlı değildir. Bireyi, devleti ve devletin bir parçasını oluşturduğu küresel sistemle de alakalıdır. Çünkü nedensel bir mekanizma, bir failin eylemi veya failer arasındaki sosyal bir sonuç şeklinde etkilerin üretilmesine katkıda bulunan değişkenler arasındaki bir etkileşim sürecidir.⁷

Dış politika analistleri, çeşitli örnekler üzerinden hareket ederek uluslararası ilişkilerde devletlerin davranış kaynaklarını ortaya çıkarmak için geliştirilebilir teoriler ve kavramlar geliştirmeye çalışmışlardır. Bu süreçte önemli olan noktalar dış politika karar vermenin önemi, devlet ve devlet dışı aktörlerin genel ayırt edici süreçte sahip oldukları rol ve dış politikayı şekillendirmede kurumsal ve toplumsal faktörlerin etkisidir. Kısaca dış politika analizi, uluslararası sistemdeki aktörler arasındaki ilişkilerin yürütülmesi sürecinin ve uygulanması aşamasının incelenmesidir. Bu noktada çeşitli araçlar bulunmaktadır. Bunlar diplomasi, istihbarat, ticaret ve kültürel alışverişlerdir. Bunlar başta devletler olmak üzere uluslararası aktörler arasındaki ilişkinin ya da siyasi sürecin ana temasının bir kısmını oluşturmaktadır. Merkezde ise karar verme, bireysel karar vericiler, dış politikayı etkileyen süreçler ve

5 Hüsamettin İnaç ve Feyzullah Ünal (2013). "The Construction of National Identity in Modern Times: Theoretical Perspective". *International Journal of Humanities and Social Science*, 2013, s.224.

6 Stephen G. Walker ve Mark Schafer, "Belief Systems as Causal Mechanisms in World Politics: An Overview of Operational Code Analysis", Mark Schafer ve Stephen G. Walker (eds.), *Beliefs and Leadership in World Politics: Methods and Applications of Operational Code Analysis*, Palgrave Macmillan, 2006, s. 3-4.

7 Stephen G. Walker ve Mark Schafer, "Structural International Relations Theories and the Future of Operational Code Analysis", Mark Schafer ve Stephen G. Walker (eds.), *Beliefs and Leadership in World Politics: Methods and Applications of Operational Code Analysis*, Palgrave Macmillan, 2006, s. 238-239.

koşullar ile bu kararların sonuçlarının araştırılması yer almaktadır. Ayrıca buradaki kritik ayrıntılardan biri, sadece devletin karar verme sürecine etki eden resmi faktörlere değil; alt-ulusal etki kaynaklarına da odaklanmaktadır. Dış politika analizi, sistemsel bazda çeşitli etki araçlarıyla da yakından ilgilidir. Bu noktada dış politika seçimine dair daha sağlıklı bir çerçeve çizilmeye çalışırken akademisyenler ya da analistler, devletin iç veya iç ortamı ile dış çevre arasındaki sınırları hesaba katmak zorunda kalmışlardır. Bu noktada dış politika analizi uluslararası ilişkilerin bir noktada dışında olmakla birlikte bu alana önemli bir katkıda bulunmuştur. Zira uluslararası ilişkiler uzmanı bir kişi genel olarak sisteme, devletlerin kararına ve genel olarak sonuçların analizine odaklanmaktadır. Lakin dış politika analizi, devlet davranışını ve kararların kaynaklarını incelemektedir. Böylelikle dış politika sürecine odaklanmaktadır. Ayrıca aktörlerin motivasyonlarının, karar verme yapılarının ve dış politika seçimlerinin formüle edilmesinin önemli bir katkı sanacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda daha sağlıklı karar verilmesi ve barışçıl politikalar için karar verme sürecini iyileştirmeyi hedeflemektedirler.⁸

Dış politika analizinde çeşitli soruların cevaplanmaya çalışıldığı söylenebilir. Dış politika analizinin temel amacını ve yol haritasını ortaya çıkarmaya çalışan soruları Güleç, şöyle örneklendirmektedir:⁹

Tanımlama: Azerbaycan'ın politikaları nelerdir?

Açıklama: Azerbaycan neden bu politikaları benimsedi?

Tahmin: Azerbaycan yakın gelecekte başka anlaşmalara varabilir mi?

Değerlendirme: Azerbaycan'ın yaptığı anlaşmalar faydalı mı?

Tavsiye: Azerbaycan gelecekte hangi anlaşmaları yapmalı?

Sonuç olarak dış politika analizi, çok aktörlü bir dünya üzerinden hareket etmektedir. Bu bağlamda her aktör, değişen sorun ve şartlara bağlı olarak etki etmektedir. Çok aktörlü yapı nedeniyle dış politika analizinin seviyeleri de değişmektedir. Bu bağlamda dış politika analizi bireyden sisteme uzanacak şekilde çok boyutlu analiz imkânı sunmaktadır. Bu kapsamda dış politika analizini zenginleştiren ve bir noktada zorlaştıran temel şey, farklı düzeylerdeki aktörler arasındaki temaslardır. Bireysel düzeyde alınan bir karar, yapı içindeki kurumlardan etkilenerek devlet düzeyinde politika

8 Chris Alden ve Amnon Aran, *Foreign Policy Analysis: New Approaches*, Second edition, Routledge, 2017, s. 1-3.

9 Cansu Güleç, "Dış Politika Analizinde Karar Verme Süreci ve Karar Verme Modelleri", *ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 2018, s. 85.

oluşturmaktadır. Bu sürece sistem düzeyindeki etkiler de dâhil edilmektedir. Bu durum tek düzeyli analiz yapmayı zorlaştırmaktadır.¹⁰

1.1. Analiz Düzeyi

Dış politika analizinde temel olarak üç düzey bulunmaktadır. Bunlar birey, devlet ve sistemdir. Bu bölüm de söz konusu çerçeve üzerinden ele alınmıştır. Bu üç analiz düzeyi, dış politika analizinin farklı odaklarına karşılık gelmektedir. Bunlarda bireyler, seçenekler üzerine kafa yormaktadır. Söz konusu seçeneklerin incelenmesinin ardından kararlar alınmaktadır. Devletler, dış politika davranışları kapsamında adım atmaktadır. Bu kapsamda belirlenen politikalar ve stratejiler hayata geçirilmektedir. Son olarak uluslararası sistemde devletler, benimsedikleri politikalar neticesinde diğer devletlerle etkileşime girmektedir. Bu ise ortaya bazı sonuçlar çıkarmaktadır.¹¹

Analiz düzeyleri arasında dorudan bir ilişki bulunmaktadır. Örnek olarak İkinci Dünya Savaşı örnek gösterilebilir. Öncelikle devletler ve sistem bazındaki nedenler, savaşın temelini hazırlamıştır. Zira savaş, kaçınılmaz bir durum değildi. Ancak söz konusu dönemin şartları ve geçmişten kalan sorunlar savaşın yaşanma ihtimalini arttırmıştır. Söz konusu konjonktürün kararları, gelişmeleri ve sonucu tam olarak belirlemediği bir ortamda liderler, savaş tercih etmiştir. Özellikle Hitler, büyük bir Almanya yaratabilmek ve Alman “üstün ırkı” için yaşam alanı yaratabilmek amacıyla savaş gerekli görmüştür.¹² Bu noktada devlet ve sistem düzeyinin teşvik edici bir etken olsa da sınırlı kaldığı ve asıl karar verici unsurun bireysel analiz düzeyinin konusu olan lider olduğu anlaşılmaktadır.

Dış politikada birey, devlet ve uluslararası sistem analiz seviyeleri farklı aktörlere, süreçlere ve sonuçlara odaklanmaktadır. Buna rağmen araştırmayı yönlendiren araştırma bulmacasına bağlı olarak bunların tümü birbirleriyle ve karar verme süreciyle alakalı olabilir. Zira dış politikayı belirleme süreci var olduğu düşünülen ana kalıpların dışındadır ve söz konusu seviyeler sürekli iç içedir. Bu nedenle döneme göre değişen dengeler, dinamikler ve değer neticesinde evrensel ve süresiz bir teori üretimi imkânsız hale gelmiştir.

10 Emre Erdoğan, “Sonsuz Olasılıklar Diyarında: Dış Politika Analizi ve Araştırma Yöntemi Tercihleri”, Bezen Balamir Coşkun ve İnan Rüma (eds.), *Dış Politika Analizi: Konu, Kuram, Yöntem*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2020, s. 45.

11 Marijke Breuning, *Foreign Policy Analysis: A Comparative Introduction*, Palgrave Macmillan, 2007, s. 11.

12 *A Brief History of the U.S. Army in World War II*, Center of Military History United States Army Washington, D.C., 1992, s. 3, https://history.army.mil/html/books/072/72-2/CMH_Pub_72-2.pdf, (Erişim Tarihi: 14.05.2023).

Buna devletlerin davranışlarının kültürel ve siyasi değerleri, ekonomik gelişme, uluslararası etkenler ve liderlerin algıları gibi kendine özgü özellikler tarafından koşullandırılması örnek olarak gösterilebilir.¹³

Analiz düzeylerinde göz ardı edilmemesi gereken hakikat, bir kararın devletin resmi karar vericileri tarafından alındığıdır. Bu noktada devletin karar alıcılarının bir olayı nasıl gördükleri ve algıladıkları önem kazanmaktadır. Dış politika analizinde bireyler, bireylerin beraber çalıştığı gruplar ve söz konusu grupların karar verme sürecinde içinde buldukları örgütsel süreç önemlidir. Kararlar, temel bir grup insan tarafından alınmaktadır. Ancak bu kararlar, kendiliğinden ortaya çıkmamaktadır. Dışarıdan bir uyarıcıya ya da teşvik edici gelişmeye tepki olarak yönetim içinde var olan sistem kapsamında bilinen bir mekanizma sayesinde ortaya çıkmaktadır. Bu süreçte bireyleri psikolojik, kültürel ve öznel değerler etkilemektedir. Bu etki mikrodan makroya doğru hiyerarşi içindeki diğer seviyelere de etki etmektedir.¹⁴

Breuning, dış politika analizini Tablo 1'de görüleceği üzere üç farklı düzeyde ele almakta ve üç kilit noktasını belirtmektedir.

Tablo 1: Analiz Düzeyleri ve Dış Politika Çalışmaları

<i>Analiz Düzeyi</i>	<i>Dış Politika Odağı</i>
Birey	Seçenekler/Kararlar
Devlet	Davranışlar
Sistem	Çıktılar

Kaynak: Breuning, Foreign Policy Analysis..., s. 12.

Efegil ise Tablo 2'de görüleceği üzere analiz düzeylerini ile kapsamlarını ele almıştır.

13 Morin ve Paquin, *Foreign Policy Analysis...*, s. 9.

14 Güleç, "Dış Politika Analizinde Karar Verme Süreci...", s. 81-82.

Tablo 2: Analiz Düzeyleri ve Kapsamları

<i>Analiz Düzeyi</i>	<i>Kapsamı</i>
Birey	Liderlerin dünyayı algılama şekilleri, liderlik özellikleri, kişiliği, inançları, dürtüleri, kişisel değerleri vb.
Devlet	Devlet kurumları (parlamento, bakanlar kurulu, devlet rejimi, siyasal partiler, bürokratik birimler vb.), devlet dışı birimler (medya, sivil toplum kuruluşları (STK), çıkar grupları, kamuoyu, etnik gruplar, iş adamları vb.) ve sosyolojik faktörler (siyasal kültür, ekonomik koşullar, tarih, din, milliyetçilik vb.)
Sistem	Devlet ve devlet-dışı uluslararası aktörler, uluslararası sistemin yapısı ve uluslararası sistemin benimsediği değerler.

Kaynak: Ertan Efeğil, *Dış Politika Analizi*, Nobel Yayın Dağıtım, 2012, s. 22 akt. Güleç, “Dış Politika Analizinde Karar Verme Süreci...”, s. 83.

1.1.1. Birey

Birey analiz düzeyi, dış politikayı açıklama çabası içinde liderlere ve karar vericilere odaklanmaktadır. Çünkü bu düzeye göre, bireyler tarihin akışını şekillendirmektedir. Bu noktada temel varsayım, argüman ya da yaklaşım, olayların akışını belirleyen ana etken liderlerin seçimleri ve kararlarıdır. Bireylerin analizi, bu süreçte temel özelliklere odaklanmaktadır. Burada ön plana çıkan temel faktör kişilikleri veya algılarıdır. Yani liderlerin dünyalarını ve yaşadıkları olayları nasıl anlamlandırdıklarına odaklanılmaktadır. Bu bağlamda ilk odak, dış politika kararlarını açıklayan faktörler olarak kişilik özellikleri, inançlar ve değerlerin incelenmesidir. Bireysel karar vericinin kalıcı niteliklerini vurgulanmaktadır. Bireyin kişiliğine, karakterine, inançlarına ve değerlerine ilişkin basiret, o karar vericiyi neyin motive ettiğini ölçme kapasitesini geliştirmektedir. İkinci odak, algıların incelenmesi ve bunların dış politika kararlarını nasıl etkilediğinin anlaşılmasıdır. Bireyin algıları veya kişinin kendi dünyasındaki olayları ve durumları anlamlandırma süreci, o duruma veya olaya özgüdür. Kişiliğin önemi reddedilmez. Ancak bireysel analiz düzeyinde politika yapıcılarının belirli karar verme durumlarını nasıl anlamlandırdıkları veya tanımladıklarıyla daha çok ilgilenilmektedir. Bireysel analiz düzeyindeki araştırmalar, sıklıkla, insanların bir durumun kendilerine nasıl sunulduğuna göre riski yargılama eğilimi olarak psikolojiden ödünç alınan kavramları kullanmaktadır. Sadece bireysel karar verme düzeyinde unutulmaması gereken bir ayrıntı vardı. Bireyler genellikle tek başlarına karar vermezler. Bunun yerine bir grup içinde veya bürokratik bir ortamda başkalarıyla birlikte çalışmaktadırlar. Bu nedenle bireyin kişiliği ve algısı,

önlerindeki sorunu en iyi nasıl tanımlayacaklarını belirleyecek olan grupla etkileşime girmektedir. Grup etkileşimleri de genellikle bireysel analiz düzeyinde sınıflandırılmaktadır. Çünkü odak, farklılaşmamış bir birim olarak grup yerine kişiler arası etkileşimin dinamiklerini anlamaya yöneliktir.¹⁵ Gülmez ve Gülmez, bu düzeyin önemini, işleyişi ve ana soruları şu şekilde özetlemektedir:¹⁶

“Dış politika analizi, uluslararası ilişkilerin sadece sistemik faktörlerle açıklanamayacağını, karar vericilerin dış politikaya doğrudan yön vererek uluslararası ilişkilerin gidişatını önemli derecede etkileyebileceğini savunur. Bu bağlamda, dış politika analizi temel olarak şu sorulara yanıt arar: Liderler dış politika kararlarını nasıl, neye dayanarak verir ve karara varmak için hangi süreçlerden geçerler?”

Karar verme, seçenekler arasından birini seçmek olarak basite indirgenebilir. Lakin dış politikada bu durum oldukça farklıdır. Çünkü dış politikada seçenekler açık ve net değildir. Ayrıca seçim yapmak zor olmakla birlikte seçeneklere ve seçime dair sürekli bir tartışma yaşanmaktadır. Bu noktada iç ve dış olmak üzere iki temelde sınıflandırılmaktadır. Dışsal çevre genel olarak uluslararası sistem, diğer aktörlerin çıkarları ve dünyadaki güç dağılımıdır. Dışsal çevrenin etkisi bağlamında liderler; ülkeleri siyasi, ekonomik ve askeri açıdan güçlü bir devlet değilse küresel düzeni, bölgesinin özellikleri ve uluslararası sistemde nerede olduğuna dikkat etmesi önem taşımaktadır. Özellikle ikili ilişkiler önem taşımaktadır. Zira karşılıklı bağımlılık liderlere daha rahat hareket etme imkânı tanırken, tek taraflı bağımlılıkta bu daha zordur. İçsel çevreden iki şey anlaşılmaktadır. Bunlardan ilki devlet içinde karar verme sürecidir. Burada ülkenin yönetim şekli, yapısı, karar verici kurumlar ya da aktörler, siyasi partiler, baskı grupları, kamuoyu, medya ve jeopolitik konumudur. Bu noktada karar vericiler, ana aktördür. Zira karar vericiler değiştiği zaman bir olaya yönelik farklı bir politika benimseyebilir. Bu aşamada içsel çevrenin ikinci etkeni yani karar vericiler ön plana çıkmaktadır. Burada karar vericinin psikolojisi, kişilik özellikleri ve benimsediği değerler önem kazanmaktadır. Söz konusu çerçevede karar vericinin hayatı, eğitimi, konuya ilişkin ilgisi, bilgi düzeyi, sorun çözme ve rasyonel karar verme yeteneği, deneyimi, liderlik özellikleri ve siyasi kültürü karar verme sürecini doğrudan etkilemekte ve kararlar üzerinde belirleyici olmaktadır.¹⁷

15 Breuning, *Foreign Policy Analysis...*, s. 11-12.

16 Seçkin Barış Gülmez-Didem Buhari Gülmez, “Dış Politika Analizi: Teorik Yaklaşımlar”, Bezen Balamir Coşkun-İnan Rüma (ed.), *Dış Politika Analizi: Konu, Kuram, Yöntem*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2020, s. 20.

17 Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 11. Basım, Alfa Akademi, Bursa, 2017, s. 185-

Liderler çeşitli noktalarda karar verme sürecinin kilit aktörlerinden biri olsalar da belirli durumlarda ve şartlarda kısıtlanabilmektedir. Örneğin bir devlet başkanı, bir gün herhangi bir devlete savaş açamaz. Bunun iki temel kısıtlayıcı özelliği bulunmaktadır. İlk önce devletlerin kendi iç mekanizmaları bunu engellemektedir. İkincisi ise uluslararası sistem buna karşı bir set oluşturmaktadır. Zira bir devlet, hiçbir meşru gerekçe yokken başka bir devlete saldırması kabul edilemez. Bununla birlikte çeşitli şartlar da liderlerin karar verme süreçlerini etkilemektedir. Örneğin bir devletin saldırısı karşısında bir lider ya teslim olmakta ya da savaşma kararı almaktadır. Söz konusu durum, lidere başka bir seçeneği tercih etme ve politika geliştirme izni vermektedir. Ancak saldırıya uğrayan ülke, saldıran ülkeden zayıfsa lider, yetersiz askeri kapasitesine rağmen yine de direnebilir. Bu noktada liderin sürece olan etkisi daha net bir şekilde görülmektedir. Bu noktada liderler, politika belirlemede önemli bir aktör olsa da belirli sınırlamalarla karşılaşmaktadır.¹⁸

Güleç, birey düzeyini şöyle özetlemektedir:¹⁹

“...birey düzeyi, liderlere ve karar vericilere odaklanmaktadır. Bu düzey, dış politikanın bireyler tarafından şekillendirildiğini varsaymaktadır. Buna göre, dış politika kararları bireylerin ve liderlerin tercihleridir. Söz konusu düzey, liderlerin dünyayı algulama şekillerine, liderlik özelliklerine, kişiliğine, dünyayı algulama şekillerine, liderlik özelliklerine, kişiliğine, inançlarına, dürtülerine, vb. özelliklerine odaklanmaktadır. Diğer tarafından, liderler tek başlarına dış politika dış politika kararı vermemektedir. Liderler kararları bürokratik kurumlar, danışmanlar gibi diğer karar vericiler ile etkileşim halinde bulunarak almaktadır. Bu durumda birey düzeyinde karar vericilerin ortaklaşa dünyayı algulamaları, sorunu tanımlamaları ve seçenekleri değerlendirmeleri gibi etkileşimlerine de bakılmaktadır.”

Birey analiz düzeyi, liderlerin bazı sınırlamalara maruz kaldığını belirse de aslında durum yönetimin özelliğine göre değişebilmektedir. Temel olarak bu noktaya kadar liderlerin dünya siyasetindeki gelişmeleri dikkate alarak, çeşitli değerleri göz ardı etmeyerek ve çeşitli yapılarla etkileşime girerek dış politika benimsediği anlatılmıştır. Ancak güçlü liderler açısından ülkede fikir birliğinin sağlanması gibi zaruri bir ihtiyaç yoktur. Bu noktada birey düzeyli kararlar, devlet düzeyinin önüne geçebilmektedir. Örnek olarak Çin’den Mao Zedong, SSCB’den Joseph Stalin, Irak’tan Saddam Hüseyin

188.

18 Breuning, *Foreign Policy Analysis...*, s. 27-28.

19 Güleç, “Dış Politika Analizinde Karar Verme Süreci...”, s. 83.

gibi isimler bunun en net ve somut örnekleridir. Ülke yönetimlerinde hâkim güç olan bu isimler için devlet aygıtı içindeki kurumsal kısıtlamaların peki bir önemi ve etkisi bulunmamaktadır. Liderlerin sadece normal bir süreçte kriz dönemlerinde ön plana çıkması ve kritik rol oyması beklenmektedir. Örneğin bir savaş ve olası bir zirve, bireysel düzeydeki karar verme sürecinin etkisini arttırmaktadır.²⁰

1.1.2. Devlet

Devlet düzeyinde analiz, devletleri belirli dış politika davranışlarına girmeye zorlayanlar etkenler kapsamında devletin içindeki faktörlere odaklanmaktadır. Bu tür analizler; devletin kurumsal çerçevesini (hükümetin yürütme ve yasama erkleri arasındaki ilişkiler, devlet bürokrasisinin teşkilatı veya devletin demokrasi olup olmadığı gibi)²¹, yerel seçim bölgelerini (çıkar grupları, etnik gruplar veya daha genel olarak kamuoyu gibi), ekonomik koşulları ve ayrıca devletin ulusal tarihini ve kültürünü içermektedir. Karar verme perspektifinden bakıldığında, bu faktörler genellikle liderler için mümkün olanın parametrelerini belirleyen kısıtlamalar olarak kabul edilmektedir. Zira liderlerin belirli bir kişiliği ve algısı olsa da tam manasıyla özgür ve bağımsız değillerdir. Ancak alınacak bir kararın sadece lideri değil, bütün bir toplumu, devlet ve küresel sistemi doğrudan ya da dolaylı yollardan etkileyeceği aşîkârdır.²²

Devlet düzeyinde temelde devlet içi aktörler kapsamında bir analiz yapılmaktadır. Bu süreçte devletin resmi kurumları ile devlet dışı toplumsal kuruluşlar etkili olmaktadır. Devletin resmi kurumlarının belirleyici bir etkisi ve karar verme yetkisi bulunmaktadır. Söz konusu çerçevede devlet kurumları arasındaki etkileşimde incelenmektedir. Örneğin parlamento ile hükümet, bürokratik kurumların ilişkisi, ülkenin yönetim şekli, bakanlıklar ile siyasi partiler arasındaki bağlantılar önemlidir. Devlet dışındaki aktörler ise medya, STK'lar, çıkar ve baskı grupları, kamuoyu, çeşitli kimlik grupları ve iş insanları gibi kesimlerdir. Ayrıca devletin sahip olduğu siyasal tecrübe ve değerler, kültür, ekonomik kapasitesi, tarihi, kimliksel özellikleri gibi sosyolojik özellikleri önemlidir.²³

20 Alex Mintz ve Karl DeRouen Jr., *Understanding Foreign Policy Decision Making*, Cambridge University Press, 2010, s. 18-19.

21 Hüsümetin İnaç, "Rethinking Democracy and Governance in the EU. *Journal of Academic Studies*", 2007, 9(32), 2. 27.

22 Breuning, *Foreign Policy Analysis...*, s. 12-13.

23 Güleç, "Dış Politika Analizinde Karar Verme Süreci...", s. 83.

Liderlerin karar verme sürecinde özellikle bürokrasi olarak tanımlanan mekanizma önemli bir kısıtlayıcı unsurdur. İkili ilişkiler ve politika belirleme sürecinde ticaret bakanlığı bir süreci etkilemektedir. Alınan bir karar, dış ve güvenlik politikasını yorumlamak ve uygulamakla görevli kurumların etkisiyle şekillendiği göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda çeşitli kurum ve kuruluşların etkisi ve rolü hesaba katılmalıdır. Bu noktada karar vericiler, bürokrasideki aktörler, örgüt kültürü ve diğer siyasi faktörler arasındaki etkileşim önem kazanmaktadır. Yani bireysel etkiler ve kurumsal imtiyazlar arasındaki etkileşim belirleyicidir.²⁴

Bu noktada dış politikada bir kararın sadece liderler tarafından değil, bir grup tarafından alındığı anlaşılmaktadır. Grup düşüncesi, farklı yaklaşımlar, tartışmalar ve kutuplaşmalar gibi etkenler ve kavramlar, karar verme sürecindeki dinamikleri ve dengeleri etkileyebilmektedir. Bu noktada grup ya da bir kuruma dâhil olan üye veya üyelerin bağlılıkları söz konusu yapıya ve grubadır. Bu süreçte karar verme bürokratik bir hava hâkimdir. Örneğin terör, salgınlarla mücadele veya çevre politikalarında bürokratik kurumlar etkilidir. Bu süreçte görevli ve yetkili bürokratlar arasında siyasi bir güç mücadelesi ve tartışması yaşanabilir. Bu aşamada siyasi, soruna yaklaşım ve algı noktasında çeşitli farklılıklar oluşabilir. Bu noktada kurumlar genel olarak kendi çıkarları doğrultusunda etki oluşturmaya çalışmakta ve karar verilmesini amaçlamaktadır. Ancak karar verme sürecinde siyasi alışveriş etkili olmakta ve uzlaşma tesis edilmektedir. Bu bağlamda bürokratlar, karar verme sürecinde kendi kurumlarına olan bağlılıkları çerçevesinde hareket ederken bu durum liderler için bir zorluk teşkil edebilir.²⁵

Söz konusu süreçte göz ardı edilmemesi gereken ayrıntılardan biri devletin, bürokratik birimlerin toplamından oluştuğudur. Devlet, yerel-devletçi-ulusötesi ekseninde meydana gelen faaliyetlerden türetilen dış ve iç güçlerin uyguladığı baskıların toplamından başka bir şey değildir. Kurumsal devletler dirençli yapılara sahiptir.²⁶ İçsel hantallığa rağmen devlet içindeki mekanizmalar, refleks olarak tepki gösterirken; esnekliğe ve yaratıcılığa sınırlı oranda imkân tanımaktadır. Bu durum ise politika değişimini zorlaştırmakta ve hatalı da olsa bir politikanın bir süre daha izlenmesine neden olabilmektedir. Bu nedenle devlet içindeki karar verici ya da kararı etkileyici unsurlar arasında önemli farklılıklar ve tartışmalar yaşanabilmektedir. Bürokratik engeller, bir olayın veya gelişmenin çığırından çıkmasına neden olabilmektedir. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Vietnam'da ağır kayıplar vermesine

24 Alden ve Aran, *Foreign Policy Analysis...*, s. 7-8.

25 Mintz ve DeRouen Jr., *Understanding Foreign Policy Decision Making*, s. 19-20.

26 Alden ve Aran, *Foreign Policy Analysis...*, s. 11-12.

ve başarılı olmamasına rağmen bir süre daha savaşmaya devam etmiştir. Bunun temel nedeni ise bürokrasinin etkisi, hantallığı ve politika değişiminde yarattığı zorluklar ya da engellerdir.²⁷

Diğer yandan kamu hizmeti, seçilmiş kişilere emanettir. Bürokrasinin ise tarafsız kalarak hükümetin talimatlarına uyması gerekmektedir. Ancak bu durum her zaman bu şekilde olmamaktadır. Zira siyasetçiler ile bürokratlar arasındaki ilişki her zaman belirli ve net değildir. Bu noktada bürokrasinin esnekliğini hemen kaybetmemesi gibi bir özelliği ortaya çıkmaktadır. Örneğin dışişleri bakanlıklarının benimsediği bir felsefe, özümlediği bir politik tutum, bu kapsamda oluşturulan bir teşkilat ve kurum bünyesinde çalışan yüzlerce personel bulunmaktadır. Ayrıca ülke dışındaki uzantılarının da varlığı düşünüldüğünde değişen siyasi yönetimlerle birlikte bürokrasinin şekil alması zorlaşmaktadır. Ayrıca var olan iktidar, gelecek seçimlerde değişebilir. Ancak kurum ve çalışanları görevlerini sürdürmeye devam edecektir. Bu noktada bir kararın, tam olarak uygulanması için bürokrasinin onayı gereklidir. Aksi takdirde karar yavaş, kısmen ve verimliliğinden ödün verilerek uygulanabilir. Diğer yandan karar vericiler, bürokrasi karşısında tam olarak zayıf değildir. Zira kurumun üst düzey yetkililerini atama, bütçelerini belirleme ve izlenecek dış politikanın çerçevesini çizme gibi çeşitli yetkileri vardır. Bu noktada taraflar arasında bir uçurum yaşanabilmektedir. Ayrıca farklı liderler sürecinde benimsenen politikalara ve diğer devletlere verilen teminatlara aykırı hareket edilebilmektedir.²⁸

Bürokrasinin yapısı da dış politika üzerinde etkileyicidir. Kurumlar yürütmeden bağımsız oldukça daha özerk hareket etmeye çalışır ve bu durum karar vericinin istediği politikayı yürütmesini engellemektedir. Örnek olarak dış yardımlar gösterilebilir. İnsani kriz kapsamında bir ülkeye yapılacak olan yardım, yönetimin öncelikleri çerçevesinde kullanılamaz. Kamu diplomasisi önemli bir araç olsa da bunun farklı kaynaklarla gerçekleştirilmesi beklenmektedir. Ancak kurum, yürütmeye bağlıysa o zaman durum değişmektedir. Bu noktada yardımlar, dış politikanın bir aracı haline gelmektedir. Ayrıca bürokrasi uzmanlığa dayanmaktadır. Bu kapsamda liderler için bilgileri seçmekte ve anlaşılır bir şekilde düzenlemektedir. Belirli bir düzen içinde sunulan bilgilerle, liderin karar verme süreci yapılandırılır.²⁹

27 Valerie M. Hudson, "Foreign Policy Analysis: Actor-Specific Theory and the Ground of International Relations", *Foreign Policy Analysis*, 1, 2005, s. 9.

28 Morin ve Paquin, *Foreign Policy Analysis...*, s. 101-102.

29 Morin ve Paquin, *Foreign Policy Analysis...*, s. 102.

1.1.3. Sistem

Sistem düzeyinde analiz, durumlar arasındaki karşılaştırmalara ve etkileşimlere odaklanmaktadır. Bu analiz düzeyi, devletlerin görecü gücü hakkında inceleme yapmakta ve kapasitesini sorgulamaktadır. Uluslararası sistem, tanımını bu noktada büyük önem taşımaktadır. Zira sistemin özelliği karar verme sürecini önemli ölçüde etkilemektedir. Küresel sistem, ülkelerin faaliyetlerini ve başarı olasılıklarını etkileyen ve çeşitli seviyelerden etkileşimleri olan bir dizi devlet olarak tanımlanabilir. Güçler ve zenginlikler gibi göreceli nitelikler, bir ülkenin ekonomisi daha fazla refah sağladıkça veya teknolojik ya da askeri kapasitesi arttıkça zaman içinde değişebilir. Tersine de doğru olabilir. Çünkü devletler, güç kazanabilecekleri gibi kaybedebilirler. Devletlerin görecü yeteneklerindeki değişiklikler, çeşitli fırsatlar yaratabilir. Ancak devletler üzerindeki kısıtlamaları arttırma gibi bir etki de oluşturabilir. Giderek birbirine bağımlı hale gelen dünya ekonomisi, çeşitli kısıtlamaları beraberinde getirmektedir. Bu noktada ekonomik kapasitelerini arttıran devletler, siyasi ve askeri kapasitelerini arttırma fırsatı da yakalayacaktır. Böyle bir ortamda devletlerin askeri kapasitelerdeki artış, yönetimleri cesaretlendirebilir. Sistem düzeyindeki analizin, ülkelerin siyasi çıkarları hakkında belirli varsayımlarda bulunduğu dikkat edilmelidir. Bir devlet için güçlenmek, gücünü ve topraklarının bütünlüğünü korumak birincil önceliğidir. Ayrıca ulusal çıkar ya da siyasi çıkar, basit olduğu ve bu çerçevede yorumlandığı söylenemez. Zira bazı dönemlerde alınan kararların ve atılan adımların beklenenden daha büyük bir sonuçları olabilmektedir. Bunun doğrudan uluslararası sistemle ilişkisi de bulunmaktadır. Irak'ın Kuveyt'e saldırması durumunda dönemin Bağdat yönetimi muhtemelen ABD'nin kendisine saldırmayacağını düşünmekteydi. Büyük olasılıkla Saddam Hüseyin, ABD'nin olası bir müdahaleyi kendi çıkarı için uygun olmayacağını düşünmekteydi. Ancak bu gerçekleşmemiş ve ABD, Irak'a müdahalede bulunmuştur. Bu noktada sorulması gereken soru, eğer iki kutuplu bir dünya sistemi var olsaydı ABD yine benzer bir adımı atabilir miydi ya da atar mıydı? ABD, büyük ihtimalle Sovyetler Birliği'nin tepkisini hesaba katacağı için böyle bir müdahaleyi ilk seçenek olarak görmez ve kullanmakta daha çekingen davranırdı. Bu durum sistem düzeyindeki analizler, devletlerin yeteneklerine ilişkin tahminde bulunulmasını kolaylaştırmaktadır. Ancak dış politika kararlarını veya davranışlarını tam manasıyla açıklayamaz.³⁰

Sistem düzeyinde üç etken ön plana çıkmaktadır. Bunlar; devlet, devlet-dışı aktörler ve var olan sistemin yapısı ve benimsediği değerlerdir. Devlet,

30 Breuning, *Foreign Policy Analysis*, s. 13.

ana aktör olduğu için dış politika analizinde devletler arasında etkileşim ve sistemin devletlerin davranışlarına olan etkisi ele alınmaktadır. İkinci olarak devlet-dışı uluslararası aktörlerin rolü önem taşımaktadır. Zira Soğuk Savaş sonrası süreçte kurulan liberal düzende örneğin uluslararası örgütlerin rolü, faaliyeti ve etkisi artış göstermiştir. Bu nedenle devlet-dışı uluslararası örgütlerin sürece olan etkisi, karar verme süreçlerine yansımaktadır. Örnek olarak 1990 sonrası dönemde küçük veya orta ölçekli bir devlet, uluslararası sistemde etki yaratabilmek amacıyla çeşitli uluslararası örgütlere dahil olmakta ve aktif sorumluluklar üstlenmektedir. Ayrıca bunun bir diğer nedeni ise var olan sistemin, devleti teşvik etmesidir. Son olarak dünya sisteminde bulunan devletlerin oluşturduğu yapıda kabul edilen değerler, hukuk, ilkeler ve normlar incelenmektedir. Zira sistemin sahip olduğu değerler ve hukuki zemin, devletlerin hareket alanının da çerçevesini çizmekte ve sınırlayıcı bir özellik ortaya koymaktadır. Mesela günümüzde Batı merkezli bir dünya düzeni inşa edildiği için serbest piyasa ekonomisi tercih edilmekte, insan haklarına asgari seviyede önem verilmekte ve devletlerin büyük çoğunluğu demokratikleşme adımları attığını beyan etmektedir.³¹

Devletlerin karar verme sürecinde çeşitli faktörler etkili olsa da Waltz, devletleri benzer birer aktör olarak kabul ederken uluslararası ilişkiler teorisi kapsamında sistemin yapı ve etkileşen birimlerden oluştuğuna dikkat çekmektedir. Etkileşen birimlerin devletler olduğu düşünüldüğünde yapı, parçaların düzenlenmesi kapsamında tanımlanmaktadır. Waltz, yapı görülmez bir unsur olduğu için sistemin de görülmez bir unsur olabileceği çıkarımı üzerinden sistemi parçaların düzenlenmesi ve düzenlemenin gerçekleştirildiği ilke kapsamında tanımlanabileceği savunmaktadır. Bu noktada ise “Bir sistemin düzenleniş ilkesi, bir alanın parçalarının birbirleriyle nasıl ilişkili olduklarına dair ilk ve temel enformasyon kısıntısını verir.” diyerek sistemin karar verme sürecine nasıl etki ettiğini ve ilişkinin nasıl geliştiğini özetlemektedir.³²

Çeşitli araştırmacılar sistemleri çeşitli özelliklerine göre sınıflandırmaktadır. Örneğin aktörlerin sayısı, gücün dağılımı, büyük güçlerin ya da kutupların dağılımı, ittifaklar ve ittifak mekanizmaları kapsamında kutuplara olan bağlılık derecesi, ulusüstü aktörlerin varlığı ve etkisi ve ihtilafli konuların sayısı gibi etkenler üzerinden değerlendirmektedir. Bu noktada sistemde var olan tartışmalı mevzuların sayısının ve türünün fazlalığı dış politikada pazarlık davranışı yüksek ve ideolojik uzlaşmazlık oldukça azdır. Bu noktada

31 Güleç, “Dış Politika Analizinde Karar Verme Süreci...”, s. 83.

32 Kenneth N. Waltz, *Uluslararası Politika Teorisi*, Osman S. Binatlı (çev.), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2015, s. 101-105.

temel soru devletlerin, sorunlara benzer tepkilerde bulunup bulunmayacağı ve diğer aktörler üzerindeki etkisinin neler olup olmadığıdır. Ayrıca dış politikayı analiz eden aktörler için hangi değişkenleri kullanacağını belirleme noktasında yaşadığı zorluk ön plana çıkmaktadır. Örneğin 1989'daki ABD'nin dış politikasıyla 1992'deki ABD'nin dış politikasına yaklaşımlar farklı olacaktır. Bu noktada ön plana çıkan ayrıntı, sistemin değiştiği ve dönüştüğü bir süreçte kuralların da değiştiğidir. Bu noktada en güncel ve somut örnek Soğuk Savaş süreci ve sonrasında yaşananlardır. İki kutuplu dünyada devletler arasında çıkarlar ve ideolojiler kapsamında çeşitli rekabetler yaşanmaktaydı. Bu süreçte Bağlantısızlar Hareketi gibi üçüncü grupların muhalefeti pek önemsenmemiştir. Kutup liderleri, diğer devletleri etkileyebilmek için çeşitli araçlar kullanmıştır. Ancak 1990 sonrası süreçte liberalizmin hâkim gelmesi ve ABD'nin hakim güç olmasıyla dengeler ve politikalar tamamıyla değişmiştir. Bu durum doğrudan hem ABD'nin hem ABD'yle müttefik olan devletlerin hem de ABD'yi rakip/düşman olarak belirleyen devletlerin dış politikasını etkilemiştir. Örneğin 1990 öncesi süreçte Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nü (NATO) düşman olarak kabul eden Moskova'da, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla NATO'ya katılıp katılmama konuları bile tartışılmıştır.³³

Sistem düzeyinde dış politikanın ayrıca ilişkiler boyutu da gözden kaçırılmamalıdır. Zaten sistem, bir noktada devletler arası ilişkilerle doğrudan bağlantılıdır. Bu bağlamda stratejik bir ortamda alınan kararlarda müttefikler ve düşmanlar da etkilidir. Örnek olarak ABD'nin politikaları, 2008 yılında yaşanan Rusya-Gürcistan Savaşı'nı etkilemiştir. Zira Rusya, NATO'nun ve ABD'nin bölgedeki politikalarını bir tehdit olarak kabul ederek Gürcistan'a saldırmıştır. Ya da ABD, Avrupa'da her geliştirdiği ilişki ve kurduğu füze sistemleri, Rusya'nın politikalarını da doğrudan etkilemektedir. Tabii bu sadece tek yönlü bir etki değildir. Rusya'nın tekrardan güçlenmesi, yakın çevrede etkinlik kurmak istemesi ve tek kutuplu sistemi tartışmaya açarak çok kutuplu bir yapı inşa edilmesini istemesi, başta ABD olmak üzere Batı Dünyası'nın politikalarını etkilemiştir. Bu kapsamda silahlanma yarışı, caydırıcılık, stratejik sürprizler, düşmanın sahip olduğu rejim türü ve ittifaklar dış politika kararları üzerinde etkiye sahiptir. Örneğin demokratik devletlerin birbirine saldırması zayıf bir olasılıktır ve bunu kanıtlayan çeşitli veriler bulunmaktadır. Ancak demokratik bir yönetim ile demokratik olmayan bir yönetim ya da demokratik olmayan iki yönetim arasında çatışma yaşanma olasılığı daha yüksektir. Diğer yandan güvenlik ikilemi ya da silahlanma yarışı açısından bakıldığında ABD ile

33 Valeric M. Hudson, *Foreign Policy Analysis: Classic and Contemporary Theory*, Rowman & Littlefield, 2014, s. 174-176.

Sovyetler Birliği arasındaki silahlanma yarışı hem bu iki devletin hem de Avrupa devletleri, Çin, Hindistan, Güney Kore, Japonya ve Arap ülkelerinin politikalarını doğrudan etkilemiştir.³⁴

34 Mintz ve DeRouen Jr., *Understanding Foreign Policy Decision Making*, s. 121-122.

2. Haydar Aliyev'in Cumhurbaşkanlığı ve Dış Politikası

2.1. Hayatı

Azerbaycan'ın eski Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, 10 Mayıs 1923 tarihinde Azerbaycan'ın Nahçıvan Özerk Bölgesi'nde dünyaya gelmiştir. Ailesi işçiydi. Aliyev, 1939 yılında Nahcivan Pedagoji Teknik Okulu'ndan mezun olmuştur. Daha sonra Azerbaycan Sanayi Enstitüsü'nde (şimdiki Azerbaycan Devlet Petrol Akademisi) Mimarlık Bölümü'ne devam etmiştir. Ancak çıkan İkinci Dünya Savaşı nedeniyle eğitimini tamamlayamamıştır. Bu süreçte 1941 yılında Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti İçişleri Halk İçişleri Komiserliği Arşiv Dairesi'nin gizli bir bölümünün başına geçmiş ve ardından Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiserleri Konseyi Genel Dairesi Başkanı olarak görev yapmıştır. Ayrıca Aliyev, İkinci Dünya Savaşı sırasında güney cephesinde görev almış ve muhtemelen kuzey İran'daki Sovyetler Birliği manevralarına katılmıştır. 19 yaşına geldiğinde Devlet Güvenlik Komitesi'ne (KGB) girmiş ve bu organizasyonda General rütbesine ulaşan ilk Azerbaycan Türkü olmuştur. 1944 yılının Mayıs ayında ise Devlet Güvenlik Teşkilatı'nda görevlendirilmiştir.³⁵

35 Kifayet Özkul, "Sanat, Mimari ve Tarihin Mekânı; Haydar Aliyev Kültür Merkezi", *Doğumunun 98. Yılında Azerbaycan'ın Mimarı Haydar Aliyev Uluslararası Kongresi*, 10 Mayıs 2021, Bakü, Azerbaycan, Odlar Yurdu Üniversitesi, İksad Global Yayınevi, 2021, s. 21-22; "Azerbaycan: Turning Over A New Leaf?", *International Crisis Group*, No: 156, Bakü/Brussels, 13 May 2004, s. 11, https://www.files.ethz.ch/isn/28084/156_azerbaijan_turning_over_a_new_leaf.pdf, (Erişim Tarihi: 14.05.2023); "Biography", *Heydar Aliyev Fondu*, <https://heydar-aliyev-foundation.org/en/content/index/65/Biography>, (Erişim Tarihi: 14.05.2023); "Heydar Alirza oğlu Aliyev", *President of the Republic of Azerbaijan*, <https://president.az/en/pages/view/azerbaijan/leader>, (Erişim Tarihi: 14.05.2023).

Heydar Aliyev, 1949-1950 yıllarında günümüzde St. Petersburg olarak da bilinen Leningrad'da KGB'nin Kıdemli Kurmay Okulu'ndan mezun olmuştur.³⁶ Daha sonra 1950 senesinde Azərbaycan SSC Devlet Güvenlik Komitesi'ne daire başkanı olarak atanmıştır. 1957 yılında ise bugün Bakü Devlet Üniversitesi olarak bilinen Azərbaycan Devlet Üniversitesi'nin Tarih Fakültesi'nden mezun olmuştur.³⁷

Resim 1: KGB'nin İlk Azərbaycan Başkanı Olan Aliyev

Kaynak: Çingiz Mustafayev, Heydar Aliyev: Life and Times 1923-2003, Through an Objective Lens, Balabey Süleymanli-Edison Hajiyev-Judith Pinkford-Seymur Mammedli (çev.), ANS-Press Publishing House, Bakü, 2006, s. 8.

36 Əbülfəs Qarayev, *Heydər Əliyev (Əliyev Heydər Əlirza oğlu): Bibliografiya*, Azərbaycan Milli Kitabxanası, Bakı, 2018, s. 5.

37 Özkul, "Sanat, Mimari və Tarixin Məkânı...", s. 22; "Azərbaycan: Turning Over A New Leaf?", s. 11; "Biography", *Heydar Aliyev Fondu*; "Heydar Alirza oğlu Aliyev", *President of the Republic of Azerbaijan*.

Sovyetler Birliği istihbaratında farklı görevlerde çalışan Haydar Aliyev, 1967 senesinde Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti'nde KGB'nin başına geçmiştir. Güvenlik yapısı içinde kurduğu ađ, daha sonra siyasi patronaj yapısının önemli bir ayağını oluşturacaktı. Haydar Aliyev'in Sovyet KGB başkanı ve daha sonra Birinci Sekreter Yuri Andropov ile ilişkileri oldukça güçlüydü. Bu sayede Moskova'da bilinen, parlak ve yükselen favori isim haline getirmiştir. Söz konusu ilişkisi sebebiyle Aliyev, 1969 yılında, öncelikli amacı yolsuzlukla mücadele etmek amacıyla Azerbaycan Komünist Partisi Birinci Sekreteri olarak seçilmiştir. 1970 senesinden itibaren kendi ekibini kurmaya başlamıştır. Bu amaçla birçok devlet memurunu görevden almıştır. Daha sonra ise boşalan makamlara kendisine bağlı isimleri atamıştır. Böylelikle yönetimi altında kendisine bağlı bir yapı oluşturmuştur.³⁸ İleri süreçte de bu politikasını devam ettirdiği iddia edilmektedir. Zira Sovyetler Birliği'nde milliyetçilik artarken Slavları, çeşitli makamlara atamamıştır. Ayrıca Brejnev dönemindeki "ulusların tek bir Sovyet ulusunda birleşmesi" düşüncesini sözde desteklese de diğer cumhuriyetlerdeki meslektaşları gibi "yerlileştirme" politikası izlemiştir. Ayrıca yardımcılarının ve beraber çalıştığı birçok kişinin Azerbaycan Türk'ü olduğu bilinmektedir.³⁹

1976 yılında Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Siyasi Bürosu'na aday olmuştur. 1982 yılına gelindiğinde Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Politbüro üyeliğine seçilen Aliyev, Sibiryaya demiryollarının inşasını denetleyen bir komisyona başkanlık etmiştir. Bu süreçte Haydar Aliyev, uluslararası bir isime dönüşmeye başlamıştır. Örneğin Sovyetler Birliği'nin Birinci Başbakan Yardımcısı olarak uluslararası bağlantılar da geliştirmiştir. Aliyev ayrıca beş sene boyunca SSCB Yüksek Sovyet Başkan Yardımcısı olarak da görev yapmıştır. Haydar Aliyev bu görevindeyken SSCB'nin ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamının en önemli alanlarına yön vermiştir. Kısacası Aliyev, 20 yıl boyunca SSCB Yüksek Sovyetlerinde ve Azerbaycan SSC'de milletvekili, beş yıl da SSCB Bakanlar Kurulu Birinci Başkan yardımcısı olarak görev yapmıştır.⁴⁰

Aliyev'in Azerbaycan'daki üretime önemli bir katkısı olduğu da bilinmektedir. Zira 1971 ile 1980 yılları arasında Azerbaycan'daki tarımsal ve endüstriyel üretim ikiye katlanmıştır. Ayrıca bu durum Sovyetler Birliği içindeki istatistikleri de değiştirmiştir. 1960'larda, tüm Sovyet cumhuriyetleri arasında Azerbaycan, endüstriyel işgücü verimliliğinde 14. ve milli gelir artışında 15. sıradaydı. Aliyev sayesinde 1970-1974 döneminde Azerbaycan,

38 "Azerbaijan: Turning Over A New Leaf?", s. 11.

39 Suha Bolukbasi, *Azerbaijan: A Political History*, I.B.Tauris & Co Ltd, New York, 2011, s. 54.

40 "Biography", *Heydar Aliyev Fondu*; "Azerbaijan: Turning Over A New Leaf?", s. 11.

endüstriyel işgücü verimliliği ve milli gelir artışında birlik cumhuriyetleri arasında 4. ve endüstriyel verimlilik artışında 6. sırada yer almıştır. Ancak buna rağmen Azerbaycan, petrol rezervleri tükendiği gerekçesiyle Moskova tarafından bir ayrımcılığa maruz kalmaktaydı. Bu süreçte Moskova, Azerbaycan'a yönelik yatırım sermayesini kısmaktaydı. Azerbaycan'ın Sovyet ekonomisine daha fazla katkıda bulunmasına rağmen daha az sermaye yatırımı aldıkları veya sanayileşmeye önem verilmediği düşüncesiyle ayrımcılık algısına yol açmıştır.⁴¹

Haydar Aliyev, Ekim 1987'de görevinden istifa etmiştir. İstifaya dair iki temel iddia bulunmaktadır. Öncelikle kalp krizi geçirdiği söylenmektedir. Diğer ve daha güçlü iddia ise Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Siyasi Bürosu'nun ve bizzat Genel Sekreter Mihail Gorbaçov'un izlediği bazı politikalara karşı bir tepki olarak görevinden ayrılmıştır.⁴² İstifaya dair yine iki iddia bulunmaktadır. Öncelikle Aliyev, Gorbaçov'un izlediği Glastnost (Açıklık) ve Perestroyka (Yeniden Yapılandırma) politikasına karşı çıkmaktaydı.⁴³ İkinci iddia ise Dağlık Karabağ sorunu ortaya çıkarken milliyetçi duyguları nedeniyle istifa etmiştir.⁴⁴

Bu noktada iki iddianın da güçlü olması mümkündür. Çünkü Aliyev'in geçmişine bakıldığında KGB içinde yükselmesi ve bir kolun başına geçmesi, her ne kadar tanıdığı isimlerin destekleriyle de olsa da kusursuz bir anti-milliyetçi ve enternasyonalist özelliklere sahip olması gerekmektedir. Ayrıca Marksizm-Leninizm'in ideolojik zorunluluk olduğunun coşkulu bir savunucusuydu.⁴⁵

Bu çerçeveden bakıldığında Glastnost ve Perestroyka politikalarına karşı olduğu için istifa ettiği söylenebilir. Ancak örneğin Kızıl Ordu'nun Azerbaycan'da 20 Ocak 1990 tarihinde gerçekleştirdiği katliama dair bir gün sonra bir açıklama yapmış ve Azerbaycan halkına yapılan katliamın faillerinin cezalandırılmasını istemiştir. Bu ise milliyetçi duygularla hareket ettiği ihtimalini güçlendirmektedir. Bu dönem Moskova'da özerk bölgenin kontrolünün Ermenistan'a verilmesi için bir kampanya süreci başlatılmıştı. Bunun üzerine Aliyev, 1988 yılında parlamentosunda milletvekili olduğu ve Gorbaçov'a karşı yoğun bir kampanya yürüttüğü memleketi Nahçıvan'a giderek Moskova'yı terk etmiştir.⁴⁶

41 Bolukbasi, *Azerbaijan: A Political History*, s. 54.

42 Qarayev, *Heydər Əliyev (Əliyev Heydər Əlirza oğlu)*, s. 9.

43 Özkul, "Sanat, Mimari ve Tarihin Mekânı...", s. 22.

44 "Azerbaijan: Turning Over A New Leaf?", s. 11.

45 Bolukbasi, *Azerbaijan: A Political History*, s. 53.

46 "Azerbaijan: Turning Over A New Leaf?", s. 11.

Haydar Aliyev, Kızıl Ordu'nun Azerbaycan'da gerçekleştirdiği katliama sert tepki göstermiştir. Bu süreçte Azerbaycan Yüksek Sovyeti ve Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti üyeliğine seçilmiştir. Temmuz 1991'de Sovyetler Birliği Komünist Parti üyeliğinden istifa eden Aliyev'in tekrardan güçlü bir isim olarak ön plana çıkması Eylül 1991'de Nahçıvan Parlamentosu'nun Sözcüsü olarak seçilmesiyle sayesinde mümkün olmuştur. Aliyev bu dönem çok partili bir Azerbaycan istediğini dile getirmektedir ve çeşitli bağlantılar kurmaktaydı.⁴⁷ Zira Sovyetler Birliği'nin dağılacağı artık kesinleşmiş ve Azerbaycan'da bağımsızlık talepleri yükselmektedir. Bölgenin çıkarları ve güvenliği için Aliyev, Türkiye ve İran'la olan ilişkileri güçlendirmeye çalışmıştır. Çünkü Ermenistan'ın uluslararası hukuka aykırı bir şekilde Dağlık Karabağ'ı işgal etmesi üzerine Nahçıvan üzerindeki baskı da artmıştır. 1991 yılında Haydar Aliyev, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclisi Başkanlığı ve mevzuata uygun olarak Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti Başkan Yardımcılığı görevine seçilmiştir. Bu görevi de 1993 yılına kadar sürdürmüştür.⁴⁸

Aliyev'in Sovyet döneminde ve sonrasında elini ve gücünü kısıtlayan bazı etkenler de bulunmaktaydı. Örneğin kayıt dışı ekonominin ve yolsuzluğun ortadan kaldırılması zordu. Ayrıca Güney Kafkasya'daki toplumlarda bulunan güçlü aile ve arkadaşlarla bağları önemli bir etkendi. Bu durum yolsuzluklardan faydalanan bir kesimi doğurmuştur. Klanların, bürokratik ağların ve adam kayırmacılığın ülkedeki etkisi verimsiz ve yozlaşmış uygulamaları beraberinde getirmektedir. Kayıt dışı ekonomi, yozlaşmış siyasi uygulamalar, etnik kayırmacılık ve yerel milliyetçiliği sona erdirmenin zor olduğu görülmüştü. Çünkü taraflar arasındaki çıkar ilişkisi hem toplumsal hem de siyasi ilişkilerin devamında önemli bir etkendi.⁴⁹

Azerbaycan, 30 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlık bildirisini kabul etmişti. 18 Ekim 1991 tarihinde ise bağımsızlık kabul edildi. Ancak Aliyev, cumhurbaşkanı olamamıştı.⁵⁰ Zira yasalar gereği 65 yaş üstünün kişilerin aday olması yasaktı. Bu süreçte akademisyen olan Niyazi Süleymanov ile milliyetçi kimliğiyle ön plana çıkan Ebulfez Elçibey aday olmuştu. Elçibey, seçim sürecinde bağımsızlığın güçlendirilmesine, hukukun üstünlüğünün tesis edilmesine ve demokratik bir sistem kurulmasına odaklanmakta ve bunun

47 Bolukbasi, *Azerbaijan: A Political History*, s. 159-160.

48 Özkul, "Sanat, Mimari ve Tarihin Mekânı...", s. 22; "Biography", *Heydar Aliyev Fondu*; "Azerbaijan: Turning Over A New Leaf?", s. 11; "Heydar Alirza oğlu Aliyev", *President of the Republic of Azerbaijan*.

49 Bolukbasi, *Azerbaijan: A Political History*, s. 54-55.

50 Arastu Habibbeyli, "Reconsidering Azerbaijan's Foreign Policy on the 25th Anniversary of Restored Independence", *Perceptions*, Volume XXII, Number 1, Spring 2017, s. 30.

üzerinden propaganda yapmaktaydı. Süleymanov ise refah ve ekonomik sorunların sona ermesini vaat etmekteydi. Ayrıca Süleymanov, seçimi kazanması durumunda yaşlı/bilge Aksakal'ı "hepimize önderlik etmesi için" Bakü'ye davet edeceğini dile getirmekteydi. Burada aksakal olarak tanımlanan isim ise Haydar Aliyev'di. Ülkede gerçekleştirilen seçimleri Elçibey, %59,4 oyla kazanmıştı. Ancak hem Ermenistan'la yaşanan çatışmalar hem Rusya'nın etkisi hem de yanlış askeri kararları nedeniyle Elçibey tarafından görevden alınan Suret Hüseyinov'u darbe girişimi ve artan iç savaş ihtimali neticesinde Elçibey iktidardan uzaklaştırılmıştı. Bu süreçte Anayasa değiştirilmişti ve Kasım 1992'de Yeni Azerbaycan Partisi'ni kuran Aliyev'in aday olmasının önü açılmıştır. Ardından ise 3 Ekim 1993 tarihinde yapılan seçimi Haydar Aliyev, %98,8 bir oyla kazanarak yeni cumhurbaşkanı olmuştur.⁵¹ Aliyev, 2013 yılına kadar ise ülkenin cumhurbaşkanlığında bulunarak bu süreçte Azerbaycan'ın iç ve dış kararlarında belirleyici ana aktör olacaktır. Bu süreçte ana karar verici konumda olan Aliyev'in hayatının, çeşitli özelliklerinin ve algısının kararlarda etkili olduğu söylenebilir.

Bu süreçte yeni Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev için otoritesini güçlendirmenin beş temel anlamı vardı. İlk olarak yönetim üzerinde kontrolün yeniden sağlanması, ülkedeki çeşitli çıkar ve baskı grupları gibi gayri resmi iktidar yapıları üzerinde bir kontrol sisteminin yeniden tesis edilmesi anlamına gelmekteydi. İkincisi Aliyev, sistemdeki muhaliflerini etkisiz hale getirebilecekti. Zira Elçibey'e karşı çıkan Suret Hüseyinov'u Başbakan olarak atayan Aliyev, bir süre sonra bu ismi görevden almış ve kendisine karşı tehdit olmaktan çıkarmıştır. Üçüncü olarak Ermenistan'la olan çatışmalı süreci en azından donmuş çatışmaya dönüştürerek devlet ve toplum inşasını gerçekleştirebilecekti. Dördüncü olarak yeni anayasa, parlamento ve siyasi partiler gibi siyasi gücün yasal temelleri üzerinden yeni bir resmi yönetim sistemi inşa edebilecekti. Son olarak iktidarını ve belirlenen politikaları, yabancı devletlere benimsetebilecek ve meşruiyet kazanabilecekti. Bu süreçte ana hedef komşular ve Batılı devletlerdi.⁵²

Aliyev'in hayatının yanı sıra kişiliğini, karakterini ve algılarını etkileyen çeşitli faktörler bulunmaktaydı. Bunlar şöyle maddelendirilebilir:⁵³

- Aliyev'in ailesinin yaşantısı tipik bir Türk ve Müslüman aile yaşantısıdır. Ailesinin Şii olduğu dile getirilmektedir. Ayrıca ailesi dindardı.

51 Bolukbasi, *Azerbayjan: A Political History*, s. 194-206; Qarayev, *Heydər Əliyev (Əliyev Heydər Əlirza oğlu)*, s. 9.

52 Svante E. Cornell, *Azerbayjan: Since Independence*, M.E. Sharpe, New York, 2011, s. 81.

53 Qarayev, *Heydər Əliyev (Əliyev Heydər Əlirza oğlu)*, s. 5-10; Elsevar Salmanov, *Azerbaycan-Türkiye İlişkileri ve Haydar Aliyev - 1993-2003*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2019, s. 9-34.

- Ailesinin kalabalık ve yoksul olduğunu dile getirmiştir.
- Gençlik yıllarında ressam olmak isterken II. Dünya Savaşı'yla birlikte politikaya ilgi duymuştur.
- 18 yaşında Kızıl Ordu'ya alınmış ve 1941 yılında Sovyetler Birliği'nin İran'ı işgali sırasında İran'daki Azerbaycan topraklarında bulunmuştur.
- İstihbarat birimlerine katılmış, çeşitli ülkelere gitmiş ve KGB içinde yükselmiştir.
- 1095 yılında teğmen rütbesi almıştır. Bu dönem karakteri saf, ciddi, disiplinli, saygılı, sosyal ilişkilerde girişken ve taktik seçimlerinde başarılı olarak tanımlanmaktaydı.
- Brejnev ailesi ile iyi ilişkiler kurmuştur. Bu sayede Türk ve Müslüman olmasına rağmen yükselmesi kolaylaşmıştır.
- General rütbesi alan ilk Türk ve Müslüman olan Sovyetler Birliği vatan-daşı olmuştur.
- Haydar Aliyev, Sovyet düşmanı iddialarıyla milyonlarca insanın öldürüldüğü ve baskı gördüğü bir süreçte yükselmekteydi. Bu ise Azerbaycanlılar için önem taşımaktaydı.
- Kruşçev döneminde yerel kimlikler güçlenirken, Aliyev'in yükseldiği süreçte Azerbaycanlılık bilinci de artmaktaydı. Aliyev'in kimlik algısı da bu süreçte şekillenmiştir.
- Azerbaycan KGB'nin başına geçtikten sonra Rus ve Ermenilerin kurum içindeki varlığını azaltarak Azerbaycanlı Türkler atamıştır.
- Aliyev, Azerbaycan'da bağımsızlığı sağlayacak olan kadroların yetiştirilmesinde, elektrik sorununun çözülmesinde ve sanayileşme adımlarının atılmasında etkili olmuştur.
- Aliyev, Azerbaycan'daki demografik yapının Türkler ve Müslümanlar aleyhinde değişmesini engellemiştir.
- Aliyev'in Sovyetler yönetimi sırasında SSCB Genel Sekreteri olacağı düşünülmekteydi.
- Aliyev, Türk ve Müslüman olması nedeniyle üst yönetimi Slav olmayanlarda arındırılan ülkede önemli tepkiler almış ve Türkçülükle "suçlanmıştır". Örneğin Ermeniler tarafından Türk Paşası olarak gösterilmiştir.
- Aliyev; İran, Irak, Suriye ve Gürcistan gibi bölgelerdeki Türklerin dillerini araştırmış, kelimeler derlemiş, Türkologları ödüllendirmiş ve

Türk tarihi, edebiyatı ve kültürü üzerine araştırma yapılmasını telkin etmiştir.

- Stalin zamanında sürgün edilen Ahıska Türklerinin yurtlarına dönmesinde yardımcı olmuştur.
- Sovyetler Birliği'nin Türk ülkeleri ve toplulukları ile iyi ilişkiler geliştirmesini istemiştir. Örneğin Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin ilişkilerinin normalleşmesinde etkili olmuştur. Ayrıca Irak'la olan ilişkileri geliştirmek için Azerbaycanlılar ile Türkmenler arasındaki kültürel, tarihi, dilsel bağların kullanılması gerektiğini savunmuştur. Irak Türkmenleriyle olan bağları güçlendirmek için eğitimden kültüre kadar birçok konuda adım atmıştır.
- İran'da 1970'li yıllarda artan sıkıntılarla birlikte Güney Azerbaycan olarak da bilinen İran'daki Azerbaycanlı Türk nüfusun yaşadığı bölgeyle ilgilenmeye başlamış ve İran'da yaşanacak olan bir sorunda iki Azerbaycan'ın birleştirilmesini gündeme getirmiştir. Ayrıca İran'dan Sovyet Azerbaycan'ına kaçan aydınlara destek vermiştir.
- Sovyetler Birliği yönetiminde görev yaptığı süreçte çeşitli madalyalar, nişanlar ve ödüller almıştır.
- Sovyetler Birliği döneminde Türklere karşı uygulanan baskıları ve katliamları kınamıştır. Yeri geldiğinde Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nden istifa etmiştir.

2.2. Cumhurbaşkanlığı Dönemi

Ekim 1993'te resmen göreve başlayan Haydar Aliyev, Elçibey döneminde izlenen milliyetçi söylemelerle belirlenen dış politikayı terk etmiştir. Zira 1991-1993 yılları arasında Ermenistan'ın gerçekleştirdiği saldırıların arkasında Rusya ve İran bulunmaktaydı. İki devletin de ana endişesi, bölgede yaşanacak olan bir Türk milliyetçiliğinin yükselişiydi. Bu nedenle örneğin Rusya'nın 25-26 Şubat 1992 tarihleri arasında Hocalı'da Ermenistan'ın gerçekleştirdiği katliama 366. Rus Tankçı Birliği'nin destek verdiği bilinmektedir.⁵⁴ Diğer yandan İran, Azerbaycan'ın bağımsızlığı sonrasında bu ülkeyi nüfuzu altına almak istemiştir. Ancak Azerbaycan'ın laik yapısı ve Elçibey'in milliyetçi söylemeleri karşılığında İran, Ermenileri desteklemeye başlamıştır. Çünkü milyonlarca Azerbaycan Türkü nüfusu topraklarında barındıran İran, milliyetçi söylemeleri ulusal çıkarları, Azerbaycan üzerindeki

54 Elkhan Mehtiyev, "Armenia-Azerbaijan Prague Process: Road Map to Peace or Stalemate for Uncertainty?", *Conflict Studies Research Centre*, Caucasus Series, 05/23, May 2005, s. 1, https://www.files.ethz.ch/isn/87489/05_may.pdf, (Erişim Tarihi: 14.05.2023).

inşa etmek istediği nüfuzu ve toprak bütünlüğü için bir tehdit olarak görmüştür.⁵⁵ Bunun üzerine bölge politikalarını denge üzerine inşa etme ve Batı'yla güçlü bağlar kurma çerçevesinde şekillendirmiştir.

Azerbaycan'ın dış politikasında yaşanan gelişmelerin yanı sıra iç politikasında ve yönetiminde de önemli değişimler yaşanmıştır. Öncelikle demokratik yapının ve yasal çerçevenin güçlendirilmesi için adımlar atılmıştır. Bu kapsamda çıkarılan yasalar, ülkenin dış politikasında karar verme mekanizmalarını etkileyecek şekilde olmuştur. Özellikle kişi hak ve özgürlüklerin korunması, serbest ticarete imkân tanınması, gümrük, silahlı kuvvetler ve medeni kanunun gibi konularda önemli adımlar atılmaktaydı. Ancak Sovyetler Birliği'nden miras kalan hantal yönetim yapısı ve düşünce dünyası, alınan kararların uygulanma sürecini önemli ölçüde yavaşlatmaktaydı. Neticede siyasi, hukuki, ekonomik ve sosyal alanlarda alınan kararlar, yeni devlet ve bilinç inşa sürecini beraberinde getirmiştir. Bu kararların alınmasından en önemli etkenlerden biri küresel sistem ve Avrupa gibi aktörlerin etkisiydi. Zira Aliyev çıkardığı yasaların amacı, Avrupa sözleşmesi ve protokollerine uygun bir şekilde ilerlemekteydi. Diğer yandan çeşitli ekonomik reform adımları atılmıştır. Buradaki temel hedef bağımsız bir dış politika izlenmesi için Sovyetlerin mirasından ve Rusya'nın etkisinden kurtulmaktır. Çünkü Sovyetler Birliği'nin inşa ettiği sistem, Azerbaycan gibi coğrafyaların zenginliklerini Moskova'ya aktarmayı hedeflemekteydi. Bunun önüne geçilebilmesi ve Batı'yla yakın ilişkiler kurulabilmesi için ekonomik reform adımları şarttı. İleri bölümlerde inceleneceği gibi Aliyev'in bu noktada Ermenistan'la olan ilişkilerdeki donmuş bir çatışma olsa da tansiyonu düşürmek istemesinin nedeni, çatışmalar nedeniyle ekonomik ve siyasi reformların sürekli aksaması ve toplumun sürece adapte olmasının zorlaşmasıydı. Bunun karşısında serbest piyasanın hâkim olduğu liberal bir sistemin inşa sürecinde Azerbaycan gerek Türkiye gerek Türk Dünyası ve gerekse de Batı ile daha kolay ilişki kurabilmiş ve yatırımlar çekebilmiştir. Bu durum Rusya'nın olan etkisini dengelerken, Azerbaycan'ın daha özerk dış politika izlemesini ve Özbekistan gibi post-Sovyet ülkelerle ilişkisini güçlendirmesini sağlamıştır. Bilindiği gibi devletlerin siyasi karar verme mekanizmalarındaki en önemli başlık güvenlik ve en önemli aktörlerden biri silahlı kuvvetlerdir. Devletin inşa sürecinde yeni ordu kurulması, Aliyev yönetimindeki Azerbaycan'ın önceliklerinden biri olmuştur. Azerbaycan, kuruluş süreci öncesi ve sonrasında sürekli olarak saldırılara maruz kalmıştır. Çevresindeki sayılı ülkelerin büyük bir kısmının Azerbaycan'a düşman olması,

55 Emrah Kaya, "China and Iran's Policies in Central Asia and South Caucasus (1991-2010)", Necati İyikan (ed.), *Central Asia and South Caucasus Political Developments 1991- 2010*, Gökhan Tezel-Rafet Şişman (çev.), Hiperlink Yayınları, İstanbul, 2011, s. 636-639.

alınan dış politika kararlarının uygulanma ihtimalini de zayıflatmaktaydı. Ayrıca Aliyev öncesi süreçte Azerbaycan'da çeşitli silahlı güçlerin varlığı hem Ermenistan'ın saldırıları karşısında Bakü'yü zayıflatmakta hem de Azerbaycan'ın karar verme mekanizmasını olumsuz etkilemekteydi. Bunun karşısında ise yekpare, kanuna bağlı ve güçlü bir ordu inşası önem kazanmıştır.⁵⁶

Ülke yönetiminde siyasi, askeri, hukuki ve sosyal çerçevede atılan adımlar, dış politikada da önemli sonuçlar doğurmuştur. Aliyev yönetiminde inşa edilen Azerbaycan'ın dış ve iç politika kapsamındaki hayati çıkarları ve amaçları şu şekilde belirlenmiştir:⁵⁷

- a. *“Toplum çoğunluğunun çıkarlarına ve uygun demokratik reformların gerçekleştirilmesi, sosyal ve hukuk devletinin kurulması,*
- b. *Bağımsızlığın, egemenliğin ve toprak bütünlüğünün korunması,*
- c. *Dağlık Karabağ sorununun çözülmesi,*
- d. *Toplumun yaşam seviyesini yükseltecek rekabete dayalı milli ekonominin etkin gelişimi için gerekli şartların oluşturulması,*
- e. *Deniz sınırları ile etkili ve güçlü bir donanmaya sahip olma gerekliliğinin anlaşılması,*
- f. *Tüm askeri tehditlere karşı, ülkenin tavır alabilmesinin kaçınılmaz bir şekilde desteklenmesi,*
- g. *Milli çıkarlar konusunda Azerbaycan'ın tüm sorunlardaki bağımsız faaliyetini bir hak olarak gerçekleştirilmesi,*
- h. *Tüm coğrafi konumlarda milli çıkarların ve hukukun geliştirilmesi, ekonomik ve politik önceliklerin ve çıkarların hayata geçmesi için bir amaç doğrultusunda tüm bölgesel kurum ve kuruluşlarla ilişkilere geçilmesi,*
- i. *Uluslararası ilişkiler düzleminde demokratik ve çok kutuplu faaliyetlerin desteklenmesi ve bu faaliyetlerin Azerbaycan için kabul edilebilir ve yararlı olması.*

1994 yılının Eylül ayında Azerbaycan, 8 ülkeden (Azerbaycan, ABD, İngiltere, Rusya, Türkiye, Norveç, Japonya ve Suudi Arabistan) 11 şirketle [AMOCO, British Petrol (BP), McDermott, UNOCAL, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (AzACG/SOCAR), LUKOIL, Statoil, Exxon, Türk Petrol, Pennzoil, Itochu, Remco, Delta] “Asrın/Yüzyılın

56 Hüseyin Adıgüzel, *Zirve: Haydar Aliyev'in Hayatı*, İleri Yayınları, İstanbul, 2007, s. 195-206.

57 Adıgüzel, *Zirve: Haydar Aliyev'in Hayatı*, s. 211-213.

Anlaşması”nı imzalamıştır. Anlaşmanın onaylanmasının ardından, Azeri-Çırac-Güneşli ortaklarındaki yeni pay BP, %30,37; AzACG/SOCAR, %25; Chevron, %9,57; Inpex, %9,31; Statoil, %7,27; ExxonMobil, %6,79; Türk Petrol, %5,73; Itochu, %3,65; ONGC Videsh Limited (OVL), %2,31 şeklinde dağıtılmıştır. Daha sonraki katılımlarla sayı 19 farklı ülkeden 41 şirkete çıkmıştır. 60 milyar dolar değerindeki anlaşmanın temel içeriğini petrol oluşturmaktaydı. Bu anlaşma Azerbaycan için kritik önemde görülmüştür. Anlaşma sürecinde Aliyev’in yaptığı konuşma, Bakü’nün stratejisini ve hedeflerini özetlemektedir:⁵⁸

“Böyle bir adım atarak Azerbaycan’ın dünyaya, dünya ekonomisine açık bir ülke olduğunu gösteriyoruz. Bu anlaşmayı imzalayarak, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin egemenlik haklarının tesis edildiğini, Azerbaycan’ın tamamen bağımsız olduğunu ve halkımızın kendi zenginliğine sahip olduğunu bir kez daha dünyaya gösteriyoruz. Bu anlaşmayı imzalayarak Azerbaycan Cumhuriyeti ile dünyanın gelişmiş ülkeleri ve onların en büyük firmaları ile ilişkiler kuruyoruz... Bu sözleşmeyi imzalayarak yabancı yatırımcıların Azerbaycan’da yatırım yapmalarının önünü açıyoruz.”

Anlaşma sonrası dönemde ülkedeki yabancı yatırım miktarı ve petrol üretimi hızla artmıştır. Bu durum ekonominin iyileşmesi sürecini beraberinde getirmiş ve büyüme oranı %10’a yaklaşmıştır. Ekonomik iyileşme, toplumsal sorunların çözülmesini beraberinde getirmiş, serbest piyasa ekonomisi güçlenmiş ve ülkedeki siyasi istikrar güç kazanmıştır. Bu dönem Aliyev, Batı’yla olan ilişkileri güçlendirmeye başlamıştır. Çünkü izleyeceği denge politikasının zemini sağlamlaştırması gerekmektedir. Ayrıca siyasi, ekonomik ve askeri kapasitesini arttırabilmek için Batı sermayesine ihtiyaç duymaktaydı. Bu sayede ekonomisini güçlendiren ve siyasi istikrarını arttıran bir Bakü yönetimi, Güney Kafkasya’da kilit aktöre dönüşerek Ermenilerin işgal ettiği Karabağ’ı tekrar özgürleştirebilecekti. Batı ile yakın politikalar izleyen Aliyev, Rusya’yı yok saymamaktaydı. Zira Rusya’nın hem Azerbaycan’da hem de Güney Kafkasya’da olan güçlü nüfuzu nedeniyle Batı ile kurulan ilişkiler ve gerçekleştirilen anlaşmalar sürecinde bu ülkeye de sus payı vermiştir. Bu bağlamda Aliyev, Rusya merkezli petrol ve enerji şirketlerine hem ülkenin enerji anlaşmalarından hem de enerji aktarılması amacıyla inşa edilen boru hatlarından pay vermesi neticesinde Batı’nın da

58 “Contract of the Century”, *The Ministry of Energy of the Republic of Azerbaijan*, <https://minenergy.gov.az/en/neft/esrin-muqavilesi>, (Erişim Tarihi: 14.05.2023); “The Contract of the Century”, *Azerbaijan*, <https://azerbaijan.az/en/related-information/132>, (Erişim Tarihi: 14.05.2023).

dahil olduğu uluslararası projeleri hayata geçirebilme imkanı kazanmıştır. Bunun en somut örneklerinden biri Bükü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'dır (BTC). Bu sayede Azerbaycan ekonomisi 1995-2003 yılları arasında sürekli olarak gelişme göstermiştir.⁵⁹

BTC'nin Orta Asya devletlerini içerecek şekilde genişletilmesi noktasında ana rolü oynayan isimlerden biri Aliyev olmuştur. Zira Aliyev bu sayede BTC'nin değerini yükseltecek, jeopolitik önemini arttıracak ve Türk Dünyası arasında güçlü bir çıkar köprüsü inşa edebilecekti. Bu amaçla Aliyev, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Türkmenistan Cumhurbaşkanı Safat Murat Türkmenbaşı ve Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'la görüşmüş ve projeye destek vermelerini sağlamıştı. 1998 yılının Ekim ayında imzalanan Ankara Deklarasyonu, Aliyev'in gerçekleştirdiği diplomatik temaslar sayesinde imzalanmıştır.⁶⁰

Ülke içinde ekonomik istikrarın sağlanması, yabancı yatırımcının ilgi göstermesi, dış ilişkilerin güçlenmesi ve Azerbaycan'ın Güney Kafkasya'daki ağırlığının artmasına paralel olarak ülke içinde siyasi istikrar artmış ve Aliyev, ülkenin karar verme sürecinde kilit konumunu korumuştur. Batı ile yaklaşım neticesinde politik süreci, verimli ve etkili bir şekilde kullanan Aliyev için petrol, Batı'ya etkileyecek bir araç olarak kullanılmıştır. Hatta Aliyev, ABD'yi model aldıklarına dair bir açıklama yapmıştır. Bu kapsamda Aliyev, şu sözleri söylemiştir:⁶¹

“Bu açıdan ABD'nin özel bir yeri vardır. ABD'nin deneyiminin, Batı teknolojisinin, ekonomilerinin ilke ve başarılarının Azerbaycan'da uygulanmasının gelecekteki gelişimimiz için çok önemli olduğunu düşünüyorum.”

Aliyev, dış politikada dengeli bir tutum sergilerken çeşitli enerji anlaşmalarıyla bölgedeki Batı etkisinin devamını amaçlamaktaydı. Bu sayede Karabağ konusunda Batı ile Rusya arasında bir denge durumu oluşturabilecekti. Bu noktada bölgedeki Batı etkisi aracılığıyla Rusya'nın ve İran'ın müdahale kapasitesi sınırlanabilecekti. Ancak bunu doğrudan Ermenistan'ı destekleyen devletler üzerinden gerçekleştirmek yerine Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK)/Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) aracılığıyla gerçekleştirmek istemiştir. Bu amaçla Haydar Aliyev yönetimindeki Azerbaycan, daha tarafsız olan AGİK/AGİT'in

59 Mehmet Dikkaya ve Adem Çaylak, “Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan'ın Ekonomik ve Politik Dönüşümü: Fırsatlar ve Sorunlar”, *OAKA*, Cilt: 3, Sayı: 5, 2008, s. 135-136.

60 Adıgüzel, *Zürve: Haydar Aliyev'in Hayatı*, s. 226-227.

61 Heydar Aliyev, *Azerbaijan Oil in the World Policy*, İlham Aliyev ve Akif Muradverdiyev (compilers), Azerbaijan Publishing House, 1998, Bakü, s. 5-15.

arabuluculuğunun devam etmesi noktasında bir irade ortaya koymuştur. Neticede ise Minsk Grubu oluşturulmuş ve çeşitli mekanizmalar hayata geçirilmiştir.⁶²

11 Ekim 1998 tarihinde yaklaşık olarak %79'unun katıldığı seçimleri yine Aliyev kazanarak ikinci kez Azerbaycan Cumhurbaşkanı olmuştur. Aliyev'in bu seçimle birlikte ülkenin dış politikasında ana belirleyici aktör olmaya devam edeceği kesinleşmiştir. Bu süreçte Aliyev, benzer iç ve dış politikalarını sürdürmüştür. Örnek olarak bilindiği gibi çok yönlü bir dış politika izlenmesi, küresel ve bölgesel güçlerle ilişkilerin güçlendirilmesi, Türkiye'yle ilişkiler "İki devlet, bir millet" anlayışı çerçevesinde sürdürülmesi bu politikaların bir sonucudur. Buna ilaveten dünyaya açık bir politika izlenmesi, siyasi ekonomik ve sosyal uluslararası örgütlerin aktif bir üyesi olunması, bölgedeki ve yakın çevredeki aktörlerle sıkı ilişkiler kurulması, güvenlik ve istikrar temelli olmak üzere NATO ile ilişkilerin sürdürülmesi ve Karabağ Sorununun barışçıl yollarla çözülmesi gibi politikaları sürdürmüştür.⁶³

Aliyev, yönetiminde özellikle Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğu ve Ermenistan'ın uluslararası hukuka aykırı bir şekilde bölgeyi işgal ettiği BM nezdinde kabul edilmiştir. Ancak bu girişimler ve alınan kararlar, Ermenistan'ın geri çekilmesinde etkili olmamıştır. Buna rağmen Aliyev, Ermenistan yönetimiyle olan temasları ve görüşmeleri sürdürmüştür. Örneğin 1999 yılından 2001 senesinin Nisan ayına kadar olan süreçte Aliyev ile dönemin Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan arasında 15 doğrudan görüşme yapılmıştır. Ancak bu görüşmeler başarısız olurken; Aliyev, bölgesel ve küresel denklemlerin etkisiyle de sorunların barışçıl yollarla çözülmesini hedeflediğini dünyaya net bir şekilde göstermiştir.⁶⁴

Haydar Aliyev, 12 Aralık 2003 tarihinde tedavi gördüğü ABD'de hayatını kaybetmiştir. Bu sebeple Azerbaycan tarihinde bir devir kapanmıştır.⁶⁵ Bu süreçte Azerbaycan'ın 1991-1993, 1993-2003 ve 2003-günümüz şeklinde dönemlere ayrılacak dış politikasında Aliyev, kilit bir önem taşımaktadır. Zira öncelikle 1991-1993 yılları arasındaki dış politikayı değiştirmiştir. Diğer yandan 2003 sonrası dış politikanın dinamiklerini belirlemiş ve temellerini atmıştır. Azerbaycan'ın dış politikasındaki hedeflerden biri güvenilir ortak olmaktır. Bu amaçla güçlü bir liderin ekonomik ve jeopolitik avantajları etkili bir şekilde kullanılması gerektiğine dair bir düşünce hâkimdi. Bir milletin kaderi ve dünya siyasetindeki yeri, sağlam devlet gelenekleri inşa etmeye

62 Bolukbasi, *Azerbaijan: A Political History*, s. 210.

63 Qarayev, *Heydər Əliyev (Əliyev Heydər Əlirza oğlu)*, s. 43-44.

64 Bolukbasi, *Azerbaijan: A Political History*, s. 210.

65 Mustafayev, *Heydar Aliyev*, s. 117.

cesaret eden parlak bir kişinin olağanüstü misyonu ve vizyonu sayesinde inşa edilmektedir. Azerbaycan halkına göre Amerikalılar için George Washington, İngilizler için Winston Churchill, Fransızlar için Charles de Gaulle, Almanlar için Otto von Bismarck ve Çinliler için Mao Zedong neyse ve ne inşa etmeye çalıştıysa Azerbaycanlılar için Haydar Aliyev de benzer bir niteliğe ve vasma sahip olmuştur.⁶⁶

2.3. Dış Politika Yaklaşımı

Aliyev'in dış politikasının temel özellikleri şunlardı:⁶⁷

- “Milli çıkarların, amaçların ve önceliklerin korunması,*
- Ekonomik, politik ve askeri egemenliğin korunması, aynı zamanda toprak bütünlüğünün ve sınırların dokunulmazlığının sağlanması,*
- Tüm vatandaşların hukukunun, özgürlüğünün, değerlerinin ve maddi refahının korunması,*
- Dış politika stratejisini diğer ülkelerle iş birliği istikametinde geliştirmek.”*

Güney Kafkasya'da Ermenistan'ın uluslararası hukuka aykırı bir şekilde saldırdığı ve işgal ettiği Karabağ'dan ve bölgede gerçekleştirdiği katliamlardan sonra kurulan söz konusu denklemler çerçevesinde Aliyev, temel olarak denge politikası izlemeye başlamıştır. Zira bölgedeki denklemlerin Ermenistan'ın lehine ve aktörlerin Erivan'ın arkasında olması nedeniyle belirlenecek olan dış politikanın bölgesel aktörler tarafından tehdit olarak algılanmaması ve bu süreçte Azerbaycan'da istikrarın tesis edilerek siyasi, askeri ve ekonomik kapasitenin artırılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda da Azerbaycan yönetimi, milliyetçi söylemlerden uzaklaşarak bölge realitesini daha çok dikkate alan bir süreç izlemeye başlamıştır. Ülke içinde muhaliflerini zayıflatan Aliyev, dış politikada ise daha geniş bir strateji benimsemiştir. Bu amaçla Ermenistan'la 1994 senesinde Bişkek Protokolü isimli ateşkes anlaşmasını imzalamıştır. Söz konusu ateşkesin çeşitli açılardan Bakü'ye avantaj sağladığı söylenebilir. Öncelikle askeri harcamalara ayrılan kaynaklar daha ölçülü hale gelmiştir. İkinci olarak Azerbaycan'ın enerji kaynaklarına yatırım yapması beklenen Batılı devletlere ve şirketlere olumlu mesaj verilmiştir. Son olarak da Rusya ile İran'ın Azerbaycan'a karşı kullanabileceği Karabağ kozunun etkisi zayıflatılmıştır.⁶⁸

66 Habibbeyli, “Reconsidering Azerbaijan's Foreign Policy...”, s. 31-35.

67 Adıgüzel, *Zürve: Haydar Aliyev'in Hayatı*, s. 211.

68 Kadir Sancak, “Azerbaycan Ekonomisinde İstikrar Faktörü ve Aliyevler Dönemi”, *The Journal of International Scientific Researches*, 4(1), 2019, s. 53.

Bu bağlamda ilk dönemlerde Rusya'nın tepkisini normal düzeye indirmek için Moskova'ya yakın bir dış politika izleyen Cumhurbaşkanı Aliyev, daha sonra daha belirgin bir şekilde dengeli dış politika izlemeye başlamıştır. Bu süreçte Azerbaycan dış politikası; bütün ülkelerle barış içinde yaşama, sorunlarını güç kullanmadan çözüme, içişlerine karışmama, devletlerle diplomatik ilişkiler kurma ve uluslararası örgütlerde temsil edilme kavramları çerçevesinde şekillenmiştir.⁶⁹

Bu dönem dış politikasında denge politikası izleyen, çok yönlü bir anlayış benimseyen ve Rusya ile İran'ı dengelemeye çalışan Aliyev'in izlediği stratejilerden biri Türk Dünyası içinde etkili bir aktöre dönüşmektir. Bu sayede Rusya'nın nüfuzu geniş bir coğrafyada zayıflayacak, Hazar Denizi'nin ikiye ayırdığı Türk Dünyası'ndaki birlik ve beraberlik ruhunu güçlendirebilecek ve Türkiye'yle ve Türk Dünyası ile olan bağlar daha yapısal bir çerçevede gelişebilecekti. Bu kapsamda uluslararası bazda çok taraflı bir şekilde ilişkileri geliştirmek amacıyla çeşitli örgütler kurulmaya başlanmıştır. Bölgesel ve küresel denklemler de dikkate alındığında kurulan ilişkilerin öncelikle siyasi ve askeri boyuta oturmasının yerine daha yumuşak olan konularla başladığı söylenebilir. Bu nedenle de bütün devletlerin Türk dili konuştuğu söylemi üzerinden Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Toplantısı zirveleri düzenlenmeye başlanmıştır. Kültürel ve sosyal alanlarda başlayan ilişkiler zamanla siyasi ve ekonomik entegrasyonu da içeren bir mahiyete doğru ilerlemiştir. Bu sayede Sovyet düşünce yapısı yerine milli kimlik daha çok ön plana çıkarılabilecekti.⁷⁰ Mart 1992'da Başbakanı Süleyman Demirel, Orta Asya'daki Türk devletlerini ziyaret etmiştir. Ziyaret sürecinde Türkçe konuşan devletler olarak liderlerin bir zirve düzenlemesini önermiştir. Bölge devletlerinin olumlu yaklaşımının ardından 30-31 Ekim 1992 tarihinde Ankara'da ilk zirve gerçekleştirilmiştir. İkinci zirvenin Bakü'de gerçekleştirilmesi düşünüldükten; Ermenistan'ın saldırısı neticesinde yaşanan çatışmalar nedeniyle zirve, 18-19 Ekim 1994 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Üçüncü zirve 27-29 Ağustos 1995 tarihlerinde Bişkek'te, dördüncü zirve 21 Ekim 1996 tarihinde Taşkent'te, beşinci zirve 9 Haziran 1998 tarihinde Astana'da, altıncı zirve 8 Nisan 2000 tarihinde Bakü'de ve yedinci zirve 26-27 Nisan 2001 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. 2006 yılına kadar bir daha zirve toplanmazken, 1994-2001 yılları arasındaki görüşmelerde çeşitli kararlar alınmıştır. Bu kararların arasında kurulan ilişkilerin pan-Türkçü

69 Vefa Kurban vd., "Azerbaycan", Ayşe Çolpan Yıldız ve Murat Yılmaz (ed.), *Bağımsızlıklarının Yirmi Yedinci Yılında Türk Cumhuriyetleri*, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara, 2018, s. 95-96.

70 Hüsamettin İnaç, "The Possibility of Multicultural Practice During The Age of Collective Identities In Line With Arab Spring", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 65, 2018, s. 309.

ve pan-İslamcı mahiyeti olmadığı istikametindedir. Katılımcı ülkelerin BM ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) gibi kuruluşlarla olan ilişkilerini güçlendirilmesi, Karabağ'daki sorunları barışçıl yollarla çözülmesi, ülkelerin yeraltı zenginliklerinin Orta Asya-Kafkasya-Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılması, İpek Yolu'nun canlandırılması, ülkeler arasındaki ulaşım hatlarının geliştirilmesi ve yeni hatlar kurulması, çeşitli konular üzerinden ilişkilerin geliştirilmesi, istikrar ve güvenliğin tesisi edilmesi, hizmet ve sermayenin serbest dolaşımının sağlanması, uyuşturucu ve silah kaçakçılığına karşı ortak irade benimsenmesi, ayrılıkçılık ve teröristlere karşı uluslararası işbirliğinin sağlanması, kültürel bağların güçlendirilmesi, altyapı ve turistik ağların güçlendirilmesi ve "Avrupa-Kafkasya-Asya" koridorunun geliştirilmesi gibi çeşitli kararlar alınmıştır. Zamanla temenniden ibaret olan konularda çeşitli adımlar atıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca ilişkilerin kültürel boyuttan ekonomik ve siyasi boyutu da içerecek şekilde geliştiği görülmektedir. Bu gelişme hem Türk Dünyası hem de Azerbaycan-Özbekistan ilişkileri boyutuyla yaşanmıştır.⁷¹

Bunlardan biri ve en önemlileri arasında Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı'dır (TÜRKSÖY). 1993 yılında hayata geçirilen TÜRKSÖY'un kurucuları Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Türkiye Cumhuriyeti'dir. Kültür bakanlarının attığı imzalan neticesinde kurulan örgütün amacı "Türk halklarının gönül birlikteliğini ve kardeşliğini güçlendirmek, ortak Türk kültürünü gelecek nesillere aktarmak ve dünyaya tanıtmak için çalışmaktadır." şeklinde tanımlanmaktadır.⁷²

"Türk Dünyası'nın UNESCO'su", yani Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü olarak gösterilen TÜRKSÖY gerek Türk Dünyası'nda gerekse de Azerbaycan ile Özbekistan arasındaki ilişkilere yeni bir dinamizm kazandırmış ve Türk Devletleri Teşkilatı, Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKP) ve Uluslararası Türk Akademisi gibi yeni oluşumlara zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda Azerbaycan ile Özbekistan arasındaki ilişkiler, daha yapısal bir zeminde güçlenme imkânı kazanmıştır.⁷³

Bu noktada Aliyev'in Azerbaycan'ın dış politikasını belirleyen ana aktör olduğu söylenebilir. Gelişmiş ülkelerde devletlerin karar verme mekanizmalarındaki etkisi sınırlıdır. Çünkü devletlerde politik süreklilik önem taşımaktadır. Azerbaycan ise köklü bir tarihe ve geçmişe sahip olsa da

71 Aıdarbek Amirbek ve Almasbek Anuarbekuly ve Kanat Makhanov, "Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmiş ve Kurumsallaşması", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1 (3), Aralık 2017, s. 165-180.

72 "Tarihçe", *TÜRKSÖY*, <https://www.turksoy.org/tarihce>, (Erişim Tarihi: 14.05.2023).

73 "TÜRKSÖY Hakkında", *TÜRKSÖY*, <https://www.turksoy.org/turksoy-hakkinda>, (Erişim Tarihi: 14.05.2023).

durum farklıdır. Çünkü yeni bağımsızlığını kazanmış olan ülkede belirsizlikler bulunmaktaydı. Ayrıca Aliyev'in ülkede yönetime geçtiği zaman dış politika temelden değişmiş ve romantizmden uzaklaşarak rasyonel temellere oturmuştur. Azerbaycan'ın gelişmekte bir ülke olması da Aliyev gibi bir liderin etkisini de arttırmıştır. Diğer yandan Aliyev'in siyasi kariyeri ve tecrübesi de önemli bir tartışma konusudur. Zira Sovyetler Birliği'nin çeşitli makamlarında görev yapmakla birlikte 1970 ve 1980'li yıllarda ülkedeki önemli isimlerden biriydi. Bu ise devlet yönetimini bildiğini göstermiş ve karar verme mekanizmalarına daha kolay bir şekilde dâhil olmasını sağlamıştır. Ayrıca komünist bir kimlikten ziyade milliyetçi bir yapıya sahip olması, karar verme süreçlerini doğrudan etkilemiştir. Ayrıca 1995 yılında bir darbe girişimine maruz kalan Aliyev, bu süreçte sorunsuz çıkmıştır. Neticesinde ise devlet kurumları ve karar verme mekanizmaları üzerindeki etkisi artmıştır.⁷⁴

Valiyev, Aliyev'in izlediği dış politikanın önemini şöyle özetlemekte ve örneklendirmektedir:⁷⁵

“Eski Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Azerbaycan'ın dış politika stratejisinin entelektüel mimarıdır ve geliştirdiği çerçeve, Azerbaycan'ın yeni jeopolitik düşüncesinin şekillenmesinde kurucu rol oynamıştır. Başlıca katkısı, güç ve coğrafya arasındaki ilişkiyi net bir şekilde değerlendirmesiydi. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, komşu ülkelerle ülkenin jeopolitik kırılganlıklarının farkındalığına dayanan iyi ilişkilerin sürdürülmesine öncelik vererek bunu daha da ileriye götürdü. Bu, yaptığı “Komşularla ilişkiler bizim için bir öncelikdir. Komşuların güvenliği bizim güvenliğimizdir” açıklaması ile doğrulanmaktadır.

Bunun doğruluğu kanıtlanmıştır. Bölgesel işbirliği olmasaydı, Azerbaycan güvenliği, egemenliği ve bağımsızlığı için hayati önem taşıyan bölgesel ve küresel projeleri gerçekleştiremezdi. Bu projeler Azerbaycan'ı karayla çevrili bir devletten bir köprü devlete dönüştürmüştür. Gürcistan ve Türkiye ile başarılı bir işbirliği olmasaydı, BTC, BTE boru hatları veya BTK demiryolu projeleri gerçekleştirilemezdi. Bu projelerin hepsi Azerbaycan'ın artan jeopolitik önemi için çok önemlidir. Aynı şekilde, Rusya ve İran ile başarılı bir işbirliği olmasaydı, Azerbaycan'ın bir ulaşım yolu olarak önemini daha da artıran Kuzey-Güney demiryolunun inşa edilmesi

74 Houman Sadri, “Elements of Azerbaijan Foreign Policy”, *Journal of Third World Studies*, Vol. 20, No. 1, Spring 2003, s. 182-183.

75 Javid Valiyev, “Foreign Policy of Azerbaijan in 25 Years of Independence: Priorities, Principles and Achievements”, *Caucasus International*, Vol. 7, No: 1, Summer 2017, s. 33-34.

mümkün olmazdı. Azerbaycan'ın küresel dış politikası aslında bölgesel dış politikasının bir devamıdır. Etkili bölgesel politika sadece bir uluslararası ilişkiler aracı değildir; aynı zamanda bir hayatta kalma aracıdır.”

Neticede Azerbaycan'ın dış politikasına etki eden faktörler ve analiz düzeyi Tablo 3'teki şekilde çerçevelendirilebilir.

Tablo 3: Azerbaycan Dış Politikasının Analiz Düzeyi ve Etki Unsurları

<i>Analiz Düzeyi</i>	<i>Etki Unsurları</i>
Birey	Güçlü kişiliği olan Haydar Aliyev, hayatı boyunca önemli siyasi, ekonomik ve askeri gelişmelere tanıklık etmiştir. Türk ve Müslüman olması kimliğini ve benimsediği değerleri önemli ölçüde şekillendirmiştir. Gerek Sovyetler Birliği gerekse de Azerbaycan Cumhuriyeti kapsamında edindiği tecrübeler karar verme mekanizması üzerindeki etkisini arttırmıştır. Son olarak ulaşmaya çalıştığı hedefleri, ülkeyi yönetirken ki realiteyle birleştirerek çeşitli kararlar almış ve Azerbaycan'ın dış politikasını belirleyen öncelikli isim olmuştur.
Devlet	Devlet kurumlarının çoğunlukla Aliyev'le ortak düşüncelere sahipti. Ülke yönetimi ve çıkar grupları, Azerbaycan'ın jeopolitik konumunu avantaja dönüştürmek istemekteydi. Ülkedeki sermaye grupları, hükümetle uyumlu politikalar izlemekteydi. Azerbaycan toplumunda milliyetçilik artmakta ve Türk Dünyası düşüncesi ana sosyolojik faktör olmuştu. Ermenistan'ın Karabağ'a saldırısının sırasında benimsedikleri tutum nedeniyle Azerbaycan hakkında Ermenistan, Rusya ve İran karşıtlığı artmıştı. Azerbaycan devletinin ve toplumunun Rusya'da uzaklaşma ve Batı üzerinden denge yaratma düşüncesi güçlenmişti. Medya ve STK'lar gibi devlet dışı birimler oldukça zayıftı. Gelişmekte olan bir ülkedydi.
Sistem	Jeopolitik faktörler, Azerbaycan'ı Orta Asya ile Avrupa arasında bir köprü olması için zorlamaktaydı. Bölgesel aktörlerden Türkiye, Azerbaycan'ın gerek Batı gerekse de Orta Asya'yla yakın işbirliği yapmasını desteklemekteydi. Ermenistan'ın saldırıları döneminde Rusya ve İran'dan gelen baskılara karşı Azerbaycan'ın yöneldiği bölgelerden biri Orta Asya olmuştur. Küresel aktörlerde ABD ve Avrupa, Azerbaycan'ın Orta Asya'yla kurduğu ilişkilere sıcak yaklaşmıştır. Liberal dünya düzeni, Azerbaycan'ın daha özerk bir dış politika izlemesini kolaylaştırmıştır. Özbekistan da dahil olmak üzere Orta Asya devletleri, Azerbaycan'la olan ilişkileri güçlendirmek istemekteydi.

Kaynak: Sadri, “Elements of Azerbaijan Foreign Policy”, s. 180-188. (Geliştirilmiştir.)

3. 1993-2003 Yılları Arasındaki Özbekistan- Azerbaycan İlişkileri ve Haydar Aliyev

İki devlet arasında köklü tarihsel, kültürel, dini ve etnik bağlantılar bulunmaktadır. Bağımsızlık sonrasında kurulan ilişkilerde bu değerler önemli bir belirleyici olmuştur. İki devletin de söz konusu dönemde dengeleyici ve pragmatist dış politika anlayışları birbirlerine daha çok yakınlaşmalarını sağlamıştır. Bu bağlamda söz konusu devletler, ilişkilerini daha güçlü dinamikler üzerinde inşa etme iradesi göstermeye başlamıştır. Bunda önemli bir etken Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in gösterdiği irade olmuştur. Örnek olarak Özbekistan ile Azerbaycan arasında 2 Ekim 1995 yılında diplomatik ilişkiler kurulmuştur. 1996 yılına gelindiğinde ise Azerbaycan, Taşkent'te büyükelçilik açmıştır. 1998 yılına da Özbekistan, Bakü'de elçilik açarak ilişkileri geliştirme konusunda bir irade sergilemiştir. Bu süreçten sonra ilişkiler çeşitli görüşmeler ve ziyaretlerle sürdürülmüştür.⁷⁶

Taraflar arasında kurulan ilişkinin bir temel sütunu da diasporadır. Örneğin Özbekistan'da yaşayan Azerbaycan halkı, tarihsel süreçte aradaki bağın güçlendirilmesi noktasında önemli bir rol oynamıştır. 20. yüzyılın sonlarına doğru gittikçe daha fazla örgütlenen Özbekistan'daki Azerbaycanlılar, Sovyetler Birliği döneminde izlenen demografik politikalar neticesinde topraklarında koparılıp Orta Asya'ya gönderilmiştir. Farklı dönemlerde değişse de 1979 yılına gelindiğinde Özbekistan'daki Azerbaycanlı sayısı yaklaşık olarak 60.000 olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağıldığı dönemde iki devlet arasında çeşitli göçler yaşanmıştır. Bu durum taraflar arasındaki

76 Qaley Allahverdiyev ve Vəhdət Sultanzadə, *Heydər Əliyev və Şərq: Türk Dünyası*, 6. Cilt, 6. Kitap, Çaşıoğlu, 2006, s. 194-196.

bağın güçlenmesi şeklinde kabul edilebilir. 2011-2012 verilerine göre, Özbekistan'da yaşayan Azerbaycanlı sayısı 41.000'dir. 1992 yılında Taşkent'te Azerbaycanlılar tarafından kurulan Azerbaycan-Özbekistan Kültürel-İktisadi İlişkiler Toplumu kültür merkezi, Turan kongresi ve Karabağ'a Yardım Komitesi, Sovyet sonrası süreçte ön plana çıkan örgütlenmelerdi. Ermenilerin Karabağ'ı işgal ettiği süreçte Özbekler, Karabağ'a Yardım Komitesi'ni destekleyerek Ermeni işgalini kınamıştır. Bu bağlamda Taşkent ile Erivan arasındaki ilişkiler de olumsuz etkilenmiştir.⁷⁷

3.1. Özbekistan-Azerbaycan İlişkileri

İkili ilişkileri bağımsızlıklarının ilk dönemlerine kadar dayanan devletler, karşılıklı ilişkilerin temelini atan ve güçlendiren çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır. Özellikle 1991-1995 yılları arası ve sonrasını doğrudan etkileyen çeşitli adımlar atılmıştır. Bu süreçte taraflar arasında iktisadi, bilimsel, teknik ve sosyal konularda işbirliği için karşılıklı çıkarı savunan ve güçlendiren kararlar alınmıştır. Bu süreçte Özbekistan, dış politikasına dair bir yol haritası belirlemiştir. 1992 yılında İslam Kerimov tarafından yayınlanan "Özbekistan: Bağımsızlık ve Gelişim Yolu" başlıklı kitabında Özbekistan'ın dış politikada benimsediği yol haritası çizilmiştir. Bu kapsamda kitapta Rusya, Orta Asya, Müslüman devletler, Asya-Pasifik, Türkiye, Çin, Hindistan, ABD, Almanya, İspanya, Fransa ve İtalya gibi devletlerin ismi zikredilmiştir. Ancak eserde Azerbaycan'ın ismi yazılmamış ve nerede sınıflandırıldığı ise belirtilmemiştir. Buna karşı Bakü yönetimi, Türk Dünyası'nın ve Orta Asya'nın önemli devletlerinden biri olan Özbekistan'a özel bir önem vermiştir. Hatta 18 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Bakü'den bir heyet, 19 Ekim 1991 tarihinde Taşkent'e gitmiştir. Bu durum Azerbaycan'ın Özbekistan'a verdiği önemin bir kanıtı olarak görülebilir. Ayrıca 1992 yılında yani bağımsızlığın ardından devletler arasında ilişkilerinin genel çerçevesi ve iktisadi boyutuyla ilgili iki anlaşma imzalanmıştır.⁷⁸

Azerbaycan ile Özbekistan arasında kurulan ilişkilerin temelindeki en önemli başlıklar arasında Sovyet/Rusya etkisi, Batı'ya açılma düşüncesi, jeopolitik denklemler, post-Sovyet ülkelerin birbirini destekleme düşüncesi, devlet inşası sürecinde benzer algılara sahip olmaları, birbiriyle örtüşen dünya okuması ve benzer tehdit düşüncesi etkili olmuştur. Örneğin Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, bağımsız bir devlet, liberal değerlerin hâkim olduğu ekonomik sistem ve Rusya'nın nüfuzunun sınırlandırılmasını

77 Seide Kuliyeva, "Özbekistan'da Yaşayan Azerbaycanlı Toplumu: Tarihsel-Demografik Araştırma", *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, II, 1, Haziran 2018, s. 29-43.

78 Sevinc Ruintan, *Azərbaycan Türk Dövlətləri ilə Siyasi Əlaqələr Sistemində: XX Əsrin 90-cı illəri*, Adiloğlu Nəşriyyat, Bakü, 2005, s. 100-102.

hedeflemektedir. Bu amaçla Bağımsız Devletler Topluluğu'na dâhil olmaya sıcak bakmazken, aynı zamanda diğer post-Sovyet ülkelerin kurmuş olduğu Rusya karşıtı oluşumları da desteklemiştir. Bunun en önemli örneklerinden biri Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova'nın kurduğu Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü olan Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova-Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü'ne (GUAM-GUAM/DEKÖ) destek vermiştir. Hatta 1999 yılında örgüte dâhil olmuş ve örgüt ismi GUÖAM/GUUAM olarak değişmiştir.⁷⁹ Diğer yandan Özbekistan'da Azerbaycan gibi Türkiye'yle yakın ilişkiler kurmak istemektedir. Uzun bir süre boyunca benzer dış politika yaklaşımı ülkeler arasındaki ilişkinin güçlenmesine yol açmıştır. Ayrıca Azerbaycan, Özbekistan'ın Türkiye'ye ulaşması sürecinde güzergâhtaki kilit ülkelere biri olması nedeniyle daha değerli bir aktöre dönüşmekteydi. Son olarak Azerbaycan ile Özbekistan arasındaki yakınlaşmanın nedenlerinden bir Batı'yla olan ilişkilerin nasıl şekillendiğidir. İki devlet de özellikle liberalleşme ve insan hakları konusunda Batı'dan baskı gördükçe, Rusya'ya yönelmek yerine birbirleriyle olan ilişkileri güçlendirme konusunda irade sergilemiştir.⁸⁰

İki devlet arasında kurulan diplomatik ilişkilerin ardından çeşitli ziyaretler, temaslar ve görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bunlar 2003 yılına kadar olan süreçte tarihsel çerçeveye şöyle gösterilebilir:⁸¹

13 Mayıs 1996: Aliyev ile Kerimov, Gürcistan-Azerbaycan-Türkmenistan-Özbekistan güzergâhında demiryolu hatlarının birleştirilmesini görüşmüştür.

26-27 Mayıs 1996: Kerimov, Azerbaycan'a resmi bir ziyarette bulunmuştur. Taraflar, iki devlet arasındaki ilişkileri daha da güçlendirecek çeşitli anlaşmalar yapmıştır. Bu amaçla liderler, "Azerbaycan Cumhuriyeti ile Özbekistan Cumhuriyeti Arasında Dostluk ve İşbirliği Hakkında Anlaşma" da dâhil olmak üzere 17 anlaşma imzalamıştır.

20-21 Ekim 1996: Aliyev, Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Toplantısı IV. Zirvesi'ne katılmak için Taşkent'i ziyaret etmiştir. Bu süreçte Taşkent Beyannamesi imzalanmıştır.

18-19 Haziran 1997: Aliyev, Özbekistan'a resmi bir ziyaret düzenlemiştir. Ziyaret sırasında ilişkilerin daha da derinleştirilmesi amacıyla "Azerbaycan Cumhuriyeti ile Özbekistan Cumhuriyeti Arasında Çok Taraflı İşbirliği

79 Hicran Xəlilova, "GUAM Çərçivəsində Azərbaycan – Ukrayna Münasibətləri", *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, Temmuz 2018, s. 64.

80 Ayşe Çolpan Yıldız, "Özbekistan", Ayşe Çolpan Yıldız ve Murat Yılmaz (ed.), *Bağımsızlıklarının Yirmi Yedinci Yılında Türk Cumhuriyetleri*, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara, 2018, s. 329-331.

81 Allahverdiyev ve Sultanxadə, *Heydər Əliyev və Şərq*, s. 196-201.

ve Ortaklık Münasebetlerinin Gelecek Gelişimi Hakkında Beyanname” ve devletler arasında karşılıklı işbirliğini güçlendirmek maksadıyla Ortak Hükümetlerarası Komisyon’un kurulması hakkında protokolün de dahil olduğu 20 önemli belge imzalanmıştır.

26 Şubat 1998: Taraflar arasında Ortak Hükümetlerarası Komisyon’un ilk toplantısı gerçekleştirilmiştir. Söz konusu toplantıda paranın değeri, ihracat ve ithalat süreci, işbirliği ve karşılıklı yardımlaşma, ürünlerin ithalat ve ihracatta vergiden mahrum tutulması, iktisadi ve mali ihlal süreçlerinde ve bununla mücadele aşamasında işbirliği hakkında sözleşme imzalanmıştır.

8 Mayıs 1998: Özbekistan Başbakanı’nın liderlik ettiği heyet, Aliyev’in 75. doğum günü kutlamalarına katılmış ve Kerimov’un tebriki iletilmiştir.

9-10 Haziran 1998: Aliyev ile Kerimov, Kazakistan’ın başkenti Astana’da Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Toplantısı V. Zirvesi’ne katılmış ve görüşmüşlerdir.

7-8 Eylül 1998: Kerimov, Avrupa Kafkasya Asya Ulaştırma Koridoru (TRACECA) programı çerçevesinde Bakü’de düzenlenen “Tarihi Büyük İpek Yolu”na adanmış olan uluslararası konferansa katılmıştır.

29 Ekim 1998: İki devlet adamı, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kuruluşunun 75. yılı münasebetleri gereği Ankara’da düzenlenen etkinliklere katılmış ve bir araya gelmişlerdir. Bu ziyaret sürecinde Aliyev ile Kerimov, iki taraflı ilişkilerinin ve bölgesel ve uluslararası meselelerde işbirliğinin geliştirilmesine dair fikir alışverişinde bulunmuşlardır.

26 Mart 1999: Özbekistan Milli Güvenlik Servisi’nin Başkanı Rustam İnoyatov, Bakü’yü ziyaret etmiştir. Bu süreçte Azerbaycan Milli Güvenlik Servisi’nin Başkanı ile organize suç ve terörizme karşı ortak mücadele konularını görüşmüştür. Taraflar arasında iki ülkenin güvenlik birimleri arasında işbirliğine dair bir anlaşma imzalanmıştır.

2 Nisan 1999: İki devlet adamı, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) üyesi devlet liderlerinin katıldığı Moskova’daki toplantıda bir araya gelmişlerdir.

24 Nisan 1999: NATO’nun kuruluşunun 50. yıl dönümüne Azerbaycan ile Özbekistan’ın yanı sıra Gürcistan, Ukrayna ve Moldova liderleri, Özbekistan’ın ABD’deki elçiliğinde bir bildiri imzalamışlardır. Bildiride Özbekistan’ın GUAM’a katılmasına büyük önem verildiği belirtilmiştir. Ayrıca uluslararası örgütler ve kuruluşlar çerçevesinde çok taraflı işbirliğinin sürdürülmesi konusunda mutabık kalmışlardır. Diğer yandan kriz ve buhranların egemenlik, toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı

ilkeleri kapsamında barış yolu ile çözümlenmesinde karşılıklı işbirliğinin güçlendirilmesini kabul etmişlerdir. Bununla birlikte ayrılıkçılığa, dini radikalizme ve terörizme karşı mücadelede ortak tutum gösterilmesini kararlaştırmışlardır. Son olarak Avrupa-Kafkasya-Asya lojistik koridorunun geliştirilmesinde karşılıklı ekonomik işbirliğinin genişletilmesi kararını almışlardır.

22-23 Haziran 1999: Taşkent'te Azerbaycan ile Özbekistan arasında iki taraflı işbirliği üzerine Ortak Hükümetlerarası Komisyon'un ikinci toplantısı gerçekleştirilmiştir. Toplantıda Azerbaycan heyetinin başında Başbakan A. Abbasov bulunmaktaydı. Toplantıda iki taraflı ilişkilerin geliştirilmesi görüşülmüştür. Ayrıca jeodezi/yerölçümü, istatistik, doğalgaz sanayisi, petrol-gaz sanayisi, petrol mühendisliği endüstrisi ve büyükelçiliklerin faaliyetlerine dair çeşitli anlaşmalar ve protokoller imzalanmıştır.

6 Ağustos 1999: Lviv'de NATO'nun işbirliği programı çerçevesinde kabul edilen "Barışın Kalkanı" askeri tatbikatı zamanında GUÖAM/GUUAM Savunma Bakanları görüşmüştür.

19-22 Ekim 1999: Bakü'de "Azeri", "Çırac" ve "Güneşli" petrol yataklarının işletilmesinde Azerbaycan ile dünyanın önemli petrol şirketleri arasında "Asrın/Yüzyılın Anlaşması" imzalanmıştır. Bu toplantıya Özbekistan Başbakanı Yardımcısı V. Atayev'in başkanlığındaki bir heyet katılmıştır.

10 Haziran 2000: Tahran'da Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na (EİT) üye olan devletlerin liderleri bir araya gelmiştir. Bu süreçte Aliyev ile Kerimov toplanmıştır. Görüşmede iki ülke arasındaki siyasi, iktisadi ve sosyal ilişkilerinin geliştirilmesi konusu ele alınmıştır. Ayrıca Birleşmiş Milletler (BM), GUÖAM/GUUAM, EİT gibi uluslararası örgütlerde ortak faaliyet gösterilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

20-21 Haziran 2000: Moskova'da düzenlenen BDT zirvesinde iki lider bir araya gelmiştir.

24-26 Haziran 2000: Bakü'de Ortak Hükümetlerarası Komisyon'un üçüncü toplantısı gerçekleştirilmiştir. Toplantıya Özbekistan Başbakanı Yardımcısı ve Komisyon'un Eşbaşkanı R. Yunusov'un liderliğindeki heyet katılmıştır. Toplantıda saldırganlığa karşı mücadele ve gümrük konusunda anlaşmalar ve protokoller imzalanmıştır. Ayrıca Azerbaycan'ın Başbakanı A. Rasizade, Özbek heyeti kabul etmiştir.

1 Eylül 2000: Özbekistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını kazanmasının dokuzuncu yıldönümü münasebetiyle Özbekistan'ın Bakü Büyükelçiliği'nin düzenlediği törene Aliyev de katılmıştır.

6 Eylül 2000: BDT Baş Meclisinin “Milenyum Toplantısı” kapsamında BDT'nin ana merkezinde GUÖAM/GUUAM devlet liderleri görüşmüştür. Görüşmede işbirliği yapılan bütün konularda karşılıklı faydalı ilişkilerin geliştirilmesi ile ilgili konular ele alınmıştır. Görüşmenin sonunda GUÖAM/GUUAM ülkeleri arasında bir memorandum imzalanmıştır.

8 Ekim 2000: New York'ta Azerbaycan, Gürcistan, Moldova, Romanya liderleri ile ABD'li Senatör S. Braunbekin'in katılımı kapsamında İpek Yolu üzerindeki ülkelerin bölgesel işbirliğine yoğunlaşmış ve üzerinde konuşulmuştur. Toplantıya ayrıca Özbekistan'ın BDT Daimi Temsilcisi E. Vahidov katılmıştır.

14 Kasım 2000: Azerbaycan Anayasası'nın kabul olunmasının beşinci yıldönümüyle alakalı olarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Anayasa Mahkemesi, BDT üyesi ülkelerin Anayasa Mahkemesi Başkanlarının katılımı ile konferans düzenlemiştir. Konferansa katılan isimler ayrıca Aliyev tarafından kabul edilmiştir.

5 Aralık 2000: Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Milli Meclisi, Azerbaycan-Özbekistan parlamentolar arası ilişkileri üzerine bir dostluk grubu kurmuştur.

17-18 Nisan 2001: Taşkent'te Ortak Hükümetlerarası Komisyon'un dördüncü toplantısı gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan heyetine Abbasov, başkanlık yapmıştır. Toplantıda iki ülke arasındaki iktisadi ilişkilerin geliştirilmesi konusu müzakere edilmiştir. Azerbaycan ile Özbekistan arasında 2001-2010 yılları için ekonomik işbirliği hakkında anlaşma ve program hazırlanmıştır. Ayrıca 2001-2006 yılları için bilimsel, eğitim ve medeniyet alanlarında işbirliği program kabul edilmiş ve protokol imzalanmıştır.

3-4 Mayıs 2001: Bakü'de GUÖAM/GUUAM ülkeleri arasındaki ekonomik işbirliğinin genişletilmesi konuları ele alınmıştır. Ayrıca GUÖAM/GUUAM ülkeleri ticari ve sanayi alanlarının temsilcileri çeşitli görüşmeler gerçekleştirmiştir. Heyetler, Aliyev tarafından da kabul edilmiştir.

18 Mayıs 2001: BDT üyesi devletlerin savunma bakanları, Bakü'de gerçekleştirilen bir toplantıya katılmıştır. Özbekistan'dan toplantıya Savuma Bakanı K. Qulamov iştirak etmiştir. Toplantıya katılanlar ayrıca Aliyev tarafından da kabul edilmiştir.

6-7 Haziran 2001: GUÖAM/GUUAM üyesi devletlerin liderleri Yalta'da gerçekleştirilen zirvede bir araya gelmiştir. Bu zirvede Aliyev ile Kerimov bir araya gelmiştir. Görüşmelerde karşılıklı ilişkiler, TRACECA programı kapsamında işbirliği, bölgesel petrol ve doğalgaz projelerinin hayata geçirilmesi, bölgesel ve küresel meselelere dair fikir alışverişi yapılması kararlaştırılmıştır. GUÖAM/GUUAM devlet liderleri 7 Nisan'daki

toplantıda sonra Yalta Şartı ile “GUÖAM/GUUAM’a Üye Olan Devletler Arasında Konsey Meselelerinde Karşılıklı Yardım Hakkında Mutabakat” imzalanmıştır.

5-8 Haziran 2001: Özbekistan Demiryolları Başkanı R. Zahidov’un liderliğindeki inceleme heyeti Demiryolları İşbirliği Teşkilatı’nın Bakü’de düzenlenen 29. toplantısına katılmıştır. Toplantıya katılanlar, daha sonra Başbakan Rasizade tarafından kabul edilmiştir.

6-8 Haziran 2001: BDT’nin doğal ve insan yapımı olağanüstü haller kapsamında Devletlerarası Şurası, Bakü’de toplanmıştır. XIV. toplantıda Özbekistan Cumhuriyeti’nin Olağanüstü Haller Bakanı’nın Yardımcısı A. Soidov ve heyeti katılmıştır.

1-3 Ağustos 2001: Soçi’de BDT üye ülkelerinin devlet liderleri gayri resmi toplantısında Aliyev ile Kerimov bir toplantı gerçekleştirmiştir.

18-21 Ekim 2001: “GUÖAM/GUUAM Ülkeleri Arasında İşbirliğinin Genişletilmesi ve Güçlendirilmesinde Kadınların Rolü” konulu Bakü’de bir Forum toplanmıştır. Forumun ardından bir memorandum imzalanmıştır.

24-25 Nisan 2002: Taşkent’te “Büyük İpek Yolu” ve TRACECA projesine dâhil olan devletlerin Hükümetlerarası Komisyonu’nun ikinci toplantısı gerçekleştirilmiştir. Konferansa, komisyona üye olan 13 ülkede temsilci heyeti katılmıştır. Görüşmelerde Asya’dan Avrupa’ya transit yük taşıması ve ekonomik gümrük ücretlerinin belirlenmesi konuları müzakere edilmiştir. Bunun neticesinde çeşitli anlaşmalar, kararlar ve beyanatlar kabul edilmiştir.

19 Temmuz 2002: Bakü’de Ortak Hükümetlerarası Komisyon’un beşinci toplantısı gerçekleştirilmiştir. Toplantıda taraflar arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi görüşülmüştür. Basım ve kitapları mübadelesi ve yayınlanması konuları görüşülmüştür. Ayrıca serbest ticaret hakkında anlaşmalarda değişiklik ve ilaveler yapılması hakkında protokol imzalanmıştır.

4-5 Mayıs 2003: Bakü’de Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (AİKB/EBRD) idare heyetinin yıllık toplantısı yapılmıştır.

12-14 Haziran 2023: Taşkent’te Ortak Hükümetlerarası Komisyon’un altıncı toplantısı gerçekleştirilmiştir.

13 Aralık 2003: Aliyev’in hayatını kaybetmesi üzerine başsağlığı telgrafi göndermiştir. Kerimov, 15 Aralık’ta Özbekistan’daki Azerbaycan Büyükelçiliği’ni ziyaret ederek matem törenine katılmıştır. Aynı gün Özbekistan Parlamentosu’ndan E. Helilov, cenaze törenine katılmak için Bakü’ye gitmiştir.

3.2. Haydar Aliyev'in Rolü

Aliyev'in Özbekistan'la kurduğu ilişkileri sadece Cumhurbaşkanlığı dönemiyle sınırlandırmak doğru değildir. Zira 14 Nisan 1978'da Özbeklerin ünlü yazarı Maksut Şeyhzade'nin⁸² 70. doğum gününü Bakü'de kutlanmıştır. Ayrıca yine 1978 yılında Özbekistan'da Azerbaycan günleri düzenlenirken, 1979 yılında ise Azerbaycan'da Özbekistan Kültür Günleri düzenlenmiştir. Bu süreçte çeşitli toplantılar, sergiler ve etkinlikler yapılmıştır. Azerbaycan'da düzenlenen Kültür Günleri'nde Haydar Aliyev, iki halkın arasındaki ilişkilerin olukça geçmişe dayandığını ve zengin bir tarihi geçmişlerinin olduğunu söylemiştir. Söz konusu dönem Aliyev, Sovyetler Birliği'nin içinde muhtelif bölgelerde yaşayan Türkleri kültürel araçlarla bir araya getirmeye çalışmıştır. Böylelikle hem halklar birbirini tanımış hem de diğer Türk yönetimlerinin liderleri arasında kişisel bağlar da geliştirmiştir.⁸³

Haydar Aliyev, Rusya'nın Azerbaycan üzerinde olan baskısına tanık olduğu için Orta Asya devletlerini de nasıl bir düşünce yapısına sahip olduğunu da bildiği söylenebilir. Bu bağlamda çok yönlü bir dış politika izleyen Orta Asya devletlerinin Batı'ya ulaşma noktasındaki en kısa güzergâh Hazar Denizi üzerinden Kafkasya-Türkiye/Karadeniz-Balkanlar bölgesiydi. Bu kapsamda Azerbaycan'ın stratejik bir öneme sahip olduğu söylenebilir. Aliyev'in Orta Asya devletleriyle olan ilişkisini güçlendirmek istemesinin nedenlerinden biri de budur. Asya'nın Avrupa'ya bağlandığı noktada Bakü de ekonomik kazançlarını arttıracaktı. Ayrıca küresel ekonomik sisteme daha kolay dâhil olabilecekti. Diğer yandan Azerbaycan'ın Türkiye'yle kurmak istediği ilişkiler Rusya ve İran'ı rahatsız etmekteydi. Çünkü söz konusu devletler arasındaki "İki devlet, tek miller" şiarı, bölgede devletler arası hukuktan ve ilişkiden daha güçlü bir bağ olduğunun özeti idi. Türkiye-Azerbaycan yakınlaşması bu nedenle hem Güney Kafkasya'da bir Türk milliyetçiliği yükselişini beraberinde getirebilirdi. Buna karşısında ise örneğin Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Rusya'nın endişelerini boşa çıkarmak için hedeflerinin pan-Türkçülük ya da pan-İslamcılık olmadığı mesajını vermekteydi.⁸⁴ Diğer yandan iki devlet arasında kurulacak olan güçlü bir bağ, Türk Dünyası'nı bölen Ermenistan'ın etkisini kırma potansiyeline sahipti. Son olarak bu devletlerin yakınlaşması gerek Rusya gerekse de İran'daki Türk kökenli çeşitli etnik gruplarda bağımsızlık düşüncesini etkileyebilirdi. Bu nedenle İran ve

82 Şeyhzade, aslında 1908 yılında Gürcistan, Tiflis'te dünyaya gelmiştir. Kendisini Azerbaycanlı olarak gören Şeyhzade, eserlerini Özbekistan'da vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şuayip Karakaş, "Maksud Şeyhzâde ve Mirza Ulugbek Piyesi", *Gazi Türkiyat*, Sayı 7, Güz 2010.

83 Salmanov, Azerbaycan-Türkiye İlişkileri ve Haydar Aliyev, s. 28.

84 Amirbek ve Anuarbekuly ve Makhanov, "Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu", s. 169.

Rusya, Türkiye ile Azerbaycan'ın yakınlaşmasına karşı olan tepkilerini Bakü ve Ankara yönetimleri Batı üzerinden dengeleme yoluna gitmiştir.⁸⁵

3.2.1. Birinci Cumhurbaşkanlık Döneminde

Azerbaycan ile Özbekistan arasındaki ilişkilerin ilk dönemden itibaren kurulmasının birçok nedeni bulunmaktadır. Bunlar tarih, kültür, dil, din ve etnik konularda birçok benzer noktaya sahip olmalarıydı. Ancak söz konusu özelliklere rağmen Azerbaycan ile Özbekistan arasındaki ilişkiler bir dönem oldukça sorunlu olmuştur. Özellikle Özbekistan'da İslam Kerimov'a karşı çıkan ve muhalefet eden Muhammed Salih, ülke içinde önemli bir baskı altındadır. Bunun üzerine Salih, baskılardan kaçmak için 1992 yılında Azerbaycan'a başvurur. 1994 yılında Türkiye'ye geçen Salih, Bakü-Taşkent hattındaki ilişkilerin gerginleşmesine neden olmuştur. Haydar Aliyev ülke yönetimine geçtiği dönem aslında Özbekistan'la kurulacak ilişkiler de böyle bir sorunla karşı karşıya kalmıştır. Diğer yandan Özbekistan'da Ahıska Türklerine yönelik olan baskılar da ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Bu durum taraflar arasında çeşitli anlaşmalar imzalanırsa ve temaslar kurulsada da tam manasıyla güçlü bir bağ geliştirilmesini engellemiştir. Ancak Aliyev zamanında bu sorunlar çözülecekti.⁸⁶

Devletler arasındaki ilişkilerin gelişmesindeki nedenlerden biri de yöneticilerin nasıl bir devlet ve toplum inşa etmek istedikleriyle alakalıydı. Rus etkisinden ve baskısından kurtulmak isteyen Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un bu noktada Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'le ortak noktaları bulunmaktaydı. Örneğin Aliyev, ulus devlet inşa sürecinde Azerbaycanlılık kimliğini güçlendirmeye çalışırken, Kerimov da Özbeklik kimliğini inşa etmeye çalışmaktaydı. Ayrıca bağımsızlığın ilk dönemlerinde oldukça liberal politikalar benimseyen Kerimov, Batı'ya açılmayı düşünmekte ve liberal politikalar izlemekteydi. Bu noktada kontrollü bir süreç izleyen Kerimov, Aliyev gibi doğu tarzı yönetim anlayışının hâkim olduğu bir sistem inşa etmişti. Ayrıca iki devlet serbest piyasa ekonomisine geçiş ve radikal akımlardan uzak bir laik yönetim anlayışı benimsemişti.⁸⁷

Jeopolitik ve ekonomik açıdan bakıldığında Azerbaycan'ın imzaladığı Asrın/Yüzyılın Anlaşması ve BTC üzerinden dünyaya açılması, bölgedeki Orta Asya devletlerinin Batı'ya ulaşmasının da önünü açmıştır. Zira merkezi Bakü'de bulunan TRACECA⁸⁸ üzerinden Özbekistan'ın da dâhil olduğu Orta

85 Habibbeyli, "Reconsidering Azerbaijan's Foreign Policy...", s. 32-33.

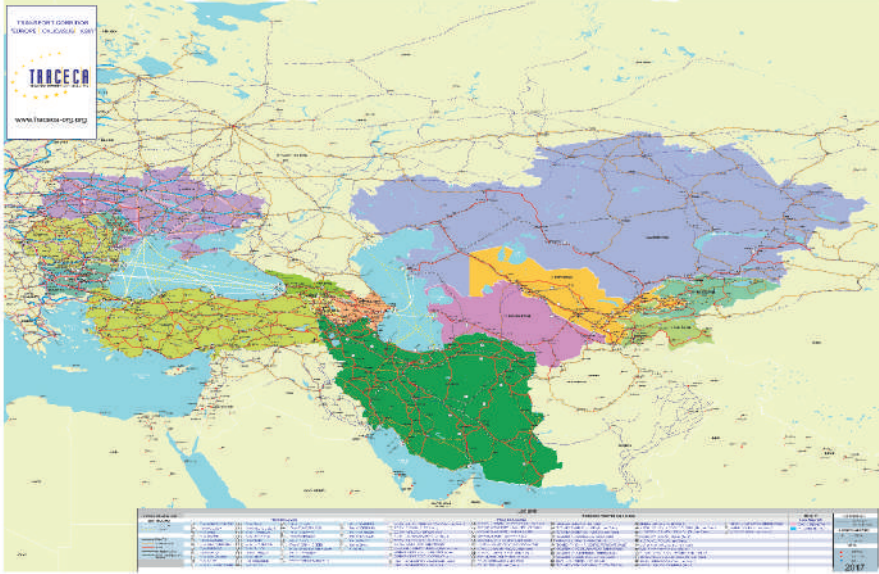
86 Ruıntən, Azərbaycan Türk Dövlətləri ilə..., s. 107-109.

87 Çolpan Yaldız, "Özbekistan", s. 300-303.

88 TRACECA, tüm üye devletlerin siyasi iradesine ve ortak planlarına dayalı çalışma sayesinde

Asya devletleriyle bağlar güçlendirilmiştir. TRACECA Programı, ilk kez Mayıs 1993'te Brüksel'de Özbekistan ve Azerbaycan'ın da dâhil olduğu sekiz ülkeden ticaret ve ulaştırma bakanlıklarının katılımıyla başlatılmıştır.⁸⁹ Bu sayede Orta Asya devletlerinin Avrupa'ya ulaşmasında Azerbaycan, Hazar Denizi'ndeki önemini Avrasya boyutuyla kabul ettirmiştir. Bu noktada söz konusu gelişmeler sayesinde Güney Kafkasya'daki ilk büyük kez Batı'nın da dâhil olduğu geniş çaplı bir işbirliğini bölgede hayata geçiren Aliyev, Orta Asya devletlerinin ve enerjilerinin Azerbaycan'ı köprü ülkesine dönüştürmeyi başarmıştır.

Harita 1: TRACECA Haritası

Kaynak: “Transport Corridor “Europe-Caucasus-Asia””, TRACECA, http://www.traceca-org.org/fileadmin/fm-dam/Routes_Maps/MAP_TRACECA_ROUTES_10_09_2017_300DPI.png, (Erişim Tarihi: 14.05.2023).

Karadeniz havzası, Güney Kafkasya ve Orta Asya bölgelerinde ekonomik ilişkilerin, ticaretin ve ulaşımın güçlendirilmesini amaçlayan uluslararası kabul görmüş bir programdır. Eylül 1998'de Bakü'deki zirvede 12 TRACECA ülkesi, jeopolitik ve ekonomik potansiyellerini tam olarak uygulamak amacıyla “Avrupa-Kafkasya-Asya Koridoru'nun Kalkınması için Uluslararası Taşımacılık Temel Çok Taraflı Anlaşması”nı (MLA) imzalamıştır. 2009 yılında İran da TRACECA'ya katılmıştır. Günümüzde TRACECA güzergahı, “Avrupa-Kafkasya-Asya Koridoru'nun Geliştirilmesi için Uluslararası Taşımacılık Temel Çok Taraflı Anlaşması”na (MLA TRACECA) dâhil olan 13 ülke bulunmaktadır. Azerbaycan ve Özbekistan dışındaki diğer ülkeler Ermenistan, Gürcistan, İran, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Romanya, Tacikistan, Türkiye ve Ukrayna'dır. “Avrupa Kafkasya Asya Ulaştırma Koridoru (TRACECA)”, *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, <https://www.mfa.gov.tr/avrupa-kafkasya-asya-ulasirma-koridoru.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 14.05.2023); “TRACECA Member Countries”, TRACECA, <http://www.traceca-org.org/en/countries/>, (Erişim Tarihi: 14.05.2023). Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Serap Ovalı, “TRACECA Projesi ve Türkiye”, *International Journal of Economic and Administrative Studies*, Yıl:1 Cilt:1 Sayı:1, Yaz 2008, ss. 151-170.

89 “TRACECA History”, TRACECA, <http://www.traceca-org.org/en/about-traceca/history-of-traceca/>, (Erişim Tarihi: 14.05.2023).

Haydar Aliyev, açık bir şekilde Türk devletleri olarak gördüğü ülkelerin gerçek dostluk ve kardeşlik hukuku içinde hareket etmesini istemiştir. Zira Orta Asya'nın kalbinde bulunan Özbekistan'ın da bu devletler arasında olduğu aşikârdır. Çünkü Aliyev bu sayede İran ile Rusya arasında sıkışmaktan kurtulacak, Ermenistan'a karşı güçlü bir destek kazanacak, jeopolitik kazanımlarını arttırabilecek ve post-Sovyet ülkeler arasındaki dayanışmayı arttırarak Rusya'nın nüfuzunu daha kolay erozyona uğratabilecekti. Söz konusu durum ilişkileri jeopolitik denklemler üzerinden inşa etmeyi amaçlayan Taşkent için de olumlu bir durum arz etmekteydi.⁹⁰

Mayıs 1996'da Güney Kafkasya ülkesi olan Azerbaycan ile Orta Asya'dan Özbekistan'ın da dâhil olduğu önemli bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşma genel olarak Bakü, Tiflis, Aşkabat ve Türkmenistan arasında transit taşımacılığın hayata geçirilmesiyle alakalı olmuştur. Zamanla anlaşmaya dâhil olan ülke sayısı artarken, tarifeler ise %50 azaltılmış, gümrük işlemleri kolaylaştırılmış ve güzergahta güvenlik daha güçlü bir şekilde tesis edilmiştir. 8 Eylül 1998 tarihinde Aliyev'in başkentte gerçekleştirilen Tarihi İpek Yolu'nun Restorasyonu başlıklı konferansta yaptığı konuşmada verdiği verilere göre Transkafkasya aracılığıyla Avrupa ile Asya hattındaki ticaret hacmi yaklaşık olarak 10 kat artmıştır. Bu durum ayrıca doğrudan TRACECA projesinin olumlu etkilemiştir.⁹¹ Bu kapsamda iki devlet arasında kurulan ilişkinin ticari, siyasi, güvenlik, lojistik ve ekonomik anlamda önemli kazanımlar getirdiğini söylemek mümkündür. Özellikle bu durum Aliyev'in yaptığı açıklamalardan net bir şekilde görülmektedir.

Bu süreçte önemli bir gelişme ilk defa Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, Azerbaycan'a resmi bir ziyaret düzenlemiştir. Cumhurbaşkanı Aliyev'in daveti üzerine 26-27 Mayıs 1996 tarihleri arasında gerçekleştirilen ziyaret sırasında Bakü'yü ziyaret eden Kerimov, Cumhurbaşkanı Aliyev tarafından büyük bir samimiyet ve dostlukla karşılanmıştır. Kerimov'un dostu ve kardeşi olduğunu vurgulayan Aliyev, karşılıklı çıkarlar ve kardeşlik bağı çerçevesinde ilişkilerin bütün potansiyelinin ortaya çıkarılmasını istediğini belirtmiştir. Ayrıca taraflar arasında imzalanan anlaşmalara büyük önem verdiklerini belirten Aliyev, ilişkilerin daha da güçlendirilmesini istemiştir. Yapılan görüşmeler sürecinde Kerimov da Aliyev'e benzer bir tutum sergilemiştir. Son olarak ziyaret sırasında Bakü Devlet Üniversitesi'nde Kerimov'a fahri doktora verilmiştir.⁹²

90 Habil Hamidov, "Heydar Aliyev and the Foreign Policy of Azerbaijan", *American Journal of Humanities and Social Sciences Research (AJHSSR)*, Vol. 3, Issue. 10, 2019, s. 140-148.

91 Asef Nadirov (dan.), Haydar Aliyev: "Azerbaycan'ın Bağımsızlığı Ebedidir", Metanet Babayeva (çev.), *Haydar Aliyev Mirası Araştırma Merkezi*, Bakü, 2011, s. 111.

92 Əliyev Heydər Əlirza oğlu, *Müstəqilliyimiz əbədidir: Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr*,

Devletler arasında kurulan diplomatik ilişkilerdeki en önemli atılım taraflar arasında açılan büyükelçilikler sayesinde yaşanmıştır. 18-19 Haziran 1997 tarihlerinde Özbekistan'daki Azerbaycan Büyükelçiliği'ni açmak amacıyla ziyaret eden Cumhurbaşkanı Aliyev, iki halkın kardeş olduğunu ve açılan diplomatik temsilciliğin ilişkileri güçlendireceğine dikkat çekerek şu açıklamayı yapmıştır:⁹³

“40 binden fazla Azerbaycanlı burayı kendisine vatan edinmiştir. Onların çoğu burada doğmuş, büyümüştür. Onlar için Özbek toprağı kendi toprağı olmuştur. İki kardeş halkı bir birine bağlayan insanların var olması dolayısıyla ben çok sevinçliyim.”

Azerbaycan diasporası ve açılan diplomatik temsilcilik, iki ülke arasındaki yakınlaşma sürecini hızlandırmıştır. Bu noktada diaspora ile Büyükelçiliğin uyum içinde ortak çalıştıklarını söylemek mümkündür. Aliyev, Özbekistan'ı ziyaret ettiği süreçte Azerbaycanlılarla bir araya gelirken ayrıca ülkede çeşitli Azerbaycan Ulusal Kültür Merkezleri kurulmuştur. Daha sonraki süreçte bu yapılar, ilişkilerin toplumsal zeminde sosyal ve kültür boyutuyla daha da gelişmesini sağlamıştır.⁹⁴

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in 18-19 Haziran 1997 tarihlerinde Özbekistan'a yaptığı resmi ziyaret, ilişkilerin gelişmesinde bir dönüm noktası olarak görülebilir. Ziyaret sırasında imzalanan belgeler, Büyükelçiliğin açılmasının yanı sıra Azerbaycan ile Özbekistan arasındaki işbirliğinin daha da geliştirilmesi, dostluğun ve ortaklığın güçlendirilmesi anlaşması olarak kabul edilmektedir. Anlaşmaların imzalanması sürecinde Aliyev, “Azerbaycan olarak Özbekistan ile güvenilir ortaklık ilişkilerine sahip olmak ve bu ilişkileri geliştirmek ve güçlendirmek için her şeyi yapacağız.” açıklamasında bulunmuştur. Buna karşılık Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov ise ilişkilerin stratejik işbirliği seviyesine yükseltileceğini belirtmiştir. Ziyaret sırasında çeşitli konular ele alınmış ve işbirliğinin çeşitli yönleri hakkında görüş alışverişinde bulunulmuştur. Ardından ise 19 Haziran 1997 tarihinde Aliyev'e Özbekistan Ulusal Üniversitesi tarafından fahri doktora verilmiştir.⁹⁵

məktublar, Mart 1996-Kasım 1996, Altıncı Kitap, Azərnaşr, Bakü, 1997, s. 321-347.

93 Kuliyeva, “Özbekistan'da Yaşayan Azerbaycanlı Toplumu”, s. 44.

94 Kuliyeva, “Özbekistan'da Yaşayan Azerbaycanlı Toplumu”, s. 44-45.

95 “ВЕЛИКИЙ ЛИДЕР ГЕЙДАР АЛИЕВ И УЗБЕКИСТАН.”, *Azculture*, http://azculture.uz/ru/azerbaycan.php?link=geydar_aliyev_uzbekistan, (Erişim Tarihi: 14.05.2023).

Resim 2: Aliyev, Taşkent'i Ziyareti Sırasında Kerimov ile Birlikte

Kaynak: "ВЕЛИКИЙ ЛИДЕР ГЕЙДАР АЛИЕВ И УЗБЕКИСТАН.", а.ғ.ғ.

Taraflar arasında kurulan ilişkiler, kazan-kazan yaklaşımını güçlendirmiştir. Kerimov yönetimi, dış politikasında Azerbaycan'ı öncelik olarak görmese de Aliyev'in gerek Özbekistan'a gerekse de Orta Asya'ya yönelik dış politikası, ilişkilerin hızla tamirini ve güçlenmesini mümkün kılmıştır. Özellikle devlet liderleri arasında kurulan ilişkilerin yanı sıra parlamentolar, bakanlıklar ve diğer farklı seviyedeki heyetler arasında kurulan ilişkilerin sayesinde taraflar arasındaki ilişkiler, uluslararası hukuk normları kapsamında gelişmiştir. İki devlet de bölgede barışın tesis edilmesi, istikrarın güçlendirilmesi, geniş ve derin bir işbirliğinin sağlanması ve başta iktisadi, bilimsel ve sosyal açıdan olmak üzere ilişkilerin derinleştirilmesi konusunda ortak irade sergilemişlerdir. Bu noktada Bakü ile Taşkent yönetimleri ilişkilerini ülkelerin bağımsızlığına, egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı göstermek ve içişlerine karışmamak ilkeleri üzerinden şekillendirmişlerdir. Bu durum gelecekte daha güçlü ilişkilerin kurulmasını desteklemiştir.⁹⁶

⁹⁶ Ruıntən, Azərbaycan Türk Dövlətləri ilə..., s. 110-111.

3.2.2. İkinci Cumhurbaşkanlık Döneminde

Aliyev, ikinci döneminde izlediği dış politikayı sürdürürken Özbekistan'la olan siyasi, iktisadi ve sosyal ilişkileri ilerletme noktasında güçlü bir iradeye sahipti. Zira Azerbaycan ile Özbekistan, bağımsızlıklarını kazandıkları ilk dönemlerde çeşitli anlaşmalar imzalamışlardır. 1992-1993 yılları arasında dokuz anlaşma imzalanmıştı. Bu anlaşmalar, biri işbirliğine yönelik olmak üzere diğerleri genellikle gümrük konusu üzerine olmuştur. Ancak devletler arası ilişkilerin temelini oluştursa da ilişkilerdeki gerginlik nedeniyle yeni anlaşmalar imzalanmamıştır. 1996 yılına geldiğinde ise Aliyev'in girişimleriyle normalleşen ilişkiler imzalanan yeni anlaşmalarla daha da güçlenmiştir. Bu kapsamda 1996 ila 1998 yılları arasındaki süreçte, yani Haydar Aliyev'in liderliğinin ilk döneminde toplam 40 yeni anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmaların konuları genel olarak dostluk ve işbirliği, kültür, turizm, üretim, ulaşım ve ulaştırma, demiryolu, yatırım, serbest ticaret, sağlık, eğitim, bilim ve teknik, hava taşımacılığı, vize, hukuk, çeşitli bakanlıkların işbirliği, spor, ekonomi, iletişim, vergi, merkez bankaları, maliye, ithalat ve ihracat üzerine olmuştur. Kısaca imzalanan bu anlaşmalar, Aliyev'in liderliğinin ilk döneminde ikili ilişkilerin çok boyutlu bir şekilde genişlemesi ve derinleşmesi demektir.⁹⁷

Haydar Aliyev'in Cumhurbaşkanlığı'nın ikinci döneminde imzalanan toplam anlaşma sayısı ise 22'dir. Bu noktada anlaşmalar daha az olsa da ilişkilerin daha da derinleştiği söylenebilir. Öncelikle 1999-2003 yılları arasında Azerbaycan ile Özbekistan'ın imzaladığı anlaşmaların içeriğini enerji, petrol ve gaz sanayisi, petrol mühendisliği, diplomatik temsilcilikler, Milli Güvenlik Servisleri, harita ve kadastro, gümrük ve kaçakçılık, suçla mücadele, işbirliği mekanizmaları, 2001-2006 Bilim, Kültür ve Sanat Alanında İşbirliği Programı, 2001-2010 Ekonomik İşbirliği Anlaşması, su yönetimi, ekoloji ve doğal hayat gibi konularda anlaşmalar yapılmıştır. Bu anlaşmalar, ilk olarak taraflar arasında her alandan görüşmeler gerçekleştirildiğini göstermektedir. İkinci olarak işbirliği yapılan alanların sayısı artmıştır. Ayrıca güvenlik konularının ele alınması da bu konuda önem taşımaktadır. Çünkü taraflar arasında sosyal açıdan başlayan ilişkiler, önce ticari, sonra siyasi ve en son güvenlik boyutu kazanmıştır. Bu noktada Aliyev'in çalışmaları sayesinde, Özbekistan'la olan sorunlu ilişkiler önce iyileştirilmiş ve daha sonra ise güçlendirilmiştir. Bu sayede taraflar arasında karşılıklı saygı ve çıkar çerçevesinde ikili ilişkilerin güçlendirildiği söylenebilir.⁹⁸

97 "Azerbaycan Respublikası ilə Özbəkistan Respublikası arasında imzalanmış sənədlərin siyahısı", *History.az*, https://history.az/pdf.php?item_id=20100106040821437&ext=pdf, (Erişim Tarihi: 14.05.2023).

98 "Azerbaycan Respublikası ilə Özbəkistan Respublikası arasında imzalanmış sənədlərin siyahı-

Aliyev'in de etkisiyle ilişkilerin ikili çerçevede geliştirmenin yanı sıra buna yapısal bir zemin de kazandırmak istemiştir. Bu amaçla Özbekistan'ın GUAM'a dahil olmasını desteklemiş ve bu konuda açık bir tutum benimsemiştir. Neticede ise 1999 yılında Özbekistan örgüte dâhil olmuştur. Kerimov'un girişimleri neticesinde kurulan örgütün Özbekistan'la birlikte siyasi ve ekonomik kapasitesi artmıştır. Söz konusu devletler arasındaki yakınlaşmanın etkisiyle bölgede güvenlik, istihbarat ve istikrar konusunda da ortak bir irade ortaya çıkmıştır.⁹⁹

Örnek olarak 6-7 Ağustos 1999 tarihlerinde Lviv'de GUÖAM/GUUAM Savunma Bakanları toplantısı düzenlenmiştir. Bu Özbekistan'dan katılımın gerçekleştiği ilk savunma bakanları toplantısı olduğu için önemlidir.¹⁰⁰ Diğer yandan 20 Temmuz 2002 tarihinde Yalta'da düzenlenen GUÖAM/GUUAM Zirvesi'nde "GUÖAM/GUUAM'a Katılan Devletler Arasında Serbest Ticaret Bölgesinin Kurulmasına Dair Anlaşma" imzalanmıştır.¹⁰¹ Ayrıca "Terör, Organize Suç ve Diğer Tehlikeli Suçlarla Mücadele Alanında GUÖAM/GUUAM Üyesi Devletlerin Hükümetleri Arasında Sözleşme" imzalanmıştır. Haydar Aliyev döneminde imzalanan anlaşma yine bu lider yönetiminde yürürlüğe girmiştir. Anlaşmalar, Azerbaycan ile Özbekistan arasında ilişkilerin ikili ve çok taraflı bir şekilde yapısal zeminde gelişmesine imkân tanıdığı aşıkârdır. Ancak GUÖAM/GUUAM çerçevesinde gelişmekte olan ilişkiler bir süre sonra sekteye uğramıştır. Çünkü Taşkent yönetim, anlaşmaların imzalandığı 2002 yılında GUÖAM/GUUAM'dan ayrılma kararı almıştır. Bu nedenle GUÖAM, tekrar GUAM'a dönüşürken anlaşmalarda GUÖAM/GUUAM denilse bile atılan imzalar Azerbaycan, Gürcistan, Moldova ile Ukrayna açısından geçerliliğini korumuştur.¹⁰²

Diğer yandan enerji, koridor ve jeopolitik temelli ilişkiler gelişmekteydi. Bunun en net göstergesi 29 Ekim 1998 tarihinde imzalanan Ankara Deklarasyonu olmuştur. Haydar Aliyev, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) deklarasyonun imza töreninde yaptığı konuşma önem taşımaktadır. İslam Kerimov'un da katıldığı törende Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, TBMM Başkanı Hikmet Çetin, Türkiye

sı", *a.g.e.*

99 Qarayev, *Heydər Əliyev (Əliyev Heydər Əlirza oğlu)*, s. 43-44.

100 "Müdafiə Nazirliyinin məlumatı", *Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi*, <https://mod.gov.az/az/news/mudafie-nazirliyinin-melumatı-44737.html>, (Erişim Tarihi: 14.05.2023).

101 "GUÖAM iştirakçısı olan dövlətlər arasında azad ticarət zonasının yaradılması haqqında Səziş", *Azərbaycan Respublikasının Qanunu*, <https://e-qanun.az/framework/2211>, (Erişim Tarihi: 14.05.2023).

102 "Azerbaycan - Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü (GUAM) ilişkileri", *Haydar Aliyev Mirası Araştırma Merkezi*, <https://lib.aliyevheritage.org/tk/5509377.html>, (Erişim Tarihi: 14.05.2023).

Cumhuriyeti Başbakanı Sayın Mesut Yılmaz, Gürcistan Devlet Başkanı Eduard Şevardnadze, Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev ve ABD Enerji Bakanı Bill Richardson katılmıştı. Konuşmasında Asrın/Yüzyılın Anlaşması'na değinen Aliyev, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'da zengin petrol ve doğalgaz yatakları bulunduğunu dile getirmiştir. Ancak bu kaynakların işlenilmesi ve dünyaya pazarlanması için çeşitli koridorların arandığını dile getirmiştir. Bu noktada Azerbaycan'ın genelde Orta Asya özelde ise Özbekistan için dünya pazarlarına ulaşmada bir merkez olduğu mesajını vermiştir.¹⁰³

İki devlet arasındaki ilişkiler derinleştikçe, İslam Kerimov'dan Haydar Aliyev'e yönelik takdir edici sözlerin yoğunluk kazandığı söylenebilir. Bunun en somut göstergesi Kerimov'un şu sözlerinde görülmektedir:¹⁰⁴

“Siz bütün zorluklardan ve en ağır sınavlardan geçmeyi başaran rehberlerdensiniz. Bu sebeple böyle bir lidere sahip olan halkın mutlu olduğunu söylemek istiyorum.”

İki devlet arasında kurulan ilişkiler sadece Azerbaycan ile Özbekistan'ı ya da Türk Dünyası'nı etkilemeyecekti. Söz konusu ilişkiler, tahmin edilenden daha öte bir etkiye sahipti. Siyaset bilimci ve devlet adamı Zbigniew Brzezinski, anti-Sovyet bir tutum benimsemişti. Bu kapsamda Rusya'nın yeniden emperyalist politika izlemesini bir tehdit olarak görmekteydi. Rusya'nın tekrardan büyük güç olmasını istemeyen Brzezinski, Moskova'nın tekrardan ele geçirmesi durumunda emperyalist bir Rus devleti oluşmasına hizmet edeceğini savunmaktaydı. Brzezinski'nin Rusya'nın durdurulması için önem verdiği diğer ülkeler Azerbaycan ile Özbekistan'dı. Zira bu iki devlet post-Sovyet coğrafyada Rus İmparatorluğu'nun yeniden kurulmasını engelleyebilecek öneme sahipti. İlk olarak Azerbaycan, Hazar ve Orta Asya enerji kaynaklarının çıkarılması ve ulaşım yollarının kontrolünde kritik bir öneme sahipti. Özellikle Rus topraklarının atlanması ve Türkiye üzerinden enerji kaynaklarının piyasaya sunulması önemli bir faktördü. Bu noktada Brzezinski, Karabağ'daki sonunun çözülerek Güney Kafkasya'nın istikrara kavuşturulmasını savunmuştur. Böylelikle Rusya, bölgede etkisiz aktöre dönüşecekti. Özbekistan ise Brzezinski tarafından Rusya'ya karşı çıkabilecek ve olası bir Rus İmparatorluğu'nu engelleyebilecek aktör olarak görülmüştür. Zira Özbekistan hem en kalabalık nüfusa hem de önemli yeraltı zenginliklerine sahipti. Ayrıca devlet yönetme geleneği ve kadim bir kültürü bulunmaktaydı. Bu noktada kendi kendine yeterli olacak şekilde Rusya'ya bağımlı olmadan varlığını sürdürebilecek olan bir bölgesel güçtü. Bu noktada

103 Nadirov (dan.), *Haydar Aliyev*, s. 129.

104 Qarayev, *Heydar Əliyev (Əliyev Heydər Əlirza oğlu)*, s. 70.

tarihsel bilinci ve kendi politikaları olan Özbekistan, Orta Asya'da Rusya'yı engelleyebilecek bir güçtü.¹⁰⁵ Bu noktada Brzezinski'nin bakış açısından yola çıktığında Azerbaycan ve Özbekistan arasında kurulan ilişkilerin önemli bir güç yaratacağı söylenebilir. Zira devletler arasındaki enerji, lojistik ve güvenlik konularındaki işbirlikleri karşılıklı büyümeyi sağlarken, Rusya'ya olan bağımlılığı da azaltmıştır. Bu sayede hem Azerbaycan hem de Özbekistan, karşılıklı çıkarları sayesinde bölgelerindeki en güçlü aktörler olmuştur. Buna paralel olarak Aliyev'in attığı güçlü işbirliği temelleri, ilerideki süreçte daha kuvvetli bağların kurulmasını teşvik etmiştir.

Son olarak Aliyev'in hayatını kaybetmesi ile bir devir kapanmıştır. Bu durum karşısında Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, bir şu açıklamayı yayımlayarak üzüntüsünü dile getirmiştir:¹⁰⁶

“Haydar Aliyev'in vefat haberi beni sarstı.

Dahi insan, büyük devlet adamı, halkımızın dostu Haydar Aliyev'in vefat haberi beni sarstı. Ben bütün Azerbaycanlılar için ağır olan bu zamanda Özbek halkı adına ve öz şahsım adına Azerbaycan halkına, Haydar Aliyev'in ailesine ve dostlarına derin hüznümle başsağlığı dilerim.”

105 Gülzar İbrahimova, *Beynəlxalq Mümasibətlərin Proqnozlaşdırılması*, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Bakı Avrasiya Universiteti, İksad Publishing House, İstanbul, 2019, s. 82-83.

106 Allahverdiyev ve Sultanzadə, *Heydər Əliyev və Şərq*, s. 478.

Sonuç

Bir devletin karar verme süreci, kendiliğinden gelişen bir durum değildir. Devletlerin karar verme sürecini doğrudan ve dolaylı yollarla etkileyen çeşitli etkenler ve faktörler bulunmaktadır. Örnek olarak bir devletin yönetim yapısı bunda oldukça etkilidir. Avrupa devletlerinden Finlandiya demokratik bir devlettir. Parlamento karar alma sürecinde en önemli ve kritik mercidir. Ya da Finlandiya’da toplumun siyasi karar etki etme imkânı oldukça kolaydır. Bu durum da siyasi kararları doğrudan etkilemektedir. Ancak Kuzey Kore, otoriter bir anlayışla yönetilmektedir. Bu nedenle de parlamentonun ya da halkın karar verme sürecine olan etkisi oldukça zayıftır. Burada ise ön plana tek bir isim ya da sınırlı bir grup çıkmaktadır. Neticede önemli olan kimin karar alma sürecinde etkili olduğu, kimin nihai kararı aldığı ve alınan kararları hayata geçirdiği önem taşımaktadır. Zira devletlerin belirli bir davranış kalıbı olduğu düşüncesiyle kararların analizi de kolaylaşmaktadır.

Dış politika analizi bu noktada devletlerin izlediği dış politikanın ötesinde bu politikayı belirleyen temel parametreleri incelemektedir. Çünkü dış politika, bir devlet tarafından hem iç hem de dış faktörlerin etkisi neticesinde belirlenmektedir. Bu noktada dış politika analizi, karar verme sürecini üç düzey üzerinden incelemektedir. İlk olarak birey düzeyi ön plana çıkmaktadır. Zira bir devlet demokrasiyle veya otokraziyle yönetilse de nihai olarak iktidarın başında bir kişi bulunmaktadır.

Yöneticinin yetiştiği toplum, benimsediği değerler, yaşadığı tecrübeler, aldığı eğitim seviyesi, dünyayı okumadaki ideolojik bakış açısı, aile ilişkileri, yaşadığı travmalar ve mutluluklar, etkilendiği ülkeler, benimsediği politikalar, izlediği strateji biçimi, dini hassasiyet derecesi, krizleri algılaması biçimi, korku ve cesaret duygusunun yoğunluğu karar verme sürecini doğrudan etkilemektedir. Çünkü bir insanı var eden sadece fiziksel yapısı değil; ayrıca sosyal ilişkileri, bilinç seviyesi ve bu seviyeyi etkileyen faktörlerdir.

İkinci olarak devlet düzeyi ön plana çıkmaktadır. Devlet düzeyi, bir karar alma sürecinde devletin ana yapısı ve özelliklerinin karar verme sürecine olan etkisi önem taşımaktadır. Burada daha çok devlet mekanizması ve devlet içindeki birimler ön plana çıkmaktadır. Örneğin Savunma Bakanlığı'nın etkili olduğu bir yönetimde devletler, alınacak olan kararları güvenlik ve tehdit açısıyla etkilemektedir. Maliye Bakanlığı'nın etkili olduğu bir ülkede politikalara ekonomik açıdan yaklaşmaktadır. Böylelikle alınan bir karara kar-maliyet algısı üzerinden etkilemeye çalışmaktadır. Bu noktada bir yönetici birey düzeyinde etkili olsa da bürokrasi olarak tanımlanabilecek olan yapı, bu kararları etkileyebilmekte ve yöneticinin tek başına etki etmesinin önüne geçmektedir.

Bir devlet başkanı, bir ülkeye karşı hasmane tutum besliyor diye istediği zaman saldıramaz. Ülkenin siyasi, askeri ve ekonomik politikalarını yürüten kurumlar, birey düzeyindeki karar verme sürecini etkileyerek olası bir çatışmayı durdurabilmektedir. Demokratik toplumlarda kurumlar ve sivil yapılar, karar verme sürecinde etkili olabilmektedir. Hatta özgür bir medya, günümüzde dördüncü güç olarak tanımlanmaktadır. Ancak otoriter bir anlayışla yönetilen ülkelerde, kurumların ve sivil kuruluşların etkisi daha sınırlı kalabilmektedir.

Üçüncü düzey olan sistem ise uluslararasıdaki var olan sistemle alakalıdır. Yani dünyada kurulu olan uluslararası sistemin ve dizinin yapısı, özellikleri, güç dengeleri, bölgesel ve küresel ilişkiler devletlerin karar verme sürecinde etkilidir. Örneğin var olan sistemin gevşek ya da sıkılık yapısı da karar vermeyi etkilemektedir. Gevşek tek kutuplu sistemde bir devlet, çeşitli dönemlerde hegemon güce rağmen ulusal çıkarları doğrultusunda aktif bir dış politika izleyebilmektedir. Ancak güçlü bir tek kutuplu sistemde devletlerin hareket kabiliyeti daha zayıftır. Bu durum en basit örnek olmakla birlikte iki veya çok kutuplu sistemde de benzer durumlar yaşanmaktadır. Diğer yandan değişen güç dengeleri, devletlerin karar verme sürecini etkileyebilmektedir.

Güçlenen bir devlet, stratejik özerklik geliştirerek daha bağımsız karar alabilmektedir. Ancak zayıflayan bir devletin, karar verme imkânı da azalmaktadır. Bununla birlikte ilişkiler ve devlet dışı aktörler de kritik öneme sahiptir. Uluslararası bir örgüt, bünyesindeki devletlerin karar verme sürecini çeşitli anlaşmalar kapsamında sınırlandırabilmektedir. Ayrıca bir devlet, atacağı adımın kendisine daha fazla zarar vereceğini düşündüğü süreçte tehdit algısıyla hareket etmektedir. Bununla birlikte birey ve devlet düzeyi, sistemi etkilerken, sistem de birey ve düzeyi etkilemektedir. Çünkü bu üç parça bir noktada birbirinin tamamlayıcısıdır.

Çalışma kapsamında bakıldığında Azerbaycan'ın benimsediği dış politika ve Özbekistan'la geliştirdiği ilişkiler öne plana çıkmaktadır. Ancak Azerbaycan Eski Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Azerbaycan ile Özbekistan arasındaki ilişkilere olan etkisi düşünüldüğünde birey düzeyi ön plana çıkmaktadır. Zira Aliyev, Azerbaycan'ın kurucu lideri olarak kabul edilmekle birlikte bağımsızlık sonrası süreçte bu ülkenin inşası sürecinde aldığı kararlarla politikaları ve değerleri önemli ölçüde belirlemiştir. Bu nedenle Azerbaycan'ın 1993-2003 yılları arasındaki iç ve dış politikada attığı adımlarda Aliyev'in büyük bir etkisinin bulunduğu yadsınamaz bir gerçektir. Hatta Aliyev, karar verme sürecini belirleyen ana isim olmakla birlikte devlet düzeyinde de Aliyev'in en etkili isim olduğu reddedilemez.

1993-2003 yılları arasında Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı görevinden bulunan Haydar Aliyev gerek Sovyetler Birliği döneminde gerekse de Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandığı süreçte önemli görevlerde ve kritik mevkilerde bulunmuştur. Özellikle Sovyetler Birliği yönetiminde aldığı görevler ve bulunduğu makamlar, Aliyev'e devlet yönetimi noktasında önemli tecrübeler kazandırmıştır. Bu tecrübelerin yanı sıra Türk ve Müslüman olması, milliyetçilik anlayışı¹⁰⁷, dini kimliğe olan yaklaşımı, Sovyetler Birliği liderlerinin Erivan yanlısı tutumu, ülkesinin Ermenilerin saldırısına uğraması, Rusya'nın saldırılar sürecinde Ermenistan'a verdiği destek, Sovyet ve Rus yönetiminin Azerbaycan ile post-Sovyet coğrafyadaki nüfuzu, ülkesinin bağımsızlığını kazanan yeni bir yönetim olması nedeniyle siyasi, askeri ve ekonomik yetersiz kapasitesi, ülke içindeki muhalif kesimler ve liberalleşen dünya gibi geniş bir perspektif ve faktörler Aliyev'in dış politikada karar verme sürecini doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemiştir.

Diğer post-Sovyet ülkeler de Azerbaycan'la benzer bir kaderi yaşamaktaydı. Haydar Aliyev'in post-Sovyet ülkelerle işbirliği yapmasının ve yakınlaşmasının nedenlerinden biri bu devletlerin aynı krizler ve sorunlarla karşılaşmasıdır. Diğer yandan Sovyetler Birliği'nden sonra kurulan çoğu devlet, Rusya'nın baskısı ile nüfuzundan ve Rus kültürünün yarattığı tahribattan kurtulmak istemekteydi. Bu süreçte post-Sovyet ülkeler bir yandan kendi aralarında ilişkilerini güçlendirirken, diğer yandan ortak bir tutum sergilercesine Batılı devletlerle güçlü ilişkiler tesis etmeyi amaçlamıştır. Zira Azerbaycan'ın yanı sıra diğer Orta Asya devletlerinde olduğu gibi Özbekistan da Batılı aktörlerle iyi ilişkiler kurulmasını istemekteydi.

Aliyev'in bu süreci oldukça iyi okuduğu aşikârdır. Bu noktada Orta Asya'nın Rusya etkisinden kurtulmak, Batı ile güçlü ilişkiler kurmak ve

107 Hüsametdin İnaç, Identity Problems of Turkey during the European Union Integration Process. *Journal of Economic and Social Research*, 2004, s. 36

enerji kaynaklarını Batı'ya aktarmak istemesini önemli bir kazanım olarak kullanmayı bilmiştir. Bu bağlamda Aliyev, BTC ve TRACECA gibi projeleri hayata geçirirken ve Asrın/Yüzyılın Anlaşması'nı imzalarken, aslında Orta Asya için kendisini jeopolitik bir merkeze dönüştürmeye başarmıştır. Bu sayede Aliyev, Özbekistan da dâhil olmak üzere Orta Asya devletleri için ilişki kurulabilecek bir ülkeden öte ilişki kurulması gereken jeopolitik bir zarurete dönüşmüştür. Bu durum ise Aliyev'in jeopolitik dehasını ve ülkenin dış politikası ile kurulan ilişkilere olan etkisini göstermektedir.

Diğer yandan Aliyev, Orta Asya devletlerinin liberalleşme ve ekonomik kalkınma konusundaki adımlarını da doğru okumayı bilmiştir. Örnek olarak Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova'nın kurduğu demokrasi ve ekonomik kalkınma amaçlı GUAM, bu noktada kritik bir araç olmuştur. Dünyaya liberalleşme ve demokratikleşme mesajı veren Aliyev, bir süre sonra Özbekistan'ın da desteğini almayı başarmıştır. Böylelikle GUÖAM kurulmuş ve taraflar arasındaki ilişkinin seviyesi daha net bir şekilde görülmektedir.

Devletler arasındaki ilişkilerin gelişmesinde tarihi, kültürel, dini, etnik ve dinsel bağlantılar teşvik edici unsurlar olmuştur. Örneğin Aliyev'in Özbekistan gibi bir devletle olan bağları güçlendirmek istemesinde Türk Dünyası algısının önemli bir etken olduğu söylenebilir. Bu etken sayesinde Aliyev, çok çeşitli kazanımlar elde etmeye çalışmıştır. Bunlar arasında Ruslar ve İranlıların desteğini alan Ermenilerin dengelenmesi, bölgedeki yalnızlıktan ve izolasyondan Orta Asya ile geliştirilen ilişkiler sayesinde kurtulması, Rusya'nın nüfuzunun işbirliği ile kırılması, Rusya'nın karşısında tek değil bir grup devletle hareket edilmesi, kurulan ilişkilerle ekonomik gelir elde edilmesi ve jeopolitik konumun kazanıma çevrilmesi gibi etkenler sayılabilir.

Diğer yandan Azerbaycan'ın Özbekistan da dâhil olmak üzere Orta Asya devletleriyle olan ilişkileri güvenlik üzerinden de şekillenmiştir. Öncelikle bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüğü noktasında hassas olan söz konusu ülkeler başka devletlerin içişlerine karışmaması noktasında bir irade benimsemekteydi. Bu devletlerin benzer bir tutuma sahip olması, karşılıklı saygıyı daha bir güçlü zemine oturtmakta ve neticesinde ilişkilerin gelişmesini teşvik etmekteydi.

Azerbaycan'ın Özbekistan'la güçlü ilişkiler kurulmasında önemli çıkarları olduğu söylenebilir. Örneğin Orta Asya'daki en kalabalık devlet Özbekistan'dı. Başta pamuk olmak üzere tarımsal üretim noktasında önemli bir devlettir. Orta Asya'nın kalbinde bulunması ve aktif bir dış politika izlemesi de Azerbaycan'a avantaj sağlamaktaydı. Çünkü Batı'ya ulaşmak isteyen Taşkent yönetimi ile iyi ilişkiler geliştirecek olan Bakü yönetimi, koridorlar konusunda önemli bir merkez olabilecekti. Diğer yandan Özbekistan'ın

zengin yeraltı enerji kaynaklarına sahip olduğu bilinmektedir. Bu kaynakların Batı'ya ulaştırılmasında Azerbaycan bir merkez görevi görebilecekti.

Azerbaycan ile Özbekistan'ın ilişkilerinin gelişmesindeki diğer bir dinamik, jeopolitik denklemlerdi. Azerbaycan'ın hem Özbekistan hem de diğer Orta Asya devletleri için kritik bir noktada bulunması ilişkileri kazan-kazan zeminine oturtmaktaydı. Bu noktada Özbekistan, Batı'ya ulaşabiliyorken ve ürünlerini ihraç edebiliyorken Azerbaycan da güzergâhta bulunduğu için ekonomik gelir elde edebilmekteydi. TRACECA, bu sürecin en önemli örneklerinden biridir. Diğer yandan BTC'nin Orta Asya devletlerini kapsayacak şekilde genişlemesinde doğrudan Aliyev'in girişimleri etkili olmuştur. Aliyev'in Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Türkmenistan Cumhurbaşkanı Safar Murat Türkmenbaşı ve Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'la gerçekleştirdiği temaslar neticesinde Ankara Deklarasyonu imzalanabilmiştir.

İlişkilerdeki bir diğer itici güç ise kurulan çeşitli uluslararası kuruluşlardı. Hem Azerbaycan'ın hem de Özbekistan'ın dâhil olduğu TÜRKSOY gibi örgütler ve Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Toplantısı gibi zirveler devletler arasındaki ilişkilerin ikili ve çok taraflı bir şekilde gelişmesine hizmet etmiştir. Söz konusu örgütler ve zirveler, kültürel amaçlı olsa da bir noktada siyasi örgütlenmelere de zemin hazırlamıştır. Ayrıca bu kurumlar üzerinden birbirlerini daha yakından tanıyan Bakü ile Taşkent arasındaki ilişkilerin yapısal bir zemine oturtulmaya çalışıldığı ve bunun başarılı olduğu aşikârdır.

Bu bağlamda görüleceği üzere ilişkilerdeki önemli bir etken ise liderlerdi. Azerbaycan'daki en yetkili isim olan Haydar Aliyev ile Özbekistan'daki en yetkili isim olan İslam Kerimov'un arasındaki bağ, benimsedikleri politikalar ve aldıkları kararların iki devlet arasındaki yakınlaşmayı doğrudan etkilediği ve şekillendirdiği aşikârdır. Örnek olarak karar verme sürecinde bürokrasinin bir noktada zayıf olduğu güçlü liderler yönetimindeki ülkelerdeki ana karar alıcı isimler Aliyev ve Kerimov'du. Bunun neticesinde kurulan ilişkiler, liderler diplomasisi neticesinde şekillenen ilişkilerin daha hızlı bir şekilde geliştiğini söylemek mümkündür.

Söz konusu durum, herhangi bir ülkede yaşanan gelişme neticesinde ilişkilerdeki yoğunluğu azaltabilmekte ve gelişim sürecini yavaşlatabilmektedir. Bu noktada özellikle 1999 yılında Özbekistan'da gerçekleştirilmeye çalışılan darbe girişimi ya da çeşitli terör örgütlerinin saldırıları nedeniyle Kerimov, dışarıya açık bir politika yerine daha kapalı bir tutum benimsemiştir. Bu nedenle Azerbaycan ile Özbekistan arasındaki ilişkilerin olumsuz etkilendiğini söylemek mümkündür.

Azerbaycan ile Özbekistan arasındaki ilişkiler noktasında Aliyev'in önemli bir figür olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü hem iç politikadaki etkisini devam ettirmek hem ekonomik kazanımlarını arttırmak hem de dış politikada amaçlarına ulaşmak için Özbekistan'ın da bulunduğu Orta Asya devletleriyle ilişkilerin güçlendirilmesi önemli bir etkendi.

Azerbaycan ile Özbekistan arasındaki ilişkilerin ilk dönemlerde gergin olduğu bilinmektedir. Hatta 1992 yılında taraflar arasında çeşitli anlaşmalar imzalanmıştı. Ancak Özbekistan'daki muhalif isim olan Muhammed Salih'in 1992'de Azerbaycan'a geçmesi ve dönemin Bakü yönetiminin bu isme sahip çıkması ilişkilerin sorunlu başlamasına neden olmuştur. Ancak 1994 yılında Salih'in ülkeyi terk etmesi, Aliyev'in kurduğu temaslar, İslam Kerimov'da tesis edilen güven, taraflar arasındaki ortak çıkar ve tehdit algısı nedeniyle ilişkilerin önce normalleştiği ve daha sonra güçlendiği görülmektedir. Bu noktada Azerbaycan'ın böyle bir politika izlemesinin ve Özbek yönetiminin güveninin kazanılmasının ana aktörü ise Aliyev olmuştur.

Taraflar arasındaki ilişkilerin gelişim süreci önce sosyal ve kültürel, daha sonra ekonomik ve siyasal, en son ise güvenlik çerçevesinde olmuştur. Zira taraflar, sosyal ve kültürel bağları üzerinden bir araya gelmiştir. Dil bunun ana başlıkları arasında yer almaktaydı. TÜRKSOY ve Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Toplantısı, ilişkilerin söz konusu çerçevede gelişmesine hizmet ederken; siyasi ve ekonomik ilişkilerin güçlenmesine de zemin hazırlamıştır. Taraflar arasında kurulan diplomatik ilişkiler ve imzalanan işbirliği anlaşmaları, neticesinde hem ikili hem de çok taraflı olarak ekonomik ve siyasi ilişkileri gelişmeye başlamıştır. Bunun en net örneği liderler, bakanlıklar ve çeşitli heyetler çerçevesinde artan temaslardı.

Bu süreçte taraflar siyasi olarak yaklaşırken pan-Türkçü ya da pan-İslamcı bir yaklaşım benimsememiştir. Hatta Türk Dünyası merkezli kurulan örgütlerde de benzer bir tutum sergilenmiştir. İkili ilişkilerde temel siyasi öncelik Türk devletleri arasında ilişkilerin güçlendirilmesi, Rusya'nın nüfuzun kırılması, Batılı devletlerle olan ilişkilerin güçlendirilmesi, Türkiye'yle olan ilişkilerin daha üst seviyelere taşınması, Türkiye üzerinden gerek Batı gerekse de Batılı uluslararası örgütlerle temas kurulması gibi stratejiler izlenmiştir.

Ayrıca iki ülkenin çeşitli siyasi ve sosyal sorunlar bulunmaktaydı. Bağımsızlık sonrası süreçte iç ve dış meşruiyetlerini sağlamak ve prestij kazanmak için öncelikle ikili seviyede güçlü ilişkiler tesis edilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Örneğin Azerbaycan, Ermenistan'a karşı ne Rusya'nın ne de Batılı aktörlerin desteğini alamazken, post-Sovyet ülkelere ve Türk Dünyası'na yönelmiştir. Bu durum taraflar arasındaki siyasi ve güvenlik temelli ilişkilerin gelişmesine hizmet etmiştir. Özellikle de Ermenistan'ın Karabağ'ı

uluslararası hukuka aykırı bir biçimde işgal etmesi, işgali sürdürmesi ve gerçekleştirdiği insanlık dışı katliamlar Bakü yönetimi üzerindeki toplumsal baskıyı arttırmıştı.

Bu bağlamda Aliyev'in yönetimindeki Azerbaycan devleti, Türk Dünyası ile ilişkilerini geliştirerek hem milliyetçi duyguları etkilemeyi hem de Ermenistan'a karşı destek alarak toplumsal meşruiyetini arttırmayı amaçlamıştır. Zira Türk-İslam medeniyetinin önemli bir merkezi olan Özbekistan, bu noktada ana devletlerden biri olmuştur. Bununla birlikte söz konusu süreçte Özbekistan'ın da komşularıyla sınır sorunları bulunmaktaydı. Ayrıca Özbekistan'ın Ermenistan'la sınırlı ilişkileri bulunmaktaydı. Bu özelliklerinden dolayı Özbekistan, Azerbaycan için önemli kilit aktörlerden biri olmuştur.

26 Mart 1999 tarihi ikili ilişkiler için kritik bir süreçtir. Zira Özbekistan Milli Güvenlik Servisi Başkanı Rustam Inoyatov, Azerbaycan'ı ziyaret etmiş ve bu ülkenin Milli Güvenlik Servisi Başkanı ile görüşmüştür. Görüşmelerin ana konusu organize suç ve terörizm olmuştur. Bu tehditlere karşı ortak mücadelenin ele alındığı görüşmeler süresinde iki başkan, güvenlik güçleri arasında işbirliği yapılmasına yönelik bir işbirliği yapılmasını kabul etmiştir.

24 Nisan 1999 tarihinde, yani NATO'nun kuruluşunun 50. yıl dönümünde Azerbaycan ile Özbekistan'ın da dâhil olduğu devletlerin imzaladığı bildiriye "egemenlik, toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı" ve "ayrılıkçılığa, dini radikalizme ve terörizme karşı mücadelede ortak tutum" vurgusu taraflar arasında güçlü bir güven duygusunun inşa edildiğinin kanıtları olarak görülebilir. Zira Aliyev, Kerimov'un da kendisiyle benzer tecrübelerle sahip olduğunu ve Özbekistan'ın da çeşitli sorunlar yaşadığını bildiği için güvenlik temelli ilişkilerin kurulmasında etkili olduğu söylenebilir.

Bu noktada göz ardı edilmemesi gereken ayrıntı Aliyev'in ilk dönemi ile ikinci döneminde Azerbaycan-Özbekistan arasında imzalanan anlaşma sayısı arasındaki farktır. Zira ilk dönem olan 1993-1998 yılları arasında 40 anlaşma imzalanırken 2003 yılına kadar olan ikinci dönemde 22 anlaşma imzalanmıştır. Bu bağlamda taraflar arasındaki ilişkilerin yoğunluk kaybettiği algısı uyanabilir. Ancak durum tam tersidir. Taraflar arasında imzalanan anlaşma sayısı azalsa da anlaşmaların içeriği ve kapsamı daha da genişlemiştir. Bu noktada da ilişkilerin zayıflamanın ötesinde daha da derinleştiği ve genişlediği aşikârdır.

Sonuç olarak Azerbaycan ile Özbekistan arasında etnisite, dil, din, tarih ve kültür gibi güçlü bağlar bulunmaktaydı. Aliyev ise Türk ve Müslüman olmasının yanı sıra tarihsel süreçte önemli tecrübelerle sahipti. Güçlü bir

Azerbaycan yaratmak için hem Sovyetler sürecindeki yaşantısından hem de Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrasındaki ilk yıllarındaki dış politikasından ders çıkararak daha dengeye dayalı ve bölgesel güçler ile dinamikleri göz ardı etmeyen bir politika benimsemiştir. Bu kapsamda Rusya'nın etkisini zayıflatmak ve Batı ile yakınlaşmak ana amacı olmuştur. Bölgesel bir güç merkezine dönüşebilmek için Orta Asya'ya da yönelmiş ve doğu-batı güzergâhında bir üs olmuştur. Bu süreçte Azerbaycan'ın yönetimini yeniden inşa eden Aliyev, ülkenin dış politikasında ana karar verici aktöre dönüşmüştür. Bunun neticesinde ise kendisinden önce izlenen politikaları terk ederek Özbekistan'la olan gergin ilişkileri normalleştirmiş, Özbekistan'ı BTC gibi projelere dâhil etmeye çalışmış ve çıkar ile güvене dayalı bir ilişki kurmayı başarmıştır. Bu süreçte Azerbaycan'ın dış politikasında ana rolü oynayan Aliyev, ikili ilişkilerin daha da güçlenmesinde başat aktör olmuştur.

Kaynakça

- “Avrupa Kafkasya Asya Ulaştırma Koridoru (TRACECA)”, *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, <https://www.mfa.gov.tr/avrupa-kafkasya-asya-ulasirma-koridoru.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 14.05.2023).
- “Azerbaijan: Turning Over A New Leaf?”, *International Crisis Group*, No: 156, Baku/Brussels, 13 May 2004, https://www.files.ethz.ch/isn/28084/156_azerbaijan_turning_over_a_new_leaf.pdf, (Erişim Tarihi: 14.05.2023).
- “Azerbaycan - Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü (GUAM) ilişkileri”, *Heydar Aliyev Mirası Araştırma Merkezi*, <https://lib.aliyevheritage.org/tk/5509377.html>, (Erişim Tarihi: 14.05.2023).
- “Azərbaycan Respublikası ilə Özbəkistan Respublikası arasında imzalanmış sənədlərin siyahısı”, *History.az*, https://history.az/pdf.php?item_id=20100106040821437&ext=pdf, (Erişim Tarihi: 14.05.2023).
- “Biography”, *Heydar Aliyev Fondu*, <https://heydar-aliyev-foundation.org/en/content/index/65/Biography>, (Erişim Tarihi: 14.05.2023).
- “Contract of the Century”, *The Ministry of Energy of the Republic of Azerbaijan*, <https://minenergy.gov.az/en/neft/esrin-muqavilesi>, (Erişim Tarihi: 14.05.2023).
- “GUÖAM iştirakçısı olan dövlətlər arasında azad ticarət zonasının yaradılması haqqında Saziş”, *Azərbaycan Respublikasının Qanunu*, <https://e-qanun.az/framework/2211>, (Erişim Tarihi: 14.05.2023).
- “Heydar Alirza oğlu Aliyev”, *President of the Republic of Azerbaijan*, <https://president.az/en/pages/view/azerbaijan/leader>, (Erişim Tarihi: 14.05.2023).
- “Müdafiə Nazirliyinin məlumatı”, *Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi*, <https://mod.gov.az/az/news/mudafie-nazirliyinin-melumat-44737.html>, (Erişim Tarihi: 14.05.2023).
- “Tarihçe”, *TÜRKSOY*, <https://www.turksoy.org/tarihce>, (Erişim Tarihi: 14.05.2023).

“The Contract of the Century”, *Azerbaijan*, <https://azerbaijan.az/en/related-information/132>, (Erişim Tarihi: 14.05.2023).

“TRACECA History”, *TRACECA*, <http://www.traceca-org.org/en/about-traceca/history-of-traceca/>, (Erişim Tarihi: 14.05.2023).

“TRACECA Member Countries”, *TRACECA*, <http://www.traceca-org.org/en/countries/>, (Erişim Tarihi: 14.05.2023).

“Transport Corridor “Europe-Caucasus-Asia””, *TRACECA*, http://www.traceca-org.org/fileadmin/fm-dam/Routes_Maps/MAP_TRACECA_ROUTES_10_09_2017_300DPI.png, (Erişim Tarihi: 14.05.2023).

“TÜRKSÖY Hakkında”, *TÜRKSÖY*, <https://www.turksoy.org/turksoy-hakkinda>, (Erişim Tarihi: 14.05.2023).

“ВЕЛИКИЙ ЛИДЕР ГЕЙДАР АЛИЕВ И УЗБЕКИСТАН.”, *Azculture*, http://azculture.uz/ru/azerbaycan.php?link=geydar_aliev_uzbekistan, (Erişim Tarihi: 14.05.2023).

“ВЕЛИКИЙ ЛИДЕР ГЕЙДАР АЛИЕВ И УЗБЕКИСТАН.”, *Azculture*, http://azculture.uz/ru/azerbaycan.php?link=geydar_aliev_uzbekistan, (Erişim Tarihi: 14.05.2023).

A Brief History of the U.S. Army in World War II, Center of Military History United States Army Washington, D.C., 1992, https://history.army.mil/html/books/072/72-2/CMH_Pub_72-2.pdf, (Erişim Tarihi: 14.05.2023).

Adıgüzel, Hüseyin, *Zirve: Heydar Aliyev'in Hayatı*, İleri Yayınları, İstanbul, 2007.

Alden, Chris ve Aran, Amnon, *Foreign Policy Analysis: New Approaches*, Second edition, Routledge, 2017.

Aliyev, Heydar, *Azerbaijan Oil in the World Policy*, İlham Aliyev ve Akif Muradverdiyev (compilers), Azerbaijan Publishing House, Bakü, 1998.

Allahverdiyev, Qaley ve Sultanzadə, Vəhdət, *Heydər Əliyev və Şərq: Türk Dünyası*, 6. Cilt, 6. Kitap, Çaşıoğlu, 2006.

Amirbek, Aidarbek ve Anuarbekuly, Almasbek ve Makhanov, Kanat, “Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmişi ve Kurumsallaşması”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1 (3), Aralık 2017, ss. 164-2004.

Arı, Tayyar, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 11. Basım, Alfa Akademi, Bursa, 2017.

Breuning, Marijke, *Foreign Policy Analysis: A Comparative Introduction*, Palgrave Macmillan, 2007.

Cansu Güleç, “Dış Politika Analizinde Karar Verme Süreci ve Karar Verme Modelleri”, *ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 2018, s. 85.

Cornell, Svante E., *Azerbaijan: Since Independence*, M.E. Sharpe, New York, 2011.

- Dikkaya, Mehmet ve Çaylak, Adem, “Haydar Aliyev Döneminde Azərbaycan’ın Ekonomik ve Politik Dönüşümü: Fırsatlar ve Sorunlar”, *OAKA*, Cilt: 3, Sayı: 5, 2008, s. 131-157.
- Əliyev, Heydər Əlirza oğlu, *Müstəqilliyimiz əbədidir: Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar*, Mart 1996-Kasım 1996, Altıncı Kitap, Azərneşr, Bakü, 1997.
- Erdoğan, Emre, “Sonsuz Olasılıklar Diyarında: Dış Politika Analizi ve Araştırma Yöntemi Tercihleri”, Bezen Balamir Coşkun-İnan Rüma (eds.), *Dış Politika Analizi: Konu, Kuram, Yöntem*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2020, ss. 41-77.
- Gerner, Deborah J., “The Evolution of the Study of Foreign Policy”, Laura Neack ve Jeanne A. K. Hey ve Patrick J. Haney (eds.), *Foreign policy analysis: Continuity and change in its second generation*, Prentice-Hall, Inc., 1995, ss. 17-32.
- Grove, Andrea K., *Political Leadership in Foreign Policy*, Palgrave Macmillan, 2007.
- Gülmez, Seçkin Barış ve Buhari Gülmez, Didem, “Dış Politika Analizi: Teorik Yaklaşımlar”, Bezen Balamir Coşkun ve İnan Rüma (ed.), *Dış Politika Analizi: Konu, Kuram, Yöntem*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2020, ss. 13-40.
- Habibbeyli, Arastu, “Reconsidering Azerbaijan’s Foreign Policy on the 25th Anniversary of Restored Independence”, *Perceptions*, Volume XXII, Number 1, Spring 2017, ss. 29-48.
- Hamidov, Habil, “Heydar Aliyev and the Foreign Policy of Azerbaijan”, *American Journal of Humanities and Social Sciences Research (AJHSSR)*, Vol. 3, Issue. 10, 2019, ss. 135-156.
- Hudson, Valerie M., “Foreign Policy Analysis: Actor-Specific Theory and the Ground of International Relations”, *Foreign Policy Analysis*, 1, 2005, ss. 1-30.
- İbrahimova, Gülzar, *Beynəlxalq Münasibətlərin Proqnozlaşdırılması*, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Bakı Avrasiya Universiteti, İksad Publishing House, İstanbul, 2019.
- İnaç, Hüsəmettin, “Identity Problems of Turkey during the European Union Integration Process”, *Journal of Economic and Social Research*, 2004. 6(2), 33-62
- İnaç, Hüsəmettin Rethinking Democracy and Governance in the EU. *Journal of Academic Studies*, 2007. 9(32), 1-31.
- İnaç Hüsəmettin ve Feyzullah Ünal, “The Construction of National Identity in Modern Times: Theoretical Perspective”, *International Journal of Humanities and Social Science*, 2013. 3(11), 223-232.

- İnaç, Hüsamettin, “The Possibility of Multicultural Practice During The Age of Collective Identities In Line With Arab Spring, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 2018, 65, 306-315.
- İnaç, Hüsamettin, *Uluslararası Güvenlik, Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2021.
- Karakaş, Şuayip, “Maksud Şeyhzâde ve Mirza Uluğbek Piyesi”, *Gazi Türkiyat*, Sayı 7, Güz 2010, ss. 13-64.
- Kaya, Emrah, “China and Iran’s Policies in Central Asia and South Caucasus (1991-2010)”, Necati İyikan (ed.), *Central Asia and South Caucasus Political Developments 1991- 2010*, Gökhan Tezel-Rafet Şişman (çev.), Hiperlink Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 614-675.
- Kenneth N. Waltz, *Uluslararası Politika Teorisi*, Osman S. Binatlı (çev.), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2015.
- Kuliyeva, Seide, “Özbekistan`da Yaşayan Azerbaycanlı Toplumunu: Tarihsel-Demografik Araştırma”, *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, II, 1, Haziran 2018, s. 27-52.
- Kurban, Vefa vd., “Azerbaycan”, Ayşe Çolpan Yıldız ve Murat Yılmaz (ed.), *Bağımsızlıklarının Yirmi Yedinci Yılında Türk Cumhuriyetleri*, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara, 2018, ss. 39-117.
- Mehtiyev, Elkhan, “Armenia-Azerbaijan Prague Process: Road Map to Peace or Stalemate for Uncertainty?”, *Conflict Studies Research Centre*, Caucasus Series, 05/23, May 2005, https://www.files.ethz.ch/isn/87489/05_may.pdf, (Erişim Tarihi: 14.05.2023).
- Mintz, Alex ve DeRouen Jr., Karl, *Understanding Foreign Policy Decision Making*, Cambridge University Press, 2010.
- Morin, Jean-Frédéric ve Paquin, Jonathan, *Foreign Policy Analysis: A Toolbox*, Palgrave Macmillan, 2018.
- Mustafayev, Çingiz, *Heydar Aliyev: Life and Times 1923-2003*, Through an Objective Lens, Balabey Süleymanlı ve Edison Hajiyev ve Judith Pinkford ve Seymur Mammedli (çev.), ANS-Press Publishing House, Bakü, 2006.
- Nadirov, Asef (dan.), Haydar Aliyev: “Azerbaycan’ın Bağımsızlığı Ebedidir”, Metanet Babayeva (çev.), *Haydar Aliyev Mirası Araştırma Merkezi*, Bakü, 2011.
- Ovalı, Serap, “TRACECA Projesi ve Türkiye”, *International Journal of Economic and Administrative Studies*, Yıl:1 Cilt:1 Sayı:1, Yaz 2008, ss. 151-170.
- Özkul, Kifayet, “Sanat, Mimari ve Tarihin Mekânı; Haydar Aliyev Kültür Merkezi”, *Doğumunun 98. Yılında Azerbaycan’ın Mimarı Haydar Aliyev Uluslararası Kongresi*, 10 Mayıs 2021, Bakü, Azerbaycan, Odlar Yurdu Üniversitesi, İksad Global Yayınevi, 2021.

- Qarayev, Əbülfəs, *Heydər Əliyev (Əliyev Heydər Əlirza oğlu): Bibliografiya*, Azərbaycan Milli Kitabxanası, Bakı, 2018.
- Ruıntən, Sevinc, *Azərbaycan Türklər Dövlətləri ilə Siyasi Əlaqələr Sistemində: XX Əsrin 90-cı illəri*, Adiloğlu Nəşriyyat, Bakı, 2005.
- Sadri, Houman, “Elements of Azerbaijan Foreign Policy”, *Journal of Third World Studies*, Vol. 20, No. 1, Spring 2003, s. 179-192.
- Salmanov, Elsevar, *Azərbaycan-Türkiyə İlişkileri və Heydər Əliyev - 1993-2003*, Gazi Üniversitesi Sosial Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2019.
- Sancak, Kadir, “Azərbaycan Ekonomiyasında İstikrar Faktörü və Əliyevlər Dönemi”, *The Journal of International Scientific Researches*, 4(1), 2019, ss. 51-57.
- Suha Bolukbasi, *Azerbaijan: A Political History*, I.B.Tauris & Co Ltd, New York, 2011.
- Valerie M. Hudson, *Foreign Policy Analysis: Classic and Contemporary Theory*, Rowman & Littlefield, 2014.
- Valiyev, Javid, “Foreign Policy of Azerbaijan in 25 Years of Independence: Priorities, Principles and Achievements”, *Caucasus International*, Vol. 7, No: 1, Summer 2017, ss. 29-46.
- Walker, Stephen G. ve Schafer, Mark, “Belief Systems as Causal Mechanisms in World Politics: An Overview of Operational Code Analysis”, Mark Schafer ve Stephen G. Walker (eds.), *Beliefs and Leadership in World Politics: Methods and Applications of Operational Code Analysis*, Palgrave Macmillan, 2006, s. 3-22.
- Walker, Stephen G. ve Schafer, Mark, “Structural International Relations Theories and the Future of Operational Code Analysis”, Mark Schafer ve Stephen G. Walker (eds.), *Beliefs and Leadership in World Politics: Methods and Applications of Operational Code Analysis*, Palgrave Macmillan, 2006, s. 237-248.
- Xəlilova, Hicran, “GUAM Çərçivəsində Azərbaycan – Ukrayna Münasibətləri”, *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, Temmuz 2018, ss. 62-71.
- Yaldız, Ayşe Çolpan, “Özbekistan”, Ayşe Çolpan Yaldız ve Murat Yılmaz (ed.), *Bağımsızlıklarının Yirmi Yedinci Yılında Türk Cumhuriyetleri*, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara, 2018, s. 283-344.

Özbekistan-Azərbaycan İlişkilerinde Haydar Aliyev'in Rolü

Babayeva-Şükürova Fərahilə

 ÖZGÜR
YAYINLARI

ISBN 978-975-447-765-8

9 789754 477658